

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Meta Orač

**Boji v večetničnih mestih kot simbol razpada(nja) Jugoslavije
(primeri Vukovarja, Sarajeva, Mostarja)**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Meta Orač

Mentorica: doc. dr. Maja Garb

**Boji v večetničnih mestih kot simbol razpada(nja) Jugoslavije
(primeri Vukovarja, Sarajeva, Mostarja)**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

ZAHVALA

Zahvaljujem se doc. dr. Maji Garb za mentorstvo in njene usmeritve pri pripravi naloge ter izr. prof. dr. Urošu Svetetu za vse njegove koristne nasvete.

Iskrena hvala gre mojima staršema za njuno brezpogojno podporo in pomoč.

Hvaležna sem tudi sestri in bratoma ter vsem sorodnikom, prijateljem in znancem za lepe želje in vzpodbudne misli.

Neizmerna hvala pa tudi Primožu za neštete pogovore, oporo, motivacijo in potrpljenje v času nastajanja sledečih strani.

Boji v večetničnih mestih kot simbol razpada(nja) Jugoslavije (primeri Vukovarja, Sarajeva, Mostarja)

Socialistična federativna republika Jugoslavija je razpadla leta 1991, iz njenih republik pa so nastale nove suverene države. Ker je bila država mešanica različnih narodov, je njen razpad povzročil krvave spopade predvsem na etnično zelo heterogenih območjih. Da bi si zagotovili nove etnično homogene države v največjih možnih narodnih okvirjih, so politični voditelji v Zagrebu in Beogradu s povzdigovanjem pravic lastnega naroda in poudarjanju zgodovinskih krivic, politično mobilizirali številne akterje (vojska, prostovoljci itd.). Le-ti so nato odigrali odločilno vlogo pri uresničevanju velikonacionalističnih načrtov. Ker je do navzkrižja političnih interesov prišlo v mestih, v katerih je bilo medetnično sožitje močno (primeri Vukovar, Sarajevo, Mostar) in so kot taka simbolizirala maksimo bratstva in enotnosti, so bili za razbijanje tega stoletja tkanega mozaika potrebni siloviti spopadi. Slednje so vodile politično mobilizirane sile iz etnično bolj homogenih območji. Šlo pa je tudi za boj med podeželjem in urbanimi mestnimi jedri. Boji so povzročili številne žrtve in množično preseljevanje ljudi, kar je močno vplivalo na etnično sestavo območij.

Ključne besede: Jugoslavija, Jugoslovanska ljudska armada, narodnost, nacionalizem, etnični konflikt.

Armed Conflicts in Multi-ethnic Towns as a Symbol of the Breakup of Yugoslavia (Vukovar, Sarajevo, Mostar)

The disintegration of the multi-national Socialist Federal Republic of Yugoslavia in 1991 resulted in the formation of new sovereign countries and led to fierce armed conflicts in ethnically heterogeneous regions. In order to ensure ethnic homogeneity to the largest possible extent, the political leaders in Zagreb and Belgrade persisted in pointing out historical injustices and emphasizing the rights of their own nations. They managed to politically mobilize several armed forces and groups, such as the Yugoslav People's Army and paramilitaries, who played a key role in the realization of large-scale nationalist plans. Vukovar, Sarajevo and Mostar were the towns of a successful interethnic coexistence and as such symbolized the maxim of brotherhood and unity. This is where major political interests clashed and where decisive battles destroyed the centuries-old ties between ethnic groups. These battles were led by politically mobilized forces from ethnically homogeneous regions. Additionally, the battles reflected a conflict between rural and urban areas. The armed conflicts resulted in numerous deaths and mass migrations, which significantly influenced the ethnic structure of the regions.

Key words: Yugoslavia, Yugoslav People's Army, nationality, nationalism, ethnic conflict.

KAZALO

1	UVOD	9
1.1	Namen in cilj diplomskega dela	11
1.2	Hipoteze	11
1.3	Uporabljena metodologija	11
1.4	Opredelitev temeljnih pojmov	12
2	KRATKA ZGODOVINA JUGOSLAVIJE	14
2.1	IDEJA O SKUPNI DRŽAVI	14
2.2	Država Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev	15
2.3	Kraljevina Jugoslavija	17
2.4	Jugoslavija med drugo svetovno vojno	19
2.5	Jugoslavija po drugi svetovni vojni.....	20
3	RAZPAD FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE IN POSLEDICE RAZPADA	25
4	RAZVOJ IN POMEN OBOROŽENIH SIL JUGOSLAVIJE	28
4.1	JUGOSLOVANSKA LJUDSKA ARMADA (JLA).....	28
4.2	TERITORIALNA OBRAMBA (TO).....	32
4.3	MILICA.....	34
5	JUGOSLAVIJA IN NARODNE IDENTITETE	35
5.1	Srbski nacionalizem in ideja Velike Srbije	35
5.2	HRVAŠKI NACIONALIZEM	38
5.3	MUSLIMANSKI NACIONALIZEM IN BOSANSKA IDENTITETA	39
6	VOJNA NA HRVAŠKEM TER V BOSNI IN HERCEGOVINI 1991–1995	44

6.1	ZAČETEK VOJNE NA HRVAŠKEM 1991.....	44
6.2	ZAČETEK VOJNE V BIH 1992.....	52
6.3	VOJNA MED LETOMA 1993 IN 1995	67
6.4	KONEC VOJNE LETA 1995.....	85
7	OBOROŽENI SPOPADI V NASLOVNIH MESTIH.....	89
7.1	URBANO BOJEVANJE.....	90
7.2	NARODNOSTNA SESTAVA OBRAVNAVANIH MEST PRED ZAČETKOM VOJNE.....	92
7.2.1	POPIS PREBIVALSTVA LETA 1991	93
7.3	VUKOVAR.....	95
7.4	SARAJEVO.....	104
7.5	MOSTAR.....	121
7.6	NARODNOSTNA SESTAVA MEST PO KONCU VOJNE.....	125
7.6.1	POPIS PREBIVALSTVA PO LETU 1995	125
8	ZAKLJUČEK.....	128
9	LITERATURA.....	134

KAZALO SLIK

SLIKA 2.1:	ZEMLJEVID JUGOSLAVIJE IN NJENIH REPUBLIK MED LETI 1945–1991...21
SLIKA 6.1:	ZEMLJEVID VELIKE SRBIJE IN VELIKE HRVAŠKE..... 45
SLIKA 6.2:	PRIKAZ DEMARKACIJSKE ČRTE V BIH KOT JO DOLOČA DAYTOSKI SPORAZUM. 88

SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC

AVNOJ - Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije
BIH – Bosna in Hercegovina
DS – Družbena samozaščita
ES – Evropska skupnost
EU – Evropska unija
HDZ – Hrvaška demokratska stranka
HNG – Hrvaška narodna garda
HOS – Hrvaške obrambne sile
HVO – Hrvaški obrambni svet
GŠ – Generalštab
ICTY – Mednarodno sodišče za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije
JA – Jugoslovanska armada
JLA – Jugoslovanska ljudska armada
KEVS – Konferenca za varnost in sodelovanje v Evropi
KPJ – Komunistična partija jugoslavije
NATO – Organizacija severnoatlantske pogodbe
OS – Oborožene sile
(O)ZN – (Organizacija) združenih narodov
SANU – Srbska akademija znanosti in umetnosti
SFRJ – Socialistična federativna Republika Jugoslavija
SLO – Splošna ljudska obramba
SZ – Sovjetska zveza
TO – Teritorialna obramba
UDBA –Uprava državne varnosti
UNCRO – Sile Organizacije združenih narodov za operacije obnove zaupanja
UNPROFOR – Zaščitne sile Združenih narodov
VRS – Vojska Republike Srbske
VS – Varnostni svet

ZDA – Združene države Amerike

ZKJ – Zveza komunistov Jugoslavije

1 UVOD

Na začetku pisanja diplomske naloge me je presenetilo dejstvo, kako malo sama in tudi večina moje generacije vemo o zgodovini Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), katere del smo bili še pred dobre četrto stoletja, in o vzrokih za njen razpad ter bolj ali manj krvavih dogodkih, ki so ta razpad pospremili. Za razumevanje tematike diplomske naloge sem zato prebrala številne zgodovinske knjige, ki se navezujejo na dogodke pred obravnavanim obdobjem in ki pričajo o nastanku in razvoju nekdanje skupne države. Vzroki za njen krvav razpad namreč niso nastali zgolj v 80. letih 20. stoletja, temveč jih je potrebno iskati že v 19. stoletju, ko so se s Pomladjo narodov začele razvijati tudi nacionalne ideje, ki so se razvile v agresivne in netolerantne nacionalizme in na območju nekdanje Jugoslavije s polno močjo udarile v drugi polovici 80. let prejšnjega stoletja.

Za razumevanje, zakaj je ob razpadu prišlo do najsilovitejših spopadov ravno v obravnavanih mestih: Vukovar, Sarajevo, Mostar, je potrebno izpostaviti, zakaj so ta mesta predstavljala simbol zvezne države ali drugače "Jugoslavijo v malem". Za vsa ta mesta je namreč značilno, da so v njih živeli pripradniki različnih narodnosti, od katerih nobena ni predstavljala večine. Jugoslavija je namreč temeljila na bratstvu in enotnosti, kar so ta mesta živo posebljala. Še posebno sta izstopala Mostar in Vukovar, ki sta bila v Jugoslaviji tipična šolska primera za prikaz sožitja med ljudmi različnih narodnosti, kulture in veroizpovedi. Medetnična toleranca in simbioza sobivanja je bila v teh mestih na najvišji ravni, kar se je kazalo v visokem odstotku sklenjenih mešanih zakonov. (Tačno.net 2012) Mesta je bilo zato ob razpadu države potrebno etnično očistiti in uničiti vsa obeležja, ki so zgovorno pričala o njihovi multikulturalnosti, da o nekdanjem skupnem življenju in toleranci ne bi bilo več nobenega sledu.

Prav tako so v zvezni Jugoslaviji vse bolj tonile v pozabo razlike v veroizpovedi (le-te so bile veliko bolj pomembne v drugi svetovni vojni oziroma še prej), saj so v hitro rastočih jugoslovanskih mestih verske prakse vse bolj izginjale, povezava med vero in nacionalno pripadnostjo je bila pomembna le še med ljudmi na podeželju. (Judt 2007, 763) Ob razpadu SFRJ je veroizpoved močno pridobila na pomenu, saj so se posamezni nacionalizmi začeli

sklicevati na zgodovinske pravice svojega naroda, največkrat zavojevane v imenu vere. Vsi, ki so priznavali drugega boga, so tako postali narodni sovražniki.

Vloga najmočnejše branilke enakopravnosti in enotnosti vseh narodov v skupni državi je pripadla Jugoslovanski ljudski armadi (JLA). Njena vloga pa je bila prav zaradi te njene naloge, tako odločujoča pri razpadu države. Kako močno je bila JLA zavezana ohranjanju enotnosti narodov ter nedotakljivosti meja skupne države je mogoče najjasneje razbrati iz slovesne prisega JLA:

Jaz _____, slovesno prisegam, da bom branil neodvisnost, ustavno ureditev, nedotakljivost in celovitost Socialistične federativne Republike Jugoslavije ter varoval in razvijal bratstvo in enotnost naših narodov in narodnosti. Vselej bom vestno in disciplinirano izpolnjeval obveznosti in dolžnosti branilca svoje socialistične samoupravne domovine in bom pripravljen bojevati se za njeno svobodo in čast, ne da bi mi bilo žal žrtvovati v tem boju tudi svoje življenje. (Prisega 1990)

Ker je bilo vojaško vodstvo skupaj z ostalimi zveznimi organi situirano v Beogradu, ni težko razumeti, kako ga je konec 80. let preteklega stoletja vladajoča srbska politična elita na čelu z nacionalistično usmerjenim Slobodanom Miloševićem izrabila za doseganje svojih političnih ciljev in krvavo zatiranje osamosvojitve ostalih narodov nekdanje Jugoslavije.

Razpad SFRJ, ki je bila močna stabilizacijska sila na Balkanu, pa je imel velik odmev tudi v mednarodni skupnosti. Slednja je balkansko krizo sprva spremljala z distanco, saj je veljalo splošno prepričanje, da gre le za državljansko vojno, v katero pa se ne gre vmešavati. Tako je bila mednarodna politika do začetka leta 1995 v odnosu do balkanske krize zelo pasivna (zgolj sprejemanje resolucij in moralna obsodba dogodkov) in je stremela k ohranjanju nevtralnega položaja. Pod okriljem OZN je sicer organizirala humanitarno pomoč za civilno prebivalstvo na vojnih območjih, ni pa našla pravih prijemov, s katerimi bi pritisnila na agresorje in ustavila nasilje, ki je divjalo po ozemlju bivše SFRJ. Sredi leta 1995 pa se je končno politično aktivirala in v sodelovanju z zvezo Nato ustvarila pogoje, ki so sprte strani prisilile sestiti za pogajalsko mizo in se dogovoriti o vzpostavitvi miru.

1.1 Namen in cilj diplomskega dela

Namen diplomskega dela je opisati medetnične konflikte, ki so spremljali razpad Socialistične federativne Republike Jugoslavije, med letoma 1991 in 1995. Konkretno sem v diplomskem delu predstavila medetnične konflikte v Vukovarju, Sarajevu in Mostarju, ki so v bivši skupni državi predstavljali vzor medetnične tolerance in s tem predstavljali tudi simbol Jugoslavije oziroma državne doktrine bratstva in enotnosti.

Cilji dela so opisati pomen doktrine bratstva in enotnosti, predstaviti medetnično toleranco v naslovnih mestih in njihovo narodnostno sestavo pred izbruhom spopadov, pojasniti pomen Jugoslovanske ljudske armade v oblikovanju, obrambi in uničenju Jugoslavije, opisati politične in družbene namene uničenja naslovnih mest ter narediti evalvacijo stanja na terenu v sedanjem času.

1.2 Hipoteze

V diplomskem delu sem za izhodišče uporabila spodnji hipotezi:

H1: Jugoslavija je bila sestavljena iz različnih narodov, ki so si na nekaterih območjih delili življenjski prostor. Njeno razpadanje oziroma razpad je zato povzročil krvave boje predvsem v večetničnih mestih (Vukovar, Sarajevo, Mostar), ki so do takrat predstavljali simbol večetnične tolerance, saj so se narodi začeli boriti za prevlado nad skupnim prostorom oziroma ozemljem.

H2: Nasilje v večetničnih mestih so izvajale sile, ki so prihajale iz drugih območji SFRJ (Hrvaške, Srbije ter Bosne in Hercegovine), ne pa iz samih večetničnih mest.

1.3 Uporabljena metodologija

Pri pripravi diplomskega dela sem uporabila različne metode družboslovnega raziskovanja, in sicer najprej metodo zbiranja domačih in tujih virov oziroma literature, nato pa sem se za

obdelavo tako zbranih podatkov poslužila metode analize in interpretacije primarnih in sekundarnih virov.

1.4 Opredelitev temeljnih pojmov

Za razumevanje teme diplomskega dela je potrebno na kratko opredeliti spodnje temeljne pojme, ki se prepletajo skozi celotno vsebino in so ključni za razumevanje tematike.

Jugoslovanska ljudska armada – po ustavi SFRJ je bila JLA skupna oborožena sila vseh narodov, narodnosti, delovnih ljudi in državljanov SFRJ. Njena glavna naloga je bila, da ob napadu na Jugoslavijo skupaj s TO zaustavi napad in obrani državo ter zavaruje suverenost, neodvisnost ter ozemeljsko celovitost SFRJ. JLA je bila najmočnejša vojaška sila na Balkanu, ki jo je sestavljalo 180.000 oboroženih vojakov. (Mikulič 2005, 27) Zgodovinsko je bila JLA močno vezana na KPJ, zaradi česar je imela slednja močan vpliv na njeno notranjo strukturo, posledično pa s tem tudi vpliv na civilno okolje. V povojnem obdobju je JLA predstavljala nedvomno najmočnejšo oporo oblasti. (Marković 2007, 89–101)

Narodnost – oznaka za pripadnike naroda, ki ne živijo v matični skupnosti, ampak znotraj druge, najpogosteje sosednje etnične ali državne skupnosti; prilastek narodnostni se uporablja, kadar želimo poudariti etnično dimenzijo naroda. (Kržišnik–Bukić 1996, 23)

Nacionalizem – termin Slovar slovenskega knjižnega jezika definira kot prepričanje o superiornosti nekega naroda ter napore za uveljavitev njegovih koristi in pravic ne glede na pravice drugih narodov. (SSKJ 2000) Po besedah Rizmana pa naj bi Benedict Anderson, ki je izhajal iz zapletenih vzročnih povezav med nastajajočo tehnologijo in političnimi strukturami, nacionalizem opredelil kot moderen pojav, čeprav naj bi bili narodi in nacionalizmi prisotni že od konca 18. stoletja. Narod po njegovem pripada posamezniku znotraj univerzalne skupnosti, čeprav se narodi znotraj nje močno razlikujejo. Ne glede na težko otipljivo definicijo naroda za njim stoji ogromna politična moč, ki lahko posameznike pripravi celo do tega, da zanj žrtvujejo svoje življenje in celo ubijajo. V modernem času naj bi si nacionalizem z namenom legitimiranja

svoje politične moči prilaščali mnogi šovinisti različnih ideologij, za katere narod predstavlja etnično izključujoče družbene skupnosti oziroma nacionalne države. (Rizman 2016)

Etnični konflikt – Tina Kempin Reuter ga označuje kot obliko konflikta, v kateri so cilji vsaj ene od vpletenih strani opredeljeni v etničnem smislu, možne rešitve konflikta pa se dojemajo skladno z etnično pripadnostjo. Gre za konflikt, kjer navadno ne gre za same etnične razlike, ampak za konflikt interesov na političnem, gospodarskem, socialnem, kulturnem ali teritorialnem področju. Po njenem mnenju je etnični konflikt v sedanjem času ena največjih groženj mednarodnemu miru in varnosti. Destabilizacija dežel, držav in v nekaterih primerih celo celotne regije so pogosto posledica etničnega nasilja. Etnične konflikte naj bi pogosto spremljale hude kršitve človekovih pravic, kot sta genocid in zločini proti človečnosti, povzročili pa naj bi pa tudi zlom gospodarstva, propad države in navale beguncev na druga območja. Med najhujše etnične konflikte v izteku 20. stoletja, ki so povzročili hudo trpljenje prebivalstva, uvršča poleg konfliktov v Ruandi, Čečeniji, Iraku, Darfurju itd. tudi etnične konflikte na Balkanu. (Kempin Reuter 2015)

Etnično čiščenje – avtorica Kržišnik-Bukić ga definira kot skupni imenovalec za vso zlo, ki je usmerjeno proti točno določeni etnični skupini oziroma brutalno oboroženo agresijo nad civilnim prebivalstvom, ki zajema ubijanje pripadnikov, zapiranje v koncentracijska taborišča, izganjanje z ozemlja, sistematično posiljevanje žensk v politične namene, načrtno uničevanje verskih, kulturnih ter zgodovinskih spomenikov in simbolov etnične skupine, ki je podvržena agresiji. (Kržišnik-Bukić 1996, 74) V zaključnem poročilu, ki ga je pripravila Komisija strokovnjakov za VS OZN, pa je etnično čiščenje opredeljeno kot usmerjena politika neke etnične ali verske skupine, katere namen je z nasiljem in z njim povezanimi dejanji (grožnje, požiganje domov, usmrtnitve, posilstvo, prisilno preseljevanje prebivalstva, aretacije itd.) iz določenega geografskega območja odstraniti civilno prebivalstvo druge narodnosti ali veroizpovedi ter s tem zagotoviti etnično homogeno območje (kar pomeni odsotnost vseh pripadnikov druge narodnosti ali veroizpovedi na tem območju). Največkrat naj bi se etnično čiščenje izvajalo v imenu zgrešenega nacionalizma, popravljanja zgodovinskih krivic in iz njih izhajajoče močne želje po maščevanju. (United Nations 1994) Radaković pa ga opredeljuje kot cilj bojev na območju

nekdanje Jugoslavije z namenom oblikovanja etnično homogenih držav po njenem razpadu. Nasilje in pregon civilnega prebivalstva na nacionalni podlagi naj bi imela za cilj tudi trajno uničenje vezi in onemogočanje nadaljnjega sobivanja pripravnikov različnih narodnosti na tem območju. (Radaković 2003, 175)

2 KRATKA ZGODOVINA JUGOSLAVIJE

2.1 IDEJA O SKUPNI DRŽAVI

V 60. letih 19. stoletja so se razvili dobri politični odnosi med Srbi in Hrvati, ki so se želeli rešiti avstro-ogrske in turške oblasti. Srbija je imela dovolj svojih sil, da bi se osvobodila, vendar se je zavedala, da se mora povezati z drugimi. Hrvati so sicer gojili željo po lastni neodvisni državi in nacionalnem razvoju, vendar so realno vedeli, da bi svojo samostojnost sami težko ubranili, zato se morajo povezati s Srbijo. Za Srbijo je imela Hrvaška s svojo Vojno krajino velik pomen za osvobodilni boj. Srbski knez Mihailo in vodja hrvaškega naroda Josip Juraj Štrossmayer, sta bila tako na podlagi dejstva, da ne morejo eden brez drugega, naklonjena ideji o povezavi v enotno državo Južnih Slovanov, kot je v svojem dokumentu Načertanije že napisal Ilija Garašanin. Srbija pa se je za osvobodilni boj povezala še z drugimi državami (Črna gora, Bolgarijo, Romunijo in Grčijo). (Krestić 1983, 12–14)

Načertanije je bil dolgo časa tajen načrt o zunanji politiki Srbije, ki ga je konec leta 1844, pod vtisom dogodkov na Poljskem, napisal takratni srbski notranji minister Ilija Garašanin. V dokumentu je pisal o združitvi vseh južnih Slovanov v eni državi pod vodstvom Srbije (vendar bi bili narodi enakopravni), pri čemer je cilj na ozemlja pod turško in avstro-ogrsko oblastjo, ki naj bi izhajajoč iz etničnih, zgodovinskih in strateških trditev, Srbiji zgodovinsko pripadala (ne glede na to, da so na teh ozemljih živeli tudi drugi narodi, ki so bili pomešani s Srbi ali pa so bili celo v večini). Dokument je postavil temelje srbskega nacionalizma in je hkrati tudi temelj političnega programa Velike Srbije. Kot bomo videli, ga je za širjenje srbskega nacionalizma konec 80. let 20. stoletja v svojo korist zelo dobro uporabil Slobodan Milošević, čeprav je šla nato njegova politika v drugo smer (etnično čista srbska ozemlja) kot je bilo zamišljeno v Načertanijah. (Pirjevec 2003, 17–18)

S skupno državo bi se na Hrvaškem rešilo tudi vprašanje srbske manjšine v Vojni krajini in Sremu, kjer je bil srbski narod v večini. Tako bi se rešil problem že takrat narodnostno mešane BIH (v njej so živeli tako Srbi kot Hrvati), ki si jo je Srbija želela priključiti. Oba naroda sta namreč idealno rešitev za tako etnično mešano pokrajino, kot je BIH, videla v skupni državi. Niso pa imeli enakega mnenja o tem, kdo od njih bi imel vodilno vlogo v državi. (Krestić 1983, 14–16)

Štrošmajer je bil eden prvih protagonistov jugoslovanske ideje v drugi polovici 19. stoletja, ki je zagovarjala bratstvo in enotnost med Južnimi Slovani (združitev vseh Južnih Slovanov). Ideja je temeljila na tezi, da gre za tri plemena enega naroda. Na njeni podlagi so se kasneje razvile srbske in hrvaške nacionalistične ideje, saj so tako eni kot drugi idejo tolmačili v korist svojega naroda. (Krestić 1983, 121–122)

Srbski parlament je decembra 1914 v Niški deklaraciji med vojaškimi cilji navedel tudi združitev Srbov, Hrvatov in Slovencev, Jugoslovanski odbor je julija 1917 v Krfski deklaraciji predvidel oblikovanje nove srbske države kot ustavne demokratične in parlamentarne monarhije pod vodstvom dinastije Karadjordjevićev, v njej pa naj bi veljala enakopravnost vseh narodov, jezikov, pisav, ver in koledarjev. Pomembna za razvoj kasnejše jugoslovanske države je bila tudi Majska deklaracija, ki so jo maja 1917 v habsburškem parlamentu sprejeli južnoslovanski poslanci. V njej so zahtevali, da se na osnovi narodnosti in hrvaškega državnega prava znotraj Avstro-ogrske oblikuje država Južnih Slovanov. Ta deklaracija se je uveljavila v veliko občinah, na njeni osnovi so nastali tudi narodni sveti Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Bosne in Hercegovine, ki so presegali avstrijske meje in imeli kasneje pomemben vpliv na oblikovanje skupne jugoslovanske države. (Čirković 2009, 218)

2.2 Država Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev

Po prvi svetovni vojni, natančneje 29. 10. 1918, je na ozemlju propadlega habsburškega imperija nastala prva skupna suverena država – Država Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), ki je na podlagi narodne enotnosti združevala vse Slovence, Hrvate in Srbe, ki so prej živeli pod

Avstroogrsko, ne glede na tedanje teritorialne in državne meje. Sedež je imela v Zagrebu, njen predsednik pa je bil dr. Anton Korošec. (Weber in Novak 1996, 12)

Ker novonastala Država SHS na mirovni konferenci v Parizu ni prejela mednarodnega priznanja, je bilo njeno združevanje s Kraljevino Srbijo pod vodstvom Karadjordjevičev na sestanku Narodnega sveta v Zagrebu, novembra 1918, osrednje vprašanje. Podporniki združitve so zagovarjali idejo jugoslovanskega unitarizma, računali pa so tudi na srbsko vojaško moč za zaščito slovenskih in hrvaških etničnih ozemelj. Podporniki takojšnje združitve so torej bili na odločilni seji v večini. Izbranih je bilo osemindvajset delegatov, ki so odšli v Beograd na pogovore o združitvi. Na pogajanjih so delegati Narodnega sveta v naglici in brez obvezujočih dogovorov pristali na popolno brezpogojno združitev s Kraljevino Srbijo. Brezpogojna združitev je imela za Srbijo velik pomen, saj se je rodbina Karadjordjevičev zavedala, da so nastopile idealne razmere za uresničitev velikosrbskega programa – združitev vseh dežel, kjer prebivajo Srbi. Do združitve je prišlo 1. 12. 1918 z nastankom unitaristično-centralistične države – Kraljevine SHS s centrom v Beogradu, kakršno so si zamislili Srbi. (Prunk 2008, 86–90; Pirjevec 2003, 22)

Ustanovitev Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918 je pomenila uresničitev dolgoletnih želja srbskega naroda, in sicer združitev vseh Srbov v eni državi. Glavno vlogo v političnem življenju nove države so imeli Srbi. Prioriteta države je bila združitev treh narodov v enega – jugoslovanskega, sestavljenega iz treh “plemen”. To je predstavljalo velik izziv, saj se je v državo združilo več narodov z različno zgodovino, družbenim redom, gospodarsko (ne)razvitostjo, slabimi gospodarskimi povezavami in različnim jezikom. (Čirković 2009, 220)

28. junija 1921 je bila sprejeta prva ustava (imenovana tudi Vidovdanska ustava), ki je uzakonila parlamentarno monarhijo, centralizem in unitarizem **ter** določila za pregon političnih nasprotnikov (Zakon o zaščiti države, Obznana). Izdelana je bila na podlagi srbske ustave iz leta 1903, ki je takrat veljala za eno najnaprednejših na svetu. (Weber in Novak 1996, 20–21) Oblast se je sicer razdelila med tri veje (zakonodajno, izvršno in sodno), vendar je imel kralj velika pooblastila. To ga je postavljalo nad vse tri veje oblasti, odgovarjal pa ni nikomur. Srbi, Hrvati in Slovenci so bili označeni kot tri plemena enega naroda – jugoslovanskega (s tem so jim želeli odvzeti narodno identiteto), ostalih narodov pa ustava ni priznavala. (Prunk 2008, 93–97)

Istega leta kot prva ustava je bila sprejeta tudi agrarna reforma (nekateri jo imenujejo srbska agrarna reforma), katere cilj je bil končati fevdalne odnose na ozemlju Kraljevine SHS in odvzeti zemljo večinoma tujim fevdalnim lastnikom. V Bosni in Hercegovini, kjer je bila reforma izvedena še istega leta, je bilo veliko zemlje odvzete Muslimanom, le-ta pa je bila nato podeljena Srbom. (Pirjevec 2003, 22; Zulfikarpašić 1994, 26, 28; Duraković 1993, 105)

Gospodarsko so bila območja v državi zelo različno razvita. Najbolj so bila razvita območja na severozahodu države, najmanj pa na jugovzhodu. (Čirković 2009, 225)

2.3 Kraljevina Jugoslavija

6. januarja 1929 je kralj Aleksander I. razpustil parlament, ukinil ustavo in prepovedal politični pluralizem ter uveljavil dedno monarhijo. S tem med vladarjem in ljudstvom ni bilo več nobenega posrednika. Postal je nosilec vse oblasti v državi ter poveljnik vojske. Vlado je sestavil s politiki, ki so bili naklonjeni njegovi vladavini in integracijski jugoslovanski politiki, vodil pa jo je poveljnik kraljeve garde. (Čirković 2009, 228)

Zagovorniki velikosrbske ideologije so uvedeno diktaturo izrabili za utrditev svoje hegemonije in ideje o jugoslovanskem narodnem unitarizmu in državnem centralizmu. 3. oktobra 1929 je bila država preimenovana v Kraljevino Jugoslavijo. Razdeljena je bila v devet banovin (večinoma so dobile imena po rekah - razen Dalmacije), ki niso bile avtonomne, in od katerih je v kar šestih srbski narod predstavljal večino. (Prunk 2008, 98–99) Kralj je z banovinami želel nadomestiti zgodovinsko zaznamovane pokrajine posameznih narodov, dosegel pa je ravno obratno, saj so nekatere izmed njih kasneje postale okvir za nacionalno identifikacijo. (Čirković 2009, 228)

Jeseni 1930 je postalo jasno, da je diktatura narodna nasprotja samo še povečevala, hkrati pa ustvarjala nova (kulturno-posvetna). (Prunk 2008, 98–99) Kralj Aleksander je zato 3. septembra 1931 izdal oktroirano ustavo, s čimer se je končala kraljeva diktatura, država je postala ustavna dedna kraljevina srbske dinastije Karadjordjevičev, narodno predstavništvo pa je postalo dvodomno. S takšno ustavo in kasneje v skladu z njo sprejetimi zakoni je Kraljevina Jugoslavija

obstajala vse do kapitulacije aprila 1941, ko sta kralj in vlada zbežala v tujino. (Čirković 2009, 229)

Prve skupščinske volitve po diktaturi so bile 5. maja 1935. Do leta 1939 se je zvrstilo več vlad, ki niso bile uspešne pri reševanju hrvaškega vprašanja. Tega je rešila vlada, ki jo je sestavil in vodil Dragiša Cvetković. Slednji je 26. avgusta 1939 podpisal Sporazum Cvetković-Maček, s katerim je bila ustanovljena avtonomna Banovina Hrvaška. (Weber in Novak 1996, 46–54; Čirković 2009, 230)

S sprejetjem sporazuma Cvetković-Maček avgusta 1939 je bil nezadovoljen predvsem srbski del prebivalstva Jugoslavije, saj sta bili tako zaokroženi že slovensko in hrvaško ozemlje, pojavila so vprašanja, kako bo s srbskim delom. Razlike med samimi Srbi, ki so bile posledica življenja v različnih razmerah in pod različno oblastjo v preteklosti, so se v skupni državi namreč zmanjšale. Vsi so bili državljani in enaki pred zakonom. Ostala je razlika v stopnji razvitosti med bolj razvitim severom in revnim jugom. (Čirković 2009, 230)

Prostorsko so bili Srbi v novi državi še vedno ločeni ter pomešani z drugimi narodi. Največji problem je predstavljalo sprva onemogočeno prosto sporazumevanje med posameznimi deli srbskega naroda in jedrom v Beogradu. (Čirković 2009, 225) S časoma so se zavedni Srbi po vsej državi poistovetili z državo in se proglasili za vladajoči narod v njej. Njihov je bil monarh, njihova je bila vojska in njihov je bil sam politični vrh. Z državnim središčem so vzpostavili močne povezave, ki so jim bile pomembnejše od povezav z okoljem, v katerem so živeli. Slednje je povzročalo težave predvsem na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini, saj so bili Hrvatje in muslimani do državne oblasti kritični, zahtevali pa so tudi pravice za svoj narod in versko samostojnost. (Čirković 2009, 226)

Vladajoča politika se ni obremenjevala s težavami Srbov v posameznih predelih države. Javno so branili enotnost in poudarjali, da ne zagovarjajo posebnega položaja Srbov, vendar so novo državo videli kot razširjeno Srbijo. (Čirković 2009, 226)

2.4 Jugoslavija med drugo svetovno vojno

Leta 1939 se je z začetkom druge svetovne vojne spremenil politični fokus celotne Evrope, kasneje pa tudi sveta. Hitro napredovanje Hitlerjevega vojaškega stroja je v začetku marca 1941 Kraljevino Jugoslavijo postavilo pred odločitev: ali se pridruži nacistom ali pa ji grozi vojaška okupacija. Prvi možnosti državna politika ni bila naklonjena, zlasti ne srbski del, ki je potreboval ohranitev Jugoslavije za varovanje srbskega prebivalstva zunaj Srbije ter plačevanja srbskih dolgov iz balkanskih in prve svetovne vojne, po drugi strani pa Jugoslavija ni bila ne politično ne vojaško sposobna upreti se Hitlerjevemu sistemu. Tako je država 23. marca 1941 podpisala pristop k trojnemu paktu, kar je pomenilo zrušenje vlade, odpoklic predstavništva in imenovanje prestolonaslednika za kralja. Pristop k paktu je izzval množično nezadovoljstvo, zlasti v srbskih mestih, kjer so študentje celo organizirali poulične demonstracije. (Čirković 2009, 232) Skupina častnikov je organizirala politični prevrat in 27. marca 1941 oblikovala novo vlado pod vodstvom generala Dušana Simovića. Hitler se je na dogajanje v Jugoslaviji odzval 6. aprila 1941 z bombardiranjem Beograda in vdorom nemških vojaških enot v državo iz večih smeri. Odpor na strani Jugoslavije je bil majhen, saj so bile vojaške sile, z izjemo hrvaških oboroženih straž, neorganizirane. Kraljevina Jugoslavija je dokončno kapitulirala v desetih dneh, 17. aprila 1941. (Čirković 2009, 233; Prunk 2008, 124)

10. aprila 1941, še pred kapitulacijo Jugoslavije, so hrvaški ustaši razglasili Neodvisno državo Hrvaško (NDH), ki jo je vodil Ante Pavelić in je delovala kot italijansko-nemški protektorat. Obsegala je praktično celotno ozemlje današnje Hrvaške (izvzete so bile Istra, Kvarner in Dalmacija ter Međimurje in Baranja) ter celotno Bosno in Hercegovino. NDH je na svojem ozemlju vodila kampanjo uničevanja srbskega, judovskega ter romskega prebivalstva. Ustanovili so tudi več koncentracijskih taborišč, med katerimi je bil najbolj zloglasen Jasenovac. Država je propadla s koncem druge svetovne vojne. (Čirković 2009, 233; Prunk 2008, 124)

Del Srbije je po kapitulaciji padel pod nemško oblast, ki se je navezala na domače civilne oblasti, od avgusta 1941 dalje predvsem na beograjsko vlado, ki jo je vodil general Milan Nedić. Ponekod pa so oblast prepustili tudi tam živečim Nemcem. Z nemškim privoljenjem in pod

nadzorom pronemške domače oblasti so se oblikovale celo oborožene sile: Srbski prostovoljski korpus in Srbska državna straža. (Čirković 2009, 234)

Identiteto okupirane Jugoslavije sta ohranjala kralj in vlada v izgnanstvu, ki nista razpolagala z vojaškimi enotami. Jugoslovanska vojska je v domovini nastala šele kasneje, ko so se povezale enote nepodrejenih častnikov pod vodstvom Dragoljuba (Draž) Mihailovića in se poistovetile s simboli četnikov (črna obleka, kučma, dolga brada itd.). (Čirković 2009, 234) Že od samega začetka je bilo gibanje osnovano kot vojaška organizacija, ki jo je podpirala kraljeva vlada in mednarodna skupnost (Rusija, Velika Britanija, ZDA), zagotovljena pa jim je bila tudi zavezniška pomoč. (Čirković 2009, 235)

Vzporedno je nastajalo osvobodilno gibanje pod vodstvom KPJ in vzpon kasnejšega prvega moža Jugoslavije Josipa Broza Tita. Le-ti so organizirali čete ter začeli postopoma napadati okupatorske enote in domačo izdajalsko oblast. Za komunistične čete se je uveljavil izraz partizani, zanje pa sta bili značilni peterokraka zvezda in rdeča zastava (simboli komunizma). 29. novembra 1943 je bila v Jajcu na drugem zasedanju AVNOJ-a ustavljena federalna, druga Jugoslavija, ki je v polnosti zaživela šele leta 1945, po osvoboditvi. (Čirković 2009, 234; Silber in Little 1996, 26–28)

V začetku leta 1945 je bilo na Jalti dogovorjeno, da se bo AVNOJ razširil s poslanci jugoslovanske skupščine (iz leta 1938), saj je obnova Jugoslavije tako za njene narode kot za zaveznike postala nesporen cilj. Marca 1945 je bila tako ustanovljena skupna začasna vlada Demokratične federativne Jugoslavije, iz AVNOJA pa se je oblikovala začasna ljudska skupščina. (Čirković 2009, 236)

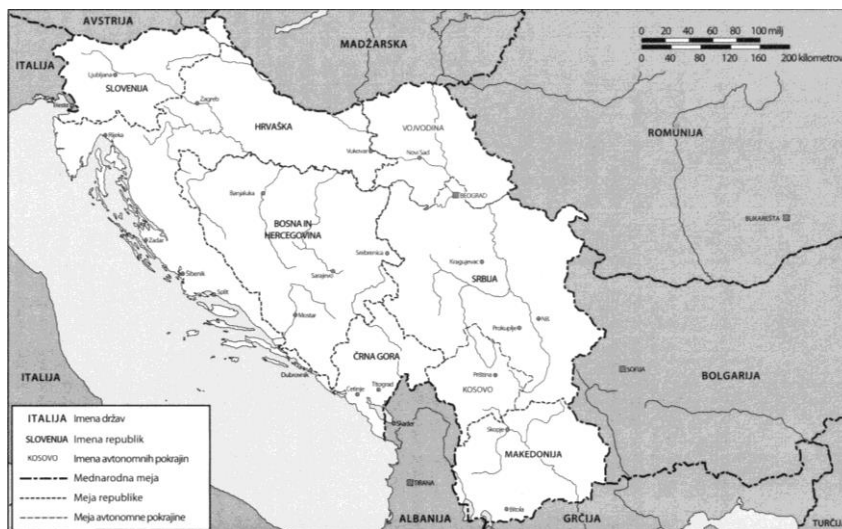
2.5 Jugoslavija po drugi svetovni vojni

29. novembra je 1945 je bila razglašena Federativna ljudska republika Jugoslavija, ki je 30. januarja 1946 dobila svojo ustavo, ki se je zgledovala po sovjetski. Država je bila razdeljena na 6 republik (glej sliko 2.1): Slovenijo, Hrvaško, Srbijo, Bosno in Hercegovino, Črno Goro in Makedonijo, ki so imele svoje organe (vlado, ljudsko skupščino) in ustavo. Srbija je imela tudi dve avtonomni pokrajini: Vojvodino ter Kosovo in Metohijo (slednji območji sta bili etnično

zelo mešani). (Čirković 2009, 237) Ker je bila Bosna in Hercegovina zaradi svoje etnične raznolikosti precej zapleteno vprašanje v formiranju države, so bile njene republiške meje določene prav z ustavo (ustava je Bosno in Hercegovino obnovila v njenih zgodovinskih mejah). S tem pa so bili nezadovoljni tako Srbi kot Hrvati, saj so bili vsi prepričani, da imajo pravico do bosansko-hercegovskega ozemlja (če že ne v celoti, pa vsaj deloma). Nezadovoljni pa so bili tudi Muslimani, saj v ustavi niso bili opredeljeni kot narodnost, temveč samo kot religija. (Pirjevec 2003, 26)

Federativna ureditev država je za večino ostalih narodov prinesla pozitivne spremembe. Nekateri narodi so bili prvič priznani kot individualen narod (Makedonci), drugi so dobili nazaj svojo državnost (Črnogorci), spet tretji pa so dobili priložnost, da dokončajo svojo narodno integracijo (Slovenci, Hrvati). (Čirković 2009, 238)

Slika 2.1: Zemljevid Jugoslavije in njenih republik med leti 1945–1991.

Vir: Judt 2007, 260.

Od sredine leta 1945 se je v federativni Jugoslaviji krepilo geslo »bratstva in enotnosti« (ki so ga Srbi že od začetka zavračali), uvedena je bila ljudska demokracija, ki je temeljila na državni in družbeni lastnini ter je dopuščala le malo zasebne lastnine. Ustava federativne republike, ki je bila sprejeta 31.1.1946, je med temeljnimi načeli vsebovala tudi pravico narodov do samoodločbe in odcepitve, ki je temeljila na prostovoljni združitvi narodov v Jugoslavijo.

Razlago slednje so si zlasti Srbi razlagali kot enkratno pravico in trdili, da je bila ob združitvi narodov že uveljavljena. (Čirković 2009, 237; Prunk 2008, 145–148)

Država je razvila močan odnos s Sovjetsko zvezo ter po njenem vzoru vzpostavila vlado. Vendar je bil Tito edini povojni komunistični voditelj, ki si je temelje vladanja postavil sam in ostal neodvisen. Leta 1948 je prišlo do spora z Informbirojem in Jugoslavija je bila izključena iz skupnih institucij vzhodnega bloka. Do sprave s Sovjetsko zvezo je prišlo leta 1955, ko so bili na oblasti Stalinovi nasledniki. Jugoslavija pa se je že pred tem odprla na Zahod ter z njegovo pomočjo začela vsestransko napredovati (industrija, infrastruktura). Titova politika je bila usmerjena tudi v vzdrževanje enakopravnosti in preprečitev hegemonije enega naroda nad drugimi (ta nevarnost je obstajale predvsem pri Srbih, saj so bili najštevilčnejši narod). Posamezne republike so vseeno živele avtonomno kulturno in prosvetno življenje. Imele so lastno zastavo, zakonodajo, lasten parlament, ustavo, vlado in institucije narodne države (Čirković 2009, 240–241; Prunk 2008, 145–148; Silber in Little 1996, 26–28)

Muslimani so bili prvič omenjeni kot možnost za nacionalno opredelitev v popisu prebivalstva leta 1971. Takrat se je pokazalo, da so najštevilčnejši narod v BIH. (Pirjevec 2003, 30–31) S priznanjem Muslimanov kot konstitutivnega naroda SFRJ, se je začela pojavljati tudi ideja o Bosni kot nacionalni državi, katere prebivalci so prevzeli zgodovinsko ime Bošnjaki. (Čirković 2009, 251)

Februarja 1974 je bila sprejeta nova ustava, ki je vsakemu narodu priznavala lastno politično identiteto (republike so dobile svoja kolektivna predsedstva) ter potrdila pravico do osamosvojitve in odcepitve (čeprav ne povsem določeno). Kolektivno predsedstvo je bilo sestavljeno iz predstavnikov republik in pokrajin (iz vsake po en član) ter predsednika Zveze komunistov Jugoslavije. Funkcija predsednika za nedoločen čas je z ustavo pripadala Josipu Brozu Titu. (Pirjevec 1995, 338–340; Čepič in drugi 2010, 20)

Celotna jugoslovanska družba je z ustavo dobila enotno središče, partijo, ki naj bi preprečevala razvoj srbskega nacionalizma in njegovih ekspanzionističnih idej. Tito je namreč želel Jugoslavijo obvarovati pred Srbi, obenem pa tudi Srbe same pred seboj. Kot se je to pokazalo ob njenem razpadu, mu to ni uspelo. (Pirjevec 1995, 338–340)

S sprejeto ustavo niso bili zadovoljni Srbi, saj je le-ta položaj avtonomnih pokrajin znotraj njihove republike, Kosova in Vojvodine, približala položaju republik, ki sta dobili neposredno predstavnitvo v federalnih organih. Nezadovoljno je bilo tudi vodstvo JLA, saj so bili mnenja, da je Tito s sprejemom takšne ustave razbil Jugoslavijo. Seveda do odkritega nasprotovanja ni prišlo. Vsaj za časa Titovega življenja. Po njegovi smrti pa so vsi problemi oživel in priplavali na površje. (Čepič in drugi 2010, 20; Pirjevec 2003, 33; Zulfikarpašić 1994, 75)

Na splošno je v sredini 80. let v Jugoslaviji začel naraščati nacionalizem. Ta se je najmočneje odražal v Srbiji in na Kosovu, vendar Hrvaška ni dosti zaostajala. S polno močjo je srbski nacionalizem udaril, ko je oblast v Srbiji prevzel Slobodan Milošević, ki se je v nasprotju z jugoslovansko idejo o enakopravnosti narodov, javno zavzemal za pravice srbskega prebivalstva na Kosovu. Njegova moč in popularnost sta se utrdili ravno na osnovi boja za pravice srbskega in črnogorskega naroda. Organiziranih je bilo več zborovanj (mitingov) tako v Vojvodini in na Kosovu kot tudi v Črni Gori in Srbiji, na katerih je Milošević s svojimi nastopi in podpihovanjem medetničnih nestrpnosti z oblasti odstranil svoje politične nasprotnike in ustvarjal pogoje za uresničitev velikosrbske ideje, ki je bila objavljena v Memorandumu SANU leta 1986. Reforme je sprva skušal zapakirati kot reforme jugoslovanske države, njene centralizacije in prevzema vodstva Srbije kot najštevilčnejše izmed jugoslovanskih republik, kmalu se je pokazal njegov pravi cilj – oblikovanje Velike Srbije. Po vsej republiki so se začeli odvijati mitingi, na katerih so se podpihovale nacionalne strasti ter javno izražale zahteve po preoblikovanju države po srbskem modelu. Podobne nacionalistične mitinge so Srbi hoteli vpeljati tudi v drugih republikah, vendar so se jim oblasti, zlasti slovenske, odločno uprle. (Čepič in drugi 2010, 22–24, 44; Judt 2007, 766–767)

Posebno vlogo v krizi sta imeli JLA in milica, ki sta bili po ustavi dolžni varovati državo in družbo. Leta 1988 je prišlo do reorganizacije znotraj JLA. Vojska se je zavzemala za centralizirano politično in upravno oblast ter ohranitev vodilne vloge ZK, zato so nanjo močno vplivale zvezne oblasti. Kot takšna se je z ideologijo začela vse bolj približevati srbskim nacionalistom. Na drugi strani so se milice, ki niso imele posebnih političnih ciljev, začele usmerjati v politično dogajanje v posameznih republikah in so izvajale predvsem naloge, ki so

jih predpisovale nacionalne zakonodaje. Zagovarjale so decentralizacijo in profesionalizacijo. (Čepič in drugi 2010, 45–46)

Prve demokratične in večstrankarske volitve so bile izvedene v Sloveniji. Vodstvo JLA je še pred izvedbo volitev iskalo legalen način za uvedbo izrednih razmer v Sloveniji ter s tem posledično preprečitev izvedbe volitev. Vrh JLA je namreč eno največjih nevarnosti (poleg zaostrenih razmer na Kosovu) za obstoj Jugoslavije videl v nastanku nacionalnih strank, ki jih je označil za protijugoslovanske in protikomunistične, njihov cilj pa naj bi bilo razbitje enotne države. Od zveznega predsedstva je zahteval preprečitev večstrankarskih volitev (zmaga nacionalnih strank bi pomenila konec Jugoslavije) in kontinuirano delovanje federacije. Odziv predsedstva je bil zelo mlačen, zato je JLA pred volitvami v Sloveniji in na Hrvaškem izvajala s strašilnimi manevri, obe republiki je v znak pritiska in zastraševanja obiskal tudi general Veljko Kadijević. (Čepič in drugi 2010, 37–39)

Ker JLA ni mogla preprečiti izvedbe volitev, je začela pripravljati konkretne ukrepe, ki so se nanašali predvsem na odvzem pristojnosti posameznih republik nad enotami TO ter razorožitev teh enot. Formalno je JLA dobila podlago za takšne ukrepe s sklepi predsedstva SFRJ maja 1990, katerega vodenje je ravno v tistem času prevzel Srb Borislav Jović. (Čepič in drugi 2010, 40)

17. maja 1990 je načelnik generalštaba izdal ukaz o odvzemu orožja slovenski TO in preselitev le-tega v vojaška skladišča. Odvzem in premeščanje orožja TO se je na Hrvaškem na skrivaj začelo že aprila 1990 in je bilo izvedeno uspešno, saj so hrvaško TO sestavljali večinoma srbski oficirji. S tem so želeli preprečiti uporabo orožja za nasilen prevzem oblasti ali v oboroženih spopadih. Iz praktičnih razlogov je bilo orožje TO že delno v skladiščih JLA, predvsem težko orožje s pripadajočim strelivom ter minsko-eksplozivna sredstva. (Čepič in drugi 2010, 40–41)

Na krizo v Jugoslaviji so evropske države gledale zelo različno. Medtem ko so zahodnoevropske države poskušale krizo rešiti z obljubami o gospodarski pomoči ter političnimi pritiski, je Sovjetska zveza jugoslovanski vladi dobavljala nafto in velike količine orožja ter ostalega vojaškega materiala. (Pirjevec 2003, 42) Pomemben je bil tudi odnos ZDA do krize, saj so dale voditeljem posameznih republik (predvsem Hrvaške in Slovenije) v Jugoslaviji jasno vedeti, da

odcepitve republik ne bodo podpirale, obenem pa se bodo v primeru preoblikovanja države zavzemali za demokracijo. (Pirjevec 2003, 45)

V začetku posameznih oboroženih spopadov na Hrvaškem leta 1991 in leto kasneje v BIH, je JLA stopila na stran srbskega naroda in bila prepričana, da v primeru začetka spopadov ne bo nihče posredoval. Evropska skupnost je v državo sicer poslala trojico zunanjih ministrov držav Evropske skupnosti, vendar le da bi pomagali pri reševanju notranje politične krize. Kmalu je postalo jasno, da Evropska skupnost nima nobenih sredstev pritiska, s katerimi bi lahko vplivala na dogajanje v Jugoslaviji. (Pirjevec 2003, 53–55)

Hrvaška in BIH sta se zato morali brez oborožitve in organiziranih lastnih vojaških sil soočiti z intenzivno srbsko agresijo, ki so jo izvajale oborožene sile JLA, ki so se praktično čez noč z vsem osebjem, orožjem in mehanizacijo spremenile v prosrbske vojaške enote. Tak preobrat znotraj sil JLA ni bil povsem nepričakovan. V zadnjih letih skupne države so namreč najvišja mesta v njeni hierarhiji zasedali večinoma Srbi. (Kržišnik-Bukić 1996, 50; Prunk 2008, 250)

3 RAZPAD FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE IN POSLEDICE RAZPADA

»Jugoslavija je bila »obsojena na neuspeh«. Sestavljajo jo je, po besedah pogosto citiranega bon mot, šest republik, pet narodov, štirje jeziki, tri religije in dve pisavi, vse pa je držala skupaj ena sama partija. Dogodki po letu 1989 so bili preprosti: pokrov je bil dvignjen in kotel je eksplodiral.« (Judt 2007, 759)

Po eni od razlag naj bi bili med narodi zakoreninjeni starodavni konflikti, zato je sovraštvo zajelo celo nacijo, ki je med leti 1991 in 1999 pripeljalo do številnih etničnih spopadov. Po drugi razlagi pa naj bi do balkanske tragedije prišlo predvsem zaradi napak drugih držav. Ozemlje bivše Jugoslavije je bilo namreč v zadnjih dvesto letih razdeljeno in izkoriščano s strani več držav: Avstrije, Britanije, Francije, Italije, Nemčije, Rusije in Turčije. Vzrokov za konflikte na tem ozemlju, zato ne moremo iskati na etnični podlagi, pač pa sovražnosti izvirajo iz imperialnih manipulacij. Razmah balkanske tragedije naj bi po tej razlagi povzročilo vmešavanje tujih sil v državljansko vojno v Jugoslaviji in s tem poslabšalo lokalne razmere. Primer takšnega vmešavanja je bilo nemško vztrajanje pri mednarodnem priznanju suverenosti Slovenije in

Hrvaške konec leta 1991, njenemu zgledu je sledila tudi BIH, zaradi česar jo je Srbija napadla. Ne glede na obe zgornji razlagi pa je največjo odgovornost za tragedijo, ki je doletela Jugoslavijo ob njenem razpadu, mogoče pripisati politikom v Beogradu. (Judt 2007, 759–761)

Pri odkrivanju vzrokov za razpad skupne države je pomembno tudi vprašanje ali lahko o nekdanji Jugoslaviji razmišljamo kot o enotni družbi ali pa govorimo o večih različnih družbah, ki so jo sestavljale. Dejstvo je, da je bila Jugoslavija večnacionalna država, posamezne etnične skupine znotraj nje pa na različni stopnji razvitosti naroda, saj so bila v skupno državo vključena ozemlja, ki so prej spadala v povsem različne (kulturne, religijske, politične itd.) svetove. Posamezni narodi so namreč že imeli močno državotvorno tradicijo (Srbi in Črnogorci s pravoslavno vero), nekateri so si svojo identiteto izoblikovali znotraj drugih nacionalnih držav (Hrvati in Slovenci, ki so bili pretežno katoliške vere), spet tretji so si svojo nacionalno identiteto na podlagi veroizpovedi začeli oblikovati šele v skupni državi (muslimani). Z nastankom skupne države so bili vsi narodi in njihove kulturno-civilizacijske razlike podvrženi enotnim mehanizmom regulacije s strani zveznih oblasti. (Hafner Fink 1994, 187–194; Judt 2007, 761)

Nasprotovanja med republikami so postajala vse večja in glasnejša. Sporom glede delitve sredstev, odlivov in prelivanja prihodkov so se pridružili tudi spori glede enotnega jezika, enakopravnosti v vojski itd. Svoje nezadovoljstvo so izražale zlasti razvite republike, katerih denar se je centralizirano zbiral v Beogradu in se prelival v nerazvita področja. Slednja so se pritoževala, da jih razvite republike izkoriščajo. Pritoževala se je tudi Srbija zaradi svojega neenakopravnega položaja (federativna ureditev z dvema republikama) v primerjavi z drugimi republikami. Bratstvo in enotnost sta bila postavljena pod velik vprašaj. Politična nasprotja so do prebivalstva prišla s posameznim republikam in pokrajinam prilagojenimi televizijskimi programi, ki so postali pomemben dejavnik družbene integracije in izražanja nacionalnih posebnosti. (Čirković 2009, 251, 254)

Milošević se je kljub različnim mnenjem svojih političnih kolegov in opozicije, zavzemal za preoblikovanje Jugoslavije v skladu z novo stvarnostjo. 28. februarja 1992 je tako skupščini v potrditev predložil osnutek nove ustave, ki je predvidevala ohranitev federacije med Srbijo in Črno goro, ki bi postala legitimna naslednica Titove Jugoslavije (to bi pomenilo, da bi razpolagala z njenim premoženjem ter nasledila mednarodne pogodbe in pozicije v

organizacijah). V osnutku je ostalo odprto vprašanje glede odnosov s srbskimi manjšinami izven meja nove države. Večer pred glasovanjem o predloženem osnutku, je Milošević v parlamentu izjavil, da bo matična država skrbela za manjšino v Krajini, da si tega ozemlja ne namerava priključiti. S tem se ni strinjal njegov zunanji minister, za katerega je nova Jugoslavija predstavljala le začasno rešitev in da se bodo morale secesionistične republike znova združiti z njo, da bodo gospodarsko preživele. Član zveznega predsedstva Branko Kostić, pa je ugotavljal, da se JLA ne bo umaknila iz BIH, če tega ne bodo zahtevali bosanski Srbi sami, iz česar je bilo jasno vidno, da se Beograd ne bo odpovedal svojim osvojitvenim namenom. (Pirjevec 2003, 130)

Po razpadu Jugoslavije se je vse močnejše čutilo nezadovoljstvo bosanskih Srbov z nastalo politično situacijo, ki sta ga od zunaj podpihovali Srbija in Črna gora, katerih interes je bil vzpostavitev enotne države vseh ozemlji na katerih so živeli Srbi. Jugoslavija je namreč razpadla na posamezne države glede na meje republik, ki so se leta 1945 združile v skupno državo. Srbija se je prav tako bala, da bi prišlo do obuditve nekdanje Neodvisne države Hrvaške oziroma nevarnosti, ki jo je le-ta v začetku 19. stoletja predstavljala za srbski narod. (Kržišnik-Bukić 1996, 47) Prav na podlagi tega utemeljenega strahu so velikosrbski voditelji sistematično začeli s podpihovanjem in razširjanjem sovražnosti med prej solidarnostno povezanimi narodi v BIH. Hoteli so uničiti identitetno pripadnost narodov, ki jih ne glede na vero ali narodnost, več desetletji povezovala v enotni državi Jugoslaviji. (Kržišnik-Bukić 1996, 48)

Omeniti velja tudi carinski sistem Jugoslavije. Dejstvo je, da je imela Jugoslavija celotno carinsko službo centralistično organizirano in vodeno preko zvezne uprave v Beogradu. V začetku 90. let je zaradi političnega dogajanja v smeri odcepitve posameznih republik postalo jasno, da se bliža konec skupne države. Zato je bilo leta 1990 zadrževanje pobranih carin in drugih uvoznih dajatev pogosta praksa republiških carinarnic v Jugoslaviji. V praksi je vse skupaj potekalo tako, da so v posameznih republikah sredstva, ki bi morala končati v zveznem proračunu, nakazovali na republiškega. Na ta način so posamezne republike polnile blagajne svojih bodočih držav, ki so jih nato lahko uporabili za financiranje obrambe razglašene osamosvojitve. (Hepe in drugi 2011, 17–21)

4 RAZVOJ IN POMEN OBOROŽENIH SIL JUGOSLAVIJE

Na razvoj dogodkov, ki so obravnavani v diplomskem delu, so močno vplivale takratne državne oborožene sile (JLA, TO in milica) ter načela DS in SLO. Zato je razvoju in pomenu oboroženih sil ter doktrinarnih načel namenjeno posebno poglavje.

4.1 JUGOSLOVANSKA LJUDSKA ARMADA (JLA)

Razvoj Jugoslovanske ljudske armade sega v drugo svetovno vojno, natančneje v obdobje med 1941 in 1945, ko so se oblikovali in razvijali narodnoosvobodilna vojska ter partizanski odredi. Na čelu teh enot so bili Vrhovni štabi posameznih bodočih republik, skupaj so predstavljali oborožene sile v Jugoslaviji. (Marković 2007, 23; King 2009)

Jugoslovanska armada, kot je bila sprva imenovana, je nastala leta 1945 s preoblikovanjem narodnoosvobodilne vojske in partizanskih enot v redno vojsko, ki je bila neodvisna in centralizirana. Uradni jezik je bil srbo-hrvaški. Vse do leta 1948 je bila organizirana po vzoru Rdeče armade in oborožena z orožjem iz Zveze sovjetskih socialističnih republik, nato pa se je Jugoslavija zaradi spora s Stalinom srečala z vojaško nevarnostjo s strani vzhodnega bloka, čemur je sledilo reorganiziranje vojske po vzoru izkušenj iz narodnoosvobodilnega boja. Poleg oboroženih sil so se začele razvijati še druge organizacije z obrambnimi funkcijami, razvila se je tudi lastna vojaška industrija. (Čepič in drugi 2010, 49; Marković 2007, 23–24, 30–32)

Potrebno je izpostaviti, da so na razvoj oboroženih sil po drugi svetovni vojni vplivali tako notranji kot tudi zunanji politični dejavniki. Med slednjimi velja izpostaviti predvsem napetosti in nezaupanje med ZDA in SZ, ki so pripeljale do hladne vojne in z njo do delitve sveta na vzhodni in zahodni blok. Jugoslavija je bila tako zaradi svoje geografske lege (jug Evrope) kot tudi politike interesno območje obeh strani, zato sta obe močno pritiskali nanjo. Temu primerno sta se morali oblikovati tudi obrambna politika države in vojska. Naloga JA je bila zato varovanje državne neodvisnosti in suverenosti pred zunanjim sovražnikom ter ohranjanje njene ozemeljske celovitosti in nedotakljivosti. (Čepič in drugi 2010, 49–50; King 2009; Marković 2007, 30)

22. decembra 1951 se je JA z ukazom vrhovnega poveljnika OS preimenovala v Jugoslovansko ljudsko armado (JLA). Že od leta 1950 je bil njen razvoj močno pogojen z razvojem samoupravnih odnosov v državi ter uvajanjem marksistične teorije o oboroženem ljudstvu, ki je rezultirala v doktrini splošne ljudske obrambne vojne leta 1958. (Marković 2007, 31).

Že leta 1968 je jugoslovansko politično vodstvo pod vtisom dogodkov na Češkoslovaškem spoznalo, da JLA ni zmožna sama ubraniti države pred napadi vzhodnega bloka, zato so sprejeli doktrino o splošni ljudski obrambi ter sklep o ustanovitvi TO republik in pokrajin. Obrambni koncept je bil sestavljen iz JLA, TO, kamor bi bila v času vojne razvrščena tudi milica, in drugih oboroženih enot narodne vojske. Februarja 1969 je zvezna skupščina SFRJ sprejela tudi Zakon o splošni ljudski obrambi, s katerim je JLA priznana avtonomija, čeprav so se v tistem času že pojavile težnje po njeni podreditvi civilni družbi. Zakon je podprl ideje vojaškega vodstva, da je potrebno imeti enotno vojsko, ki je dobro opremljena in povsem neodvisna od republik in pokrajin. JLA se je tako spremenila v povsem samostojen državni subjekt brez vsake zunanje kontrole. (Pirjevec 1995, 338–340) Leta 1969 je bil sprejet tudi Zakon o vojaški obveznosti, ki je predvideval tudi, da so vojaški obvezniki v času vojne razvrščeni v enote milice. Vse sprejeto je imelo velik pomen, saj so bili s tem ustvarjeni pogoji za popolno realizacijo zamisli vseljudske obrambne vojne. Glavno in najbolje opremljeno silo odpora je še naprej predstavljala JLA, TO in sistem SLO pa sta zagotavljali odpor na celotnem ozemlju države, celo v primeručasne okupacije. JLA je bila financirana iz zveznega proračuna, enote TO pa so financirale republike, pokrajine in občine same. Koncept SLO se je tako dejansko začel prenašati v prakso. JLA je le s težavo sprejela nastanek TO. Ker generali JLA in zvezne oblasti v Beogradu niso imeli popolne oblasti nad enotami republiških TO, so v njih videli veliko nevarnost za razvoj republiških vojsk in s tem izgubo nadzora nad državno obrambo (Čepič in drugi 2010, 49–50, 73–74; Marković 2007, 24, 34–35)

Nov koncept obrambe in vlogo prebivalstva v njem je vojska predstavila državljanom s strokovno literaturo. Že leta 1968 je Uprava za civilno zaščito izdala knjižico Kako se zaščitimo v vojni. (Državni sekretariat za narodno obrambo 1968)

Vse do leta 1974 se je nato razvijal, preverjal in dopolnjeval celoten sistem splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite (SLO in DS), ko se je z novo ustavo podrobneje določilo

pravice in dolžnosti različnih nosilcev ljudske obrambe. Utrjevala je politično enotnost in bojno pripravljenost vojske, hkrati pa skušala zagotoviti njeno kontinuiteto tudi po smrti Josipa Broza – Tita, ki je bil vrhovni poveljnik vojske. (Marković 2007, 24–25) Sprejeta ustava je državo še bolj federalizirala, zato je bila JLA ostro proti njenemu sprejetju, saj je prinašala konec Jugoslavije kot so jo poznali. Ko je vodstvo JLA TO kot vojaško organizacijo z reorganizacijo leta 1988 le spravilo pod svoj nadzor in svoje poveljstvo, se je začela odkrita politizacija vojske, ki je dosegla svoj vrhunec konec osemdesetih let oziroma ob razpadu skupne države. (Čepič in drugi 2010, 49–50)

Vojaški vrh je svojo zahtevo za nastop na političnem parketu Jugoslavije kot samostojen politični dejavnik izrazil leta 1986 na 13. kongresu ZKJ. Slednja je imela v JLA enak položaj kot ostale republiške organizacije, zaradi česar se je vojaško vodstvo povsem zakonito in legitimno vključevalo v zvezno politiko. Delegati JLA so na omenjenem kongresu jasno izpostavili, da bo, v primeru če zvezno in republiška vodstva ne bi mogla uspešno voditi države, vodstvo prevzela vojska, ki ima do tega vse pravice. Do razpada države je tako JLA igrala varuha države navznoter oziroma njene z ustavo določene politične ureditve. Pomembno vlogo je odigral zvezni sekretar za ljudsko obrambo Branko Mamula, ki je vojsko postavil v vlogo političnega dejavnika, ki ga je uporabljal za doseg svojih političnih ciljev. Vojsko je zavezal obrambi Jugoslavije in njene politične ureditve. Po letu 1987, ko je srbsko politično vodstvo začelo z bojem za prevlado Srbije znotraj SFRJ, je JLA kot politični subjekt tudi sama postala ena od strani v ekspandirajočem konfliktu. Mamula je septembra 1987 na seji komiteja ZKJ javno izpostavil vlogo JLA v obrambi Jugoslavije pred notranjimi sovražniki in dal vsem javno vedeti, da se bo v primeru notranjih konfliktov JLA odzvala z napadom na separatistične skupine oziroma proti vsemu, kar bi utegnilo ogroziti temelje enotne države in podpihovati sovraštvo med narodi. (Čepič in drugi 2010, 50–51)

Od leta 1988 se je v JLA postopno razvijal velikosrbski koncept, ki je izpodrinil sistem SLO (npr. Knin je dobil korpus JLA). Po navedbah Judta naj bi namreč bilo že leta 1984 v JLA kar 60 % oficirjev srbske narodnosti (kar je sicer pravilno odražalo dejanski delež Srbov v jugoslovanskem prebivalstvu). (Judt 2007, 764)

V nekaterih republikah je vloga TO zrasla do te mere, da je JLA začela izgubljati vodilno vlogo, kar je konec 80. let prineslo reorganizacijo OS SFRJ. Družbenopolitičnim skupnostim je bil odvzet vpliv nad vodenjem in poveljevanjem TO. (Dedaković in drugi 2000, 24; Marković 2007, 36) Reorganizacija je poleg preimenovanja generalštaba JLA (GŠ JLA) v generalštab oboroženih sil (GŠ OS) prinesla tudi spremembo obrambne doktrine (oblikovanje t. i. bojišč). Reorganizacija je bila predstavljena kot vojaško strateška, čeprav so bili zadaj dejansko politični razlogi. Dotedanje armade, ki so bile večinoma skladne z mejami republik, so zamenjala vojaška območja, ozemlje Jugoslavije pa je bilo razdeljeno na bojišča, ki so bila oblikovana glede na predvidene smeri napada od zunaj. Republiške TO so bile v primeru vojne podrejene vojaškemu območju. Šlo je za centralizacijo obrambnih zadev. Vojaški vrh JLA je na položaje v štabih TO imenoval svoje ljudi, s čimer so želeli doseči, da bi bila celotna poveljujoča hierarhija v TO direktno podrejena GŠ OS. Novo vodstvo TO so zasedli aktivni častniki JLA, ki so bili projugoslovansko usmerjeni. Zmanjšalo se je tudi število pripadnikov TO. V začetku devetdesetih let so bile enote TO izenačene z brigadami JLA in bi jih lahko po sklepu JLA oziroma GŠ OS uporabili tudi zunaj meja republik. S tem se je izgubila nacionalna navezanost enot TO. (Čepič in drugi 2010, 53–60; Vodušek 1996, 39)

Glavni razlog za takšno reorganizacijo JLA je bilo iskanje utemeljenega razloga za ukinitve TO oziroma njeno popolno podreditev JLA. General Veljko Kadijević, takratni zvezni sekretar za ljudsko obrambo, je takšno reorganizacijo predstavil kot potrebno za nevtralizacijo zasnove oboroženih sil iz ustave leta 1974 (zmanjšanje vloge in pomena TO). (Čepič in drugi 2010, 55) Leta 1990 je GŠ JLA izdelal Operativni načrt RAM (Okvir), ki je bil usmerjen v obrambo socializma in Jugoslavije. (Načrt je bil pripravljen v Moskvi in je v bistvu predvideval oblikovanje Velike Srbije z izhodom na morje.) JLA je bila takrat že močno vezana na Miloševića, saj je imela v Srbiji največjo podporo. Načrt je predvideval onemogočitev zamenjave oblasti v Sloveniji in na Hrvaškem, saj je bilo jasno, da bodo komunisti izgubili oblast. Po mnenju nekaterih naj bi bil načrt dejansko pripravljen za oblikovanje nove zahodne meje Srbije oziroma za vzpostavitev nove Jugoslavije, ki bi združevala vse Srbe v eni državi. Da se je JLA zavedela prihajajoče državljanske vojne, priča tudi dejstvo, da je Štab vrhovnega poveljstva v začetku marca 1991 zahteval sestanek s predsedstvom SFRJ, na katerem so zahtevali razglasitev izrednih razmer, maksimiranje bojne pripravljenosti JLA ter sprejetje nujnih

ukrepov za nevtralizacijo situacije oziroma vzpostavitev razmer za pogovore o ureditvi Jugoslavije v prihodnje. Ker predsedstvo SFRJ njihovih zahtev ni sprejelo, se je JLA zavzela za zaščito in obrambo srbskega naroda izven meja Republike Srbije in koncentracijo enot JLA na mejah bodoče Jugoslavije, s čimer je sprejela tudi srbsko vojno politiko. (Marković 2007, 36–37) V začetku 90. let je bila modificirana prvotna naloga JLA, ki je po novem zaobjela obrambo pravice narodov, da živijo v skupni državi Jugoslaviji, če to želijo, po drugi strani pa omogočiti miren odhod iz skupne države tistim narodom, ki se za to odločijo. Tako je JLA, ki je 45 let veljala za varuha neodvisnosti in suverenosti SFRJ, s preobrazbo v Vojsko Jugoslavije prevzela vlogo zaščitnice ene države in enega naroda ter njegovih interesov, s čimer sta se dokončno izgubili njena jugoslovanska in ljudska konotacija. (Marković 2007, 25, 37)

4.2 TERITORIALNA OBRAMBA (TO)

Že jeseni 1968 so bile v vseh jugoslovanskih republikah ustanovljene enote TO. Zakonsko podlago za njihov razvoj najdemo v Zakonu o splošni ljudski obrambi iz leta 1969, po katerem so bile OS SFRJ sestavljene iz operativne sestave (JLA) in enot TO. Prve so imele pod nadzorom težko orožje (topništvo, tanki, oklepna vozila, minometi), slednje pa orožje majhnega kalibra. S tem je zvezna oblast vsaj delno poskušala zadostiti željam posameznih republik po vzpostavitvi delno samostojne vojaške organizacije, čeprav pod strogim nadzorom Beograda. Vendar enote TO niso imele svojih vojašnic in niso imele stalne sestave. (King 2009; Marković 2007, 35; Švajncer 1992, 12–14)

Razloge za nastanek TO lahko razdelimo na notranje in zunanje. Zunanji razlog predstavljajo spremenjene mednarodne razmere in politika uporabe sile, kar se je pokazalo z zatrtjem praške pomladi avgusta 1968, ko so države članice Varšavskega pakta vdrle na Češkoslovaško in jo okupirale. Za jugoslovansko partijsko vodstvo je bil to znak, da se je situacija med socialističnimi državami spremenila in da se kot zunanji sovražnik lahko pojavi tudi socialistična država proti socialistični državi, na kar pa Jugoslavija in JLA nista bili pripravljeni. Njena dotakratna obrambna načela in strategija oboroženega boja namreč nista več zagotavljala varnosti zvezne države v teh novih razmerah, zato je bilo potrebno spremeniti politiko do obrambe. To nas pripelje do notranjega in hkrati dejanskega razloga za nastanek TO. Zveza

komunistov se ni mogla in ni želela odreči področju obrambe. Prav partijska organizacija je bila namreč ustvarjalka in spodbujevalka splošnega ljudskega odpora v državi. Svet za ljudsko obrambo predsedstva Jugoslavije se je glede na spremenjene varnostne razmere na enem od svojih zasedanj v drugi polovici leta 1968 odločil, da je potrebno poleg enot JLA, vzporedno z njimi in po vzoru partizanskih enot, oblikovati tudi teritorialne enote, preko katerih se bo izvajal množičen odpor ljudstva, saj so zaradi razvoja samoupravljanja vsi občani in delovni ljudje ter njihove organizacije odgovorni za ohranjanje svobode, obrambo in varovanje suverenosti, neodvisnosti ter nedotakljivosti celotne družbene skupnosti. Na IX. Kongresu Zveze komunistov Jugoslavije v začetku leta 1969 je bila sprejeta nova vojna doktrina imenovana »doktrina splošne ljudske obrambe«. (Kladnik in drugi 2011, 22). Šlo je za celovit in trajen sistem obrambne organiziranosti družbe pred raznovrstnimi splošnimi nevarnostmi. Obrambo so sestavljale tri komponente: operativne enote JLA (kopenske enote, mornarica, vojno letalstvo in protiletalska obramba), enote TO (teritorialne, partizanske in diverzantske enote ter enote službe civilne zaščite) in druge oborožene enote ustanovljene s strani drugih družbenopolitičnih, delovnih in drugih organizacij.

Enote JLA bi bile tiste, ki bi se prve soočile z napadom sovražnika in ga zadržale do vzpostavitve vojnih razmer po celi državi, enote TO pa bi vseskozi ostale na svojem ozemlju, četudi bi ga zasedel sovražnik, in skupaj z ostalimi silami odpora izvajale močne akcije odpora v zaledju, zato sovražnik ne bi mogel hitro napredovati, saj bi moral velik del svojih sil usmerjati v obvladovanje odpora v zaledju. (King 2009) Z uveljavljanjem tega koncepta so bili ustvarjeni temeljni pogoji za nadaljnjo krepitev varnosti družbene skupnosti in njene notranje stabilnosti. Družbenopolitične organizacije (pokrajine, občine, krajevne skupnosti in podjetja) so začele prevzemati teritorialne bataljone, čete in diverzantske odrede, ki so bili do takrat v sestavi JLA, ter jih organizirale, oskrbovale in pripravljale. Iz teh enot so se začele novembra 1968 v posameznih republikah razvijati enote TO. Vsaka enota TO (in celo občine) so bile oborožene s puškami, lahkim protioklepnim orožjem, lahko artilerijo, minometalci, netrzajnimi topovi in lahkimi protiletalskimi topovi.

Februarja 1969 je zvezna skupščina sprejela nov zakon o narodni (ljudski) obrambi in zakon o vojaški obveznosti, s katerima je bila TO opredeljena kot sestavina enotnega sistema ljudske

obrambe in oboroženih sil SFRJ, njeno pripravo in organizacijo pa so prevzele družbenopolitične skupnosti in delovne organizacije. Vsaka delovna organizacija, občina, pokrajina in republika je lahko postavila in opremila toliko enot TO, kolikor je imela možnosti. (Kladnik in drugi 2011, 21–25)

Sprva so bile enote TO v pristojnosti posameznih republik, po reorganizaciji oboroženih sil (JLA in TO) leta 1981, ki je zanemarila administrativne meje republik in pokrajin, pa TO ni bila več strogo vezana na republike, ampak na bojevališča JLA. To je v praksi pomenilo, da se enote TO lahko uporabijo tudi zunaj meja republike (TO ni bila več v pristojnosti posameznih republik). (Kladnik in drugi 2011, 80–81)

V začetku leta 1990 je bila izdana delovna verzija nove doktrine za opredelitev TO, ki naj bi zagotavljala enotna stališča o organizaciji, opreми, pripravi in uporabi sil TO. Doktrina ni nikoli začela uradno veljati, saj je bila njena uveljavitev predvidena za konec leta 1992, ko bi jo preverili tudi v praksi. Testiranje v praksi ni prineslo željenih rezultatov. (Čepič in drugi 2010, 61–62)

4.3 MILICA

Pomembno je omeniti tudi razvoj milice. Od njene ustanovitve 1945 in vse do leta 1956 je bila le-ta vojaško organizirana in čisto centralizirana (pristojnost nad republiški milicami je imela zvezna oblast). Leta 1956 je s sprejetjem novega zakona o notranjih zadevah postala del organov za notranje zadeve (ni bila več vojaško organizirana; vsaka operativna enota je dobila samostojno upravo). Sprva je bila poimenovana Narodna milica, nato od leta 1950 Ljudska milica, leta 1964 pa se je preimenovala v Milico. Republike so pristojnost nad lastnimi milicami dobile konec leta 1966, kar pa zadeva pristojnosti glede uporabe prisilnih sredstev, uniform, oborožitve in označbe funkcij pa šele leta 1972. Naloge milice v drugi Jugoslaviji so bile povsem enake nalogam milic v drugih državah: varovanje ljudi in premoženja, zagotavljanje javnega reda in miru, poleg tega pa tudi varovanje političnega sistema, čeprav to ni bila njena primarna naloga. (Čepič in drugi 2010, 46)

Milice so se oblikovale skladno s federalizacijo, s katero se je krepil položaj republik v nasprotju z zveznimi oblastmi. Postajale so vse bolj republiške, nacionalne. Osamosvajanje milice in njena decentralizacija sta se začeli po političnem padcu vodje politične policije (Udbe) Aleksandra Rankovića leta 1966. Republike so prevzele skrb za področje javne varnosti na svojem ozemlju ter sprejele ustrezno zakonodajo (sprejemanje republiških zakonov o notranjih zadevah). Prav tako so bile na mejnih prehodih vzpostavljene postaje obmejne milice, kjer so republiški miličniki nadzorovali prehod meje, carinska kontrola pa je ostala centralizirana. (Čepič in drugi 2010, 47) Še bolj so se milice osamosvojile zveznega nadzora z ustavo iz leta 1974, s katero se je država še bolj federalizirala. Republike so lahko same predpisale uniforme in simbole, odločale o delovanju milice itd. Vseskozi je bila milica sestavni del oboroženih sil v primeru vojne ali neposredne vojne nevarnosti. (Čepič in drugi 2010, 47–49)

5 JUGOSLAVIJA IN NARODNE IDENTITETE

5.1 Srbski nacionalizem in ideja Velike Srbije

Leta 1848 se je s pomladjo narodov na podlagi skupnega jezika in družbene enakosti ter znamenjih srbske identitete oblikoval srbski narod. Njegovo ozemeljsko razpršenost po velikem ozemlju Balkanskega polotoka je bilo moč pripisati nenehnim selitvam zaradi vojaških osvajanj velikih imperijev. V grobem lahko rečemo, da je bilo mogoče Srbe najti na celotnem koridorju južno od rek Save in Donave (podaljšek Panonske kotline), po celotni današnji Bosni in Srbiji, vse do Vidina v Bolgariji, do Velebitskega gorovja na zahodu ter dolinah Velike in Južne Morave vse do Vardarja na vzhodu oziroma jugovzhodu. Ne glede na zgodovinsko obdobje pa Srbi na svojem ozemlju niso živeli sami, ampak so si ga, zlasti ob meji, delili z drugimi narodi, s katerimi so bili povezani na vseh področjih vsakdana. Srbski narod se je tako dejansko mešal s pripadniki drugih narodov v Vojvodini, kjer srbski narod ni predstavljal niti polovice prebivalstva, na Hrvaškem so bili gosto naseljeni le na območju Vojne krajine, po drugih mestih pa so predstavljali manjšino. Zgodovinsko ozemlje BIH so poseljevali skupaj z Muslimani in Hrvati, na Kosovu pa so večino predstavljali Albanci. (Čirković 2009, 13–19)

Ideja o združitvi srbskega naroda v eni državi se je med srbskimi politikami pojavila že v prvi polovici 19. stoletja, nato so jo negovale cele generacije nacionalistov, ki so bili prepričani, da mora mala srbska kraljevina postati jedro velike državne tvorbe – Velike Srbije. Tovrstno idejo so v različnih variacijah zagovarjali vsi pomembnejši srbski nacionalisti, ideja pa je mednarodno priznanje doživela aprila 1915, ko je bila s podpisom londonskega pakta sil antante z Italijo, določena tudi bodoča meja kraljevine Karadjordjevičev, ki je tekla po črti Karlobag–Karlovac–Vitrovnica od Jadrana do Madžarske ter Srbiji prinesla tudi južno Dalmacijo, BIH in del vzhodne Hrvaške z vso Slavonijo. Po koncu prve svetovne vojne je dejansko prišlo do ustanovitve nove centralizirane jugoslovanske države pod srbsko prevlado, katere zahodna meja je tekla od Reke preko Postojne do Triglava. Po koncu druge svetovne vojne so komunisti preoblikovali in razdelili federativno Jugoslavijo na republike, s čimer so po mnenju Beograda želeli Srbiji odvzeti večino pri odločanju. (Pirjevec 2003, 66)

Ker so bili v Titovi Jugoslaviji nacionalizmi porinjani v ozadje, se je srbsko vodstvo po njegovi smrti sredi 80. let 20. stoletja začelo opirati na zgodovinske ideje in stališča, ki so izhajala iz preteklih obdobjih srbskega nacionalizma. Povečevali so zmage in izgube v zgodovinskih bitkah, vračali so se k Cerkvi in pravoslavju, obenem pa zavračali vse novo in tuje. Zlasti so se preteklih idej navzeli intelektualci in politične elite, kar se je poznalo tudi v njihovih močno nacionalno usmerjenih programih. (Čirković 2009, 253)

Vzpon srbskega nacionalizma znotraj Jugoslavije naj bi leta 1986 povzročil Memorandum SANU (Srbska akademija znanosti in umetnosti). Šlo naj bi za dokument o srbskih nacionalnih stiskah, ki so ga spisali srbski akademiki (avtor memoranduma ni znan), povzemal pa naj bi splošno mnenje v Srbiji. Čeprav Memorandum sprva ni bil namenjen javni objavi, so bili izvlečki objavljeni v Večernjih novostih septembra 1986. Vsebina je močno zatresla politične in državne temelje. Po mnenju avtorjev Memoranduma Jugoslavija ni bila več rešitev srbskega nacionalnega vprašanja. (Antić 2012, 241–242; Vodušek 1996, 16)

Dokument je govoril o neupravičenem položaju srbskega naroda znotraj Jugoslavije, celo do teh mej, da se je pod vprašaj postavljala njegov obstoj. Bili naj bi žrtev politične in gospodarske diskriminacije, ki so jo nad njimi izvajali Hrvati in Slovenci, vodila naj bi jo Tito in Kardelj. Opozarjali so na to, da so bili srbski vojaški pohodi v zadnjem stoletju odločilni za obstoj skupne

države, vendar za to niso bili nagrajeni. Populariziralo se je tudi nacionalistično prepričanje, da je Srbom usojeno, da v vojnah zmagujejo, v miru pa izgubljajo. Problematiziran je tudi položaj Srbov na Hrvaškem in Kosovu, kjer naj bi bili soočeni celo z genocidom. S tem so bili položeni temelji za preplah Srbov glede položaja njihovega naroda živečega v drugih republikah. Memorandum je namreč trdil, da kar 40 % Srbov životari zunaj meja matične države.

Vendar pa Memorandum ni ustvaril srbskega nacionalizma. Z napisanim so snovalci le pritisnili na potlačena srbska čustva, ki jih je komunizem le še bolj razdražil. Federacija je v očeh Srbov namreč srbski narod bolj ločevala kot združevala. Na Akademijo in Memorandum so po vsej zvezni državi in z vseh strani leteli žaljivi komentarji. Vzdržal se jih je le Slobodan Milošević, vodja srbske komunistične partije, ki navadno nikomur ni dovolil odstopanja od uradnega stališča. Čez nekaj let je namreč ravno na podlagi tega dokumenta postavil temelje za uresničitev svoje velikosrbske ideje in nacionalistične politike. (Silber in Little 1996, 29–31)

Leta 1987 je Slobodan Milošević z notranjim udarom postal predsednik Zveze Komunistov Srbije in partijo združil s Socialistično zvezo. Zveza komunistov se je tako preimenovala v Socialistično stranko Srbije, kar je Miloševiću omogočilo odkrito kritiziranje Titovega režima, hkrati pa nadaljevanje partijskega izročila in pridobitev socializma. Veljal je za branitelja Jugoslavije, saj je javno obtoževal voditelje drugih republik in tujih sil, da jo razbijajo, preostanku Jugoslavije je vladal kot srbski nacionalni državi. Jugoslavijo sta sestavljali republiki Srbija in Črna gora s skupno oblastjo, organi, vojsko in zunanjo politiko. (Čirković 2009, 253)

Med Srbi, ki so ostali zunaj meja republike Srbije, sta slabela socialistična zavest in oboževanje jugoslovanstva. Na pomenu so pridobile nacionalne stranke, ki so se zavzemale za ustanovitev avtonomnih ozemelj, ki bi se pridružila Srbiji. Boj za nacionalno državo je na teh območjih spremljalo sistematično izganjanje in preganjanje prebivalcev drugih narodnosti ter uničevanje njihovih simbolov in kulture. (Čirković 2009, 254)

Intenzivni srbski nacionalizem je vplival tudi na razvoj muslimanskega in hrvaškega nacionalizma, vendar sta slednja dva zagovarjala ohranitev enotne države BIH. (Kržišnik-Bukić 1996, 48)

5.2 HRVAŠKI NACIONALIZEM

O zgodovini hrvaškega nacionalizma je v literaturi zapisanega bistveno manj kot o zgoraj opisanem srbskem nacionalizmu. Skozi zgodovino sta oba nacionalizma neprestano zadevala eden ob drugega, saj so si tako Srbi kot Hrvati lastili takorekoč isto ozemlje. Za pričujoče diplomsko delo je pomembno predvsem reševanje hrvaškega vprašanja znotraj skupne države (v poglavju o zgodovini Jugoslavije). Svoj preporod je hrvaški nacionalizem doživel med drugo svetovno vojno, ko je bila leta 1941 ustanovljena Neodvisna država Hrvaška. Slednja je na svojem ozemlju vodila politiko iztrebljanja srbskega, židovskega ter romskega prebivalstva, za katere so organizirali posebna koncentracijska taborišča. NDH je bila ukinjena s koncem druge svetovne vojne.

Leta 1971 se je v Jugoslaviji pojavilo gibanje Hrvaška pomlad. Njegova pobudnika sta bila vidna hrvaška politika Savka Dapčević-Kučar in Mika Tripalo, ki sta v svojih izjavah zavzemala stališče, da je hrvaški narod na Hrvaškem v podrejenem položaju in prikrajšan. Gibanje je bilo kot neutemeljeno popolnoma zadušeno s strani predsednika SFRJ Josipa Broza – Tita ter ZKJ. Ideje so bile označene za nacionalistične in kot take nesprejemljive za vladajočo ideologijo zvezne Jugoslavije. Gibanje se je dotaknilo tudi strukture JLA, zato so partijske organizacije v JLA začele celo s preverjanjem lastnih ljudi. Na Hrvaškem so ideje padle na plodna tla, vendar so morali odstopiti vsi politiki, ki so zagovarjali ideje Hrvaške pomladi, prav tako tudi nekateri oficirji in generali v JLA, ki so bili hrvaške narodnosti. Slednji, med katere spadajo tudi Franjo Tudjman, Janko Bobetko in Zvonimir Červenko, so bili nato v 90. letih 20. stoletja vodili nosilci hrvaške državnosti. (Marković 2007, 35)

Franjo Tudjman je nato leta 1991 postal prvi predsednik neodvisne Republike Hrvaške. Kot je zapisano v enem od poročil ICTY, ki se nanaša na etnične konflikte na območju Herceg-Bosne v BIH (ki naj bi jih politično vodil prav Tudjman sam), sta predsednikov nacionalizem in želja po vzpostavitvi Velike Hrvaške prišla do izraza že 27. decembra 1991, ko je javno izjavil, da morajo Hrvati zgrabiti priložnost za združitev vseh Hrvatov v eni državi znotraj najširših mogočih meja (kar je pomenilo pridružitvev ozemlja, kjer so živeli Hrvati v BIH, k Hrvaški). Za dosego tega cilja naj bi bilo potrebno ozemlje Herceg-Bosne etnično očistiti vsega prebivalstva, ki ni bilo

hrvaške narodnosti. Bosanske Hrvate oziroma HVO je nato v teh njihovih prizadevanjih močno podpirala Hrvaška, še posebno njen predsednik. (Outreach Programme 2004)

5.3 MUSLIMANSKI NACIONALIZEM IN BOSANSKA IDENTITETA

V tem poglavju se zaradi širšega razumevanja zgodovinskega ozadja nacionalne sestave BIH nisem omejila zgolj na muslimanski nacionalizem, pač pa sem opisala tudi zgodovinski razvoj bosanske identitete na območju BIH.

Srednji vek (do prihoda Turkov v 15. stoletju) je bil za razvoj bosanske identitete zelo pomemben. V tistem obdobju se je namreč razvila in vsebinsko krepila ideja bosanstva. Nastanek in oblikovanje bosanske identitete naj ne bi bilo naključno. Pomenilo naj bi mejnik oziroma tampon med dvema civilizacijskima poloma: Vzhodom in Zahodom, pravoslavljem in katolištvom. Ravno ta mejnik je BIH prinesel versko, kulturno in nacionalno različnost, s katero je nato zaznamovana skozi celotno njeno zgodovino. (Kržišnik-Bukić 1996, 13, 16; Zulfikarpašić 1994, 54)

Pod vladavino Turkov, ki je trajala dobra štiri stoletja, bosanska identiteta ni povsem izginila, vendar so se spremenile nekatere njene značilnosti. Za spremembe identitet je poskrbela tudi množična islamizacija prebivalstva (podvrženi so ji pripadniki bosanske cerkve, katoliki in pravoslavci), ki je do konca 15. stoletja zajela okoli petino bosanskega prebivalstva. Islamizacija je bila uspešnejša v novonastajajočih mestih. Islam je tako postal neločljiv, izredno pomemben del bosanske identitete. Kljub močni islamizaciji lahko od 16. stoletja naprej govorimo o obstoju treh verskih skupnosti, ki so se razvijale v Bosni: islamski, katoliški in pravoslavni. (Kržišnik-Bukić 1996, 19) Vseskozi pa je naraščalo število pripadnikov islamske veroizpovedi. (Kržišnik-Bukić 1996, 20; Duraković 1993, 47)

Obstoj različnih verskih skupnosti je prinesel korenite spremembe v kulturi, saj je življenje pripadnikov posamezne verske in etnične skupnosti potekalo skoraj povsem ločeno. Veroizpoved je namreč pomenila glavni temelj, na katerem so se prepoznavali prebivalci Bosne. (Kržišnik-Bukić 1996, 20)

Močno spreminjanje etno-religijske podobe Bosne med 16. in 19. stoletjem je prav tako posledica dejstva, da je le-ta geografsko ležala na meji med dvema velikima imperijema, turškim in habsburškim. Življenje na mejnem območju je bilo zaznamovano z nenehnimi vojnami in nemiri ter množičnimi migracijami. (Kržišnik-Bukić 1996, 20)

Konec 19. stoletja, ko je oblast nad ozemljem v celoti prevzel habsburški imperij, je bila verska struktura prebivalstva močno spremenjena. Prvi habsburški popis prebivalstva Bosne in Hercegovine konec 19. stoletja je pokazal, da je bilo 495.485 prebivalcev pravoslavne, 448.613 islamske in 209.391 katoliške vere. (Kržišnik-Bukić 1996, 23; Duraković 1993, 86)

Bosna je bila pod otomansko oblastjo dežela multireligijske, multikulturne in multietnične identitete. Multietničnost lahko razumemo kot strukturo prebivalstva, ki ji določa obstoj treh religij in kultur, lahko pa tudi kot celoto več skupaj živečih narodnosti (tukaj so mišljeni tudi Vlahi, Židje in Romi, ki so v manjšini živeli na tem območju). Spet tretje razlage pa v izraziti katoliško-pravoslavno-islamsko večini znotraj prebivalstva vidijo prvotno južnoslovansko prebivalstvo treh različnih veroizpovedi in kulturnih okoljih. (Kržišnik-Bukić 1996, 23)

Širše evropsko območje je v sredini 19. stoletja zaznamovala t. i. pomlad narodov. Nacionalno se je v tem obdobju prebudila tudi Bosna. (Kržišnik-Bukić 1996, 26) Ivan Franjo Jukić se je začel javno zavzemati za »skupni narodni duh bosanstva« (Kržišnik-Bukić 1996, 27), ki so ga sestavljale vse tri bosanske verske skupnosti. Njegova ideja in koncept bošnjaštva sta bila etnično utemeljena, izhajala pa sta iz južnoslovanskega gibanja. (Kržišnik-Bukić 1996, 27)

V času avstro-ogrške vladavine v drugi polovici 19. stoletja je prišlo do dokončne razdelitve na tri osnovne bosansko-hercegovske »nacionalne« skupnosti glede na veroizpoved ter spreminjanja narodne sestave bosanskega prebivalstva. (Kržišnik-Bukić 1996, 29) V tem času so se prvič javno in jasno pokazale tudi želje osamosvojenе srbske države po ozemlju Bosne. Sredi 80. let 19. stoletja je habsburški upravnik Benjamin Kallay uvedel koncept teritorialne Bosne in Hercegovine, utemeljen na zgodovinskih značilnostih dežele in njenih prebivalcev, uradno poimenovanih bosanska nacija. Kallay je s svojo nacionalno politiko politično in simbolno podpiral bosansko tradicijo, saj je uvedel bosansko zastavo in bosanski grb, prepovedal pa poimenovanje političnih združenj s hrvaškimi ali srbskimi izrazi. Njegova politika je bila zaradi

vse močnejše nacionalne propagande, ki je prihajala iz Hrvaške in Srbije, neuspešna. Delno so jo sprejeli le bosanski islamisti, vendar niso povsem ponotranjili ideje bosanske nacije, saj je prihajala s strani tuje nadvlade. (Kržišnik-Bukić 1996, 29)

V času avstro-ogrške oblasti se je močno spremenila sama nacionalna sestava prebivalstva na ozemlju Bosne in Hercegovine, saj se je veliko islamistov izselilo, preselilo pa se je mnogo katolikov, nekaj protestantov in grkokatolikov iz drugih delov države. Preseljevanja so bila predvsem posledica gospodarskih in političnih interesov posameznih oblasti. Niti za turško niti za habsburško oblast tako ne moremo reči, da bi izvajala politiko etničnega čiščenja oziroma načrtnega izganjanja domačega prebivalstva. (Kržišnik-Bukić 1996, 30) Na splošno je Bosna in Hercegovina v začetku 20. stoletja veljala za simbol harmonične multireligiozne, multikulturne in multietnične skupnosti. (Kržišnik-Bukić 1996, 32; Duraković 1993, 86)

Z razpadom Avstro-ogrške države po koncu prve svetovne vojne se Bosna in Hercegovina ponovno znajde v večnarodni skupnosti – Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS). V tistem času je bila politično najmočnejše nacionalno zavedna Jugoslovanska muslimanska organizacija, ki je med pogoji za svoj pristop h glasovanju za ustavo Kraljevine SHS, navedla zahtevo, da se zagotovi nadaljnja ozemeljska celovitost BIH. Zahtevi so ugodili tako, da so v 135. členu vidovdanske ustave (sprejeta 28. junija 1921) določili, da BIH ostaja znotraj svojih dotedanjih ozemeljskih meja in da avstro-ogrška okrožja veljajo kot lokalne oblasti. Leta 1929 (6. januar 1929) se je s sprejemom nove ustave država preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo, 135. člen pa je povsem izginil. Ozemlje BIH je bilo namreč razdeljeno med štiri banovine (Vrbansko, Primorsko, Drinsko in Zetsko), Muslimani v nobeni od njih niso tvorili večine, kar naj bi bil po mnenju nekaterih tudi glavni politični namen te razdelitve. (Kržišnik-Bukić 1996, 36; Duraković 1993, 103-104, 114)

Vseskozi je bilo v političnih dogajanjih v Kraljevini Jugoslaviji moč zaznati pritiske na Muslimane oziroma na njihovo nacionalizacijo. Le-ti so se namreč lahko opredelili le kot Srbi ali Hrvati (bosanski Muslimani so bili prikazani zgolj kot verski odpadniki ene ali druge skupine). S tem so se jasno pokazali tudi velikosrbski in velikohrvaški načrti o razdelitvi zemlja BIH. Jugoslovanska muslimanska organizacija si je zadala za cilj ohranitev identitete bosanskih Muslimanov in teritorialno celovitost BIH. (Kržišnik-Bukić 1996, 36; Duraković 1993, 114)

Med drugo svetovno vojno, ko je bilo ozemlje BIH pod oblastjo NDH, se je prinesena in podpihvana s strani ustašev razvila ideologija o »Muslimanih kot o cvetu hrvaštva«. To idejo so že dalj časa gojile tudi ekstremne velikohrvaške skupine, orientirana pa je bila predvsem k uničenju sovražnika – pravoslavnih bosanskih Srbov. (Kržišnik-Bukić 1996, 38; Duraković 1993, 125)

Omeniti je potrebno tudi bosansko rasistično različico večvrednega porekla bosansko-hercegovskih Muslimanov kot naroda, ki jo je vse od začetka vojne zagovarjal ozek krog muslimanskih politikov. Ideja je zagovarjala gotski izvor Muslimanov (in ne slovanskega) in koncept državotvornega statusa Bosne kot posebne državnosti v nemškem Rajhu in izven NDH. Hitler je predstavljeni koncept zavrnil. (Kržišnik-Bukić 1996, 39)

Po koncu druge svetovne vojne (1945) je znotraj »nove« Jugoslavije nastala tudi »nova« BIH, ki je dosegla politično in teritorialno avtonomijo ter republiško državno enakopravnost (znotraj svojih zgodovinskih meja). (Kržišnik-Bukić 1996, 39) BIH je uradno postala republika treh konstitutivnih narodnih entitet: Srbov, Hrvatov in Muslimanov (slednjim niso priznali statusa naroda) ter tudi enakopravnih pripadnikov drugih narodov, ki so živeli v BIH. (Kržišnik-Bukić 1996, 40; Duraković 1993, 157)

Reševanje nacionalnega vprašanja BIH je vedno naletelo na dva problema: kako obravnavati muslimane – Muslimane in kaj storiti v smislu narodne opredelitve prebivalcev te republike (problem bosanstva). (Kržišnik-Bukić 1996, 40) Nerešeni status Muslimanov pa je v glavah velikohrvaških in velikosrbskih privržencev ves čas vzbujal stare nacionalistične apetite po razdelitvi BIH. (Kržišnik-Bukić 1996, 42)

Leta 1974 so bili z ustavo SFRJ bosansko-hercegovski muslimani politično priznani kot narod Muslimani. S tem so se spremenile razmere v celotnem jugoslovanskem narodnostnem prostoru, saj so Muslimani postali eden enakopravnih jugoslovanskih narodov, kar je porušilo dotedanje razmerje narodnostnih sil v SFRJ. Predvsem je bil to velik udarec za velikosrbske in velikohrvaške privržence – priznanje je namreč predstavljalo naravno varovalko BIH, saj so bili Muslimani definirani kot narod, ki izven BIH nima druge domovine. (Kržišnik-Bukić 1996, 42) Priznanje so Muslimani z veseljem sprejeli, čeprav so se vseskozi pojavljale težnje po

primernejšem, manj versko obarvanem poimenovanju muslimanske narodnosti. Krepila se je tudi družbena vloga islama. (Kržišnik-Bukić 1996, 43; Silber in Little 1996, 230)

Identiteto naroda so Muslimanom v glavnem priznali tudi bosansko-hercegovski Srbi in bosansko-hercegovski Hrvati, kar pa je pomenilo samo formalno priznanje dejanskega zgodovinskega multikulturnega sobivanja narodov v BIH. (Kržišnik-Bukić 1996, 43; Duraković 1993, 169)

Odrplo se je vprašanje muslimanske problematike na ozemljih izven BIH. V širšem jugoslovanskem prostoru (Sandžak ter nekateri predeli Črne Gore, Srbije in Makedonije) je namreč živelo tudi veliko Muslimanov južnoslovanskega izvora, ki so se tradicionalno poenotili z bošnjaštvom oziroma je bila njihova enotna matica BIH. (Kržišnik-Bukić 1996, 42) Hkrati pa se je znotraj BIH začela tudi pospešena narodnostna identifikacija bosanskih Srbov (matica Srbija) in bosanskih Hrvatov (matica Hrvaška), saj so se oboji čutili kot ločena etnična posebnost. (Kržišnik-Bukić 1996, 43)

Narodnostno neobremenjeni so bili zgolj prebivalci rojeni po drugi svetovni vojni, kar je dokazovalo veliko število mešanih zakonov sklenjenih v letih od konca druge svetovne vojne pa do konca 80. let 20. stoletja. Skladno s tem pa je naraščal tudi odstotek prebivalcev BIH, ki so se identificirali kot Jugoslovani (popis iz leta 1991 je bilo takih 5,54 %). V BIH je torej v vsej polnosti zaživela Titova ideja »bratstva in enotnosti« med jugoslovanskimi narodi, močno je bilo tudi zaupanje v institucijo Federacije, ki jo je posebej Jugoslovanska ljudska armada. (Kržišnik-Bukić 1996, 44) V 80. letih je bilo tako med Muslimani, Srbi, Hrvati, Jugoslovani, Židi, Romi, Albanci, Črnogorci, Slovenci, Makedonci, Čehi, Slovenci, Ukrajinci in pripadniki drugih narodov v BIH zaznati iskren občutek pripadnosti enotni bosanski skupnosti. (Kržišnik-Bukić 1996, 45)

Ravno slepo verovanje v idejo enakopravnosti vseh narodov v BIH, ob kateri bosansko-hercegovski prebivalci niso krepili identitete bosanstva, je leta 1992 plazu nacionalističnih manipulacij, ki so prihajale od »zunaj«, omogočilo hiter in neoviran razrast med prebivalci BIH. (Kržišnik-Bukić 1996, 44) Še pred razpadom SFRJ je bilo opaziti tudi nekaj vzgibov k obujanju zgodovinskega bošnjaštva (v srednjem veku Bošnjani, v turškem in avstro-ogrskem času pa

Bošnjaki), ki je imelo jasno politično ozadje – koncept bošnjaštva naj bi se zasidral v zavest vseh etničnih skupin v BIH, predvsem konstitutivnih treh, da bi lahko ob razpadu skupne države enotno podprli bošnjaško/bosansko nacionalno-državno integracijo. (Kržišnik-Bukić 1996, 45–46)

6 VOJNA NA HRVAŠKEM TER V BOSNI IN HERCEGOVINI 1991–1995

6.1 ZAČETEK VOJNE NA HRVAŠKEM 1991

Jugoslovanska vojna se je začela s spopadi v Sloveniji in na Hrvaškem. Obe republiki sta namreč razglasili svojo neodvisnost na prehodu iz leta 1990 v leto 1991 (prva je bila Slovenija, sledila ji je Hrvaška in nato še Makedonija). V Sloveniji se je nato junija 1991 osamosvojitvena vojna končala v slabih dveh tednih, na Hrvaškem pa so se občasni oboroženi incidenti (do njih je prihajalo že od zgodnje pomladi 1991) med hrvaško policijo in srbsko manjšino v Krajini ter na območju Slavonije, Baranje in Srema spremenili v resne oborožene spopade. (Silber in Little 1996, 146) Vojna se je nato v začetku leta 1992 razširila tudi na ozemlje BIH, saj se je bosansko prebivalstvo, oziroma njegov bosanski in hrvaški del, februarja 1992 na referendumu odločilo za suvereno neodvisno državo, ki je bila nato razglašena marca 1992. (Judt 2007, 769–770)

Za začetek je pomembno razumeti, zakaj je imela Srbija interes za zasedbo hrvaških in bosanskih ozemelj, ali bolje, zakaj je mislila, da je do njih upravičena. Enako vprašanje si lahko zastavimo tudi v primeru Hrvaške in ozemelj v BIH. Kot v svojem tekstu navaja Borozan je glede na popis prebivalstva iz leta 1991 v BIH živel kar 1.369.258 Srbov (kar je predstavljalo kar 31,4 % prebivalstva te republike), na Hrvaškem pa 580.762 (kar je bilo 12,2 % prebivalstva te republike). Avtor na podlagi istega popisa navaja tudi, da je v BIH živel 755.892 Hrvatov (kar 17,3 % prebivalstva te republike), v Srbiji pa 109.214 (le 1,1 % prebivalstva te republike). (Borozan 2003, 169–170) Na splošno je bila med jugoslovanskimi republikami etnično najbolj mešana BIH (v zahodni Hercegovini so živeli večinoma Hrvati, Srbi so prevladovali v severni in zahodni Bosni, na severovzhodu in jugu pa Muslimani). Etničnih meja tako znotraj nje praktično ni bilo mogoče natančno določiti, saj so bila posamezna etnično homogena območja (večinoma podeželje, mesta pa so bila bolj heterogena) razsejana po njenem celotnem ozemlju. Njeno

prebivalstvo je bilo glede na popis iz leta 1991 sestavljeno iz 44 % Muslimanov, 31 % Srbov in 17 % Hrvatov. (Judt 2007,762; Repe 2008, 31. julij) Ker sta tako Beograd kot Zagreb ob razpadu skupne države želela uresničiti svoje nacionalistične ideje o združitvi vseh Srbov (Velika Srbija) (glej sliko 6.1) oziroma vseh Hrvatov v eni državi (Velika Hrvaška) (glej sliko 6.1), so se njuni interesi križali na narodnostno mešanih območjih (kot sta Krajina in Slavonija), politično motivirani boji so zato najprej izbruhnili na teh območjih in se nato razširili na širše območje. (Radaković 2003, 176; King 2009)

Slika 6.1: Zemljevid Velike Srbije in Velike Hrvaške.

Vir: Vodušek 1996, 21.

Po mnenju Judta naj bi do vse večjih napetosti med severom (Slovenija in Hrvaška) in jugom (Srbija, Makedonija, BIH, Kosovo) zvezne države prihajalo tudi zaradi različne gospodarske razvitosti. Severni del države je bil namreč bolj razvit od južnega, zato so se finančni trasferji in subvencije za vzdrževanje iz severa pretakali na jug. Po drugi strani pa razvitejši del države ni imel moči oziroma pravice za lastno ekonomsko odločanje (končno besedo so imele zvezne oblasti v Beogradu). Resnični vzrok za napetosti med republikami naj bi tako izhajal iz gospodarstva in ne na podlagi verske ali etnične različnosti. Še posebno so bila za Srbe ekonomsko zanimiva območja rodovitne Baranje, vzhodne Slavonije z naftnimi in metanovimi polji ter turistično privlačnega Jadrana. (Judt 2007, 764)

Kot navaja v svoji knjigi Radaković, naj bi načrtovane faze napada na Hrvaško v svoji knjigi opisal Veljko Kadijević, ki govori o dveh fazah napada: prva naj bi zajemala organizacijo

ljudskih vstaj in incidentov, ki bi jih ob podpori JLA izvajalo lokalno srbsko prebivalstvo v večih smereh (Knin, Slavonija itd.) in naj bi bila namenjena provociranju Hrvaške, da bi se aktivneje odzvala na incidente (torej, da bi napadla vojašnice JLA, s čimer bi JLA dobila podlago za poseg na območju Hrvaške), druga pa je predvidevala strateški napad na Hrvaško, katerega namen naj bi bil poraz hrvaških OS, popolna zračna in pomorska blokada Hrvaške ter zasedba hrvaških območji, kjer živijo Srbi. (Kadijević v Radaković 2003, 123)

Uvod v vojno na Hrvaškem je bila intenzivna propaganda Beograda in predsednika Miloševića, s katero je želel prepričati prebivalstvo o »genocidnem značaju hrvaškega naroda in fašističnega režima v Zagrebu«. (Pirjevec 2003, 65). Propaganda je temeljila na oživljanju strahot, ki jih je srbski narod na hrvaškem ozemlju doživel v času Neodvisne države Hrvaške in ustašev med drugo svetovno vojno. Propaganda je imela posebno velik vpliv na Srbe na Hrvaškem, saj so se bali, da bodo izgubili privilegije iz nekdanje skupne zvezne države ter da jih bodo Hrvati pobili. Srbski narod na Hrvaškem je zato nasprotoval odcepitvi Hrvaške od Srbije, zato so začeli sami, čeprav ob izdatni podpori Srbije, organizirati oborožen odpor. Na območjih, kjer so bili Srbi v večini, so namreč obveščevalne službe JLA že v letu 1990 organizirale oborožene skupine za zaščito srbske manjšine, ki bi se v primeru ogroženosti samostojno uprle sovražnikom, kar bi krajevna in mednarodna javnost obravnavala kot samoobrambo srbskega ljudstva. S tovrstno mobilizacijo je vojaški vrh želel doseči nadzor nad območji na Hrvaškem, kjer so živeli Srbi, da bi se lahko uresničili velikosrbski načrt – združitev ločenih delov srbskega naroda v eni državi. Podobne strahove je Beograd sejal tudi v BIH, le da pod pretvezo bližajoče se muslimanske svete vojne (džihada) in širjenjem islama v Evropo. (Judt 2007, 770; Silber in Little 1996, 99–100, 147)

Paravojaške enote so na celotnem območju Slavonije od julija 1991 dalje s podporo JLA vsakodnevno in sistematično napadale vasi in jih požigale, prebivalce pa pognale v beg. Med begunci niso bili samo Hrvati, pač pa tudi Madžari, Čehi, Rusini, ki so že več stoletij živeli na tem rodovitnem območju. V tujem tisku so se začeli pojavljati tudi zapisi o tem, da se vasi v Slavoniji spreminjajo v prazne, opustošene zaselke, kjer nevarnost preži na vsakem koraku, še huje pa je to, da prihaja s strani tistih, ki so bili še do včeraj sosedje, sedaj pa so postali smrtni sovražniki. (Silber in Little 1996, 147–149)

Začetek vojne na Hrvaškem je zaznamovan s pasivnostjo hrvaškega političnega vrha, predvsem neodločne politike (politike čakanja) predsednika Franja Tudjmana, ki kljub pozivom obrambnega ministra in častnikov, ni želel blokirati vojašnic JLA na Hrvaškem in zasesti njenih skladišč orožja, kot je v primeru napada jugoslovanske vojske predvideval skupni strateški načrt Slovenije in Hrvaške iz januarja 1991. Tudjman je namreč z generalom Kadijevićem sklenil dogovor o nenapadanju (zato tudi ni ponovno mobiliziral razorožene TO) in upal, da bo Hrvaško s tem rešil pred vojno, saj naj bi bila JLA veliko premočna za spopad z njenimi silami. Pričakoval je tudi, da bo v razmere posegla evropska diplomacija. Njegova politika je namreč želela Hrvaško prikazati kot žrtev napadov in tako mednarodno skupnost prepričati, da ji pomaga. (Pirjevec 2003, 70, 75)

Tudjman je naposled maja 1991 za obrambo Hrvaške organiziral Hrvaško nacionalno gardo (njeno jedro je leta 1990 predstavljalo 1.700 policistov) s 15.000 pripadniki. Ilegalno so se formirale tudi številne paravojaške enote. (Radaković 2003, 125) Realno pa spomladi 1991 hrvaške sile sploh niso bile pripravljene na spopade z enotami JLA. Bile so namreč slabo oborožene (TO je bila razorožena, orožje pa v shranjeno v skladiščih JLA) in izurjene, manjkala jim je tako vojaška disciplina kot tudi osrednje poveljstvo, zato so kljub številčni premoči ob napadu odgovorile na neusklajen način ter pogosto zapuščale svoje postojanke. Tudjmanova politika čakanja je namreč vztrajala zgolj na obrambni taktiki (ni predvidevala ofenzivnih dejanj) ter celo sodelovala pri umiku enot in orožja JLA preko hrvaških železnic iz Slovenije v BIH, kjer so jih Srbi nato namestili in uporabili v napadih na Hrvaško. (Radaković 2003, 122–123; Vodušek 1996, 168)

Zagrebska vlada je nato v začetku julija 1991 od vrha JLA zahtevala umik njenih enot v vojašnice, zmanjšanje števila njenih pripadnikov na Hrvaškem in odpoklic njenih enot s hrvaških vzhodnih meja. Obenem je prebivalce na mejnih območjih pozivala, naj se ne vznemirjajo in naj ne preprečujejo premikov vojaških čet, ki naj bi predstavljale tampon med sprtimi etničnimi skupinami in preprečile državljansko vojno. (Radaković 2003, 111)

Akcijo združevanja srbskega naroda oziroma vzpostavitev nove zahodne meje Srbije je JLA sprožila konec junija 1991. Začela jo je s poskusom skupine »četnikov«, da prodrejo od Osijeka do Vinkovcev. Napad je bil odbit, zato so se umaknili v svojo postojanko, ki so jo nato obkrožili

Hrvati. V oborožen spopad se je v imenu zaščite skupne države (šlo naj bi namreč za državljansko vojno) in Srbov kot enega izmed njenih konstitutivnih narodov, takoj vmešala JLA in tankovski enoti iz vojašnice v Osijeku ukazala, naj napade narodnostno mešano mesto Vukovar, katerega prebivalstvo so ščuvale nasprotne si skupine skrajnežev v mestu. Beograd je namreč incidente predstavljal kot mednarodnostne, ki se lahko rešijo le s pomočjo vojske. V tednih, ki so sledili, so se na podoben način znebili hrvaške oblasti tudi drugod, kjer je živel srbsko prebivalstvo (uporni Srbi v spopad pritegnili hrvaške oblasti, vmes je nato posegla JLA in zaščitila uporniška srbska ozemlja pred hrvaško jurisdikcijo). Nasilje se je na vsakem območju razpletalo po svoje glede na različne krajevne razmere. Kjer so bili Srbi bolj strnjeno naseljeni, je do prevzema oblasti prišlo hitro, drugod, kjer je bil njihov odstotek zanemarljiv, pa je prišlo do odpora prebivalstva drugih narodnosti. Med slednja območja je spadal tudi Vukovar, ki ga je JLA 10. julija 1991 napadla s topništvom in letalskimi silami. (Pirjevec 2003, 67–68; Silber in Little 1996, 147–148)

Ker je Srbija s pomočjo JLA še vse poletje 1991 nadaljevala z napadi na Hrvaško in pod pritiskom vse glasnejših kritik njegove politike v javnosti, je Tudjman 22. avgusta 1991 vrhu JLA in kolektivnemu predsedstvu postavil ultimatum, ki je zahteval prenehanje agresije na Hrvaško do konca avgusta, umik čet JLA v vojašnice ter vračilo zaplenjenega orožja enotam TO, v nasprotnem primeru bo na Hrvaškem izvedena splošna mobilizacija za začetek osvobodilne vojne. (Pirjevec 2003, 76–77)

Dva dni po Tudjmanovem ultimatu JLA in kolektivnemu predsedstvu je Hrvaška nad Osijekom sestrelila dve vojaški letali JLA, na kar je slednja odgovorila z močnim napadom na mesto Vukovar, ki je predstavljal pomembno industrijsko пристanišče na Donavi. V njem je živel nekaj več kot 84.000 prebivalcev različnih narodnosti. Zaradi oživljanja ran iz druge svetovne vojne, se je napetost med novodobnimi »ustaši« in »partizani«, s podporo JLA na strani slednjih, sprevrgla v tri mesečno obleganje mesta s težko artilerijo. (Pirjevec 2003, 76; Vodušek 1996, 187)

Že v začetku julija 1991, ko je v Krajini in Slavoniji vse pogosteje prihajalo do oboroženih incidentov, na udaru je bila tudi Dalmacija in njeno zaledje, so dogodki pritegnili pozornost mednarodne skupnosti, zato je nemški zunanji minister Hans-Dietrich Genscher kot predsedujoči ministrskemu svetu KEVS obiskal Beograd, da bi pridobil informacije o realnem stanju na

terenu. Šlo je za prvo samostojno akcijo Nemčije po drugi svetovni vojni. Sprejem v Beogradu je bil zelo nevljuden in hladen, hkrati pa so mu poskušali preprečiti nadaljnjo pot do Ljubljane, ki jo je z enakim namenom želel obiskati. Ker so ravno v času njegovega prihoda na letališče v Celovcu potekali letalski napadi JLA na Slovenijo, poti ni mogel nadaljevati. S slovenskimi predstavniki se je tako sestal v Beljaku. Kot je kasneje zapisal, mu je takrat postalo jasno, da nameravajo poveljstvo JLA in njemu naklonjene politične sile svoj cilj doseči ne glede na ceno in uporabljena sredstva. Genscher je bil tudi prvi vpliven tuji opazovalec, ki je doumel pravo naravo krize v Jugoslaviji. Le-ta namreč ni izvirala iz spopadov različnih nacionalizmov, od katerih bi vsak nosil enako krivdo, pač pa je šlo za željo JLA in Srbije po popolnem nadzoru nad jugoslovanskim ozemljem. Sredi avgusta 1991 je bilo zato na Genscherjevo pobudo sklicano zasedanje kriznega komiteja KEVS, na katerem je bilo osrednje vprašanje, ali naj se tuje sile vmešajo v dogajanja v Jugoslaviji. Proti se je poleg jugoslovanskega predstavnika izrekel tudi predstavnik sovjetske zveze. (Pirjevec 2003, 58, 75)

Jasno razvidne aktivne vloge JLA v srbskem osvojitvenem načrtu pa niso mogli več prezreti niti v Wahingtonu niti v Bruslju. Zunanji ministri Evropske skupnosti, ki so sprva še zagovarjali ohranitev združene Jugoslavije in srbsko agresijo na Hrvaškem, so razlagali kot državljansko vojno (do katere naj bi prišlo zaradi starodavnih etničnih sovraštev in vročekrvnosti balkanskih narodov), so priča krutosti JLA v napadu na Vukovar konec avgusta 1991 v skupni izjavi obsodili »nezakonito« uporabo JLA in »srbskih paravojaških enot« na Hrvaškem, razglasili, da ne priznavajo z nasiljem spremenjenih meja ter Srbiji zagrozili s povračilnimi ukrepi, če ne bo pristala na premirje pod mednarodnim nadzorom. (Pirjevec 2003, 76–78; Smith 2001, 10)

V začetku septembra 1991 so srbske oborožene sile z zavzetjem avtoceste Zagreb–Beograd prekinile zveze med Zagrebom in Slavonijo. Zagreb in z njim politično vodstvo sta takrat vojno prvič občutila kot resnično, zato je predsednik Tudjman 14. septembra uresničil grožnjo, ki jo je napovedal že avgusta – na svojem ozemlju je blokiral vojašnice in ustavil njihovo oskrbo. Srbska stran je na blokade vojašnic odgovorila s splošno srbsko ofenzivo, ki je 21. septembra Tudjmana prisilila, da opusti svojo omahljivo politiko, ustanovi glavni štab hrvaške vojske in izdela načrt celovite obrambe države. (Pirjevec 2003, 81–82)

25. septembra 1991 je nato OZN sprejela Resolucijo 713, s katero je uvedla splošen in popoln embargo na vse vrste orožja in vojaške opreme za Jugoslavijo, za katero je še vedno veljalo, da v njej divja državljanska vojna. Mnogi opazovalci so pri tem ukrepu opozarjali, da gre za »pomoč« Srbiji, ki ima že tako nadzor nad JLA in njenim orožjem ter pretežnim delom vojaške industrije, v Ljubljani in Zagrebu pa so po drugi strani izpostavili, da je posledica ukrepa kratenje pravice ostalih jugoslovanskih republik do samoobrambe in s tem tudi pravice do samostojnosti, saj se novo nastajajoče sile niso mogle oborožiti. (King 2009; Pirjevec 2003, 83–84)

Srbija je Hrvaški konec septembra postavila ultimatum, da mora opustiti blokado vojašnic, v nasprotnem primeru, bo prišlo do protinapada JLA po vsej republiki. Ker je Hrvaška ultimatum zavrnila, je 5. oktobra prišlo do silovite ofenzive v zahodni Slavoniji ter do napadov na Dubrovnik, Zadar, Šibenik, Split in druga dalmatinska mesta, ki pa ni imela željenega učinka. Hrvaška vojska je namreč napredovanje Srbov zaustavila, saj JLA naj ne bi bila dovolj močna, da bi lahko povsem premagala Hrvaško. Dan po srbski ofenzivi je Evropska skupnost obsodila srbsko nasilje, zahtevala prekinitev ognja do polnoči in zagrozila z ekonomskimi sankcijami in kazenskimi ukrepi proti odgovornim za nasilje. (Pirjevec 2003, 85–86)

Po premirju, ki je bil nato 10. oktobra 1991 podpisan v Haagu, je Hrvaška prenehala z blokado vojašnic, JLA pa se je začela umikati iz Zagreba, Karlovca in dalmatinsko-istrskih pristanišč. Premirje je bilo usodno za Vukovar, ki je nato 18. novembra padel v srbske roke, kakor je ostalo vse do novembra 1995. (Pirjevec 2003, 88)

Vse od poletja 1991 je Hrvaška izvajala reorganizacijo svoje vojske, da bi vzpostavila trdne obrambne sile. Vojsko je oborožila z orožjem, ki so ga poleti in jeseni zaplenili JLA, dobila od Slovencev ali kupila na črno v tujini. Vzpostavila je tudi in oblikovala njeno uspešno vodstvo. Za slednje je bil odločilen prestop visokih starešin JLA na njihovo stran. Čeprav so imele hrvaške sile na voljo le lahko orožje in so bile šibkejše od nasprotnika, ki je imel na voljo tudi težko topništvo, so konec novembra prvič prešle v protiofenzivo (Orkan 91) in v treh tednih iz rok Srbov iztrgale okoli 60 % zahodne Slavonije. Ker pa se je zavedala, da ponovno pridobljenega ozemlja ne bi mogla uspešno braniti (začenjali so se namreč tudi boji v BIH), je sprejela pobudo mednarodne skupnosti o namestitvi modri čelad na njenem ozemlju. (Pirjevec 2003, 98)

Medtem je bila mednarodna osama Srbije vse očitnejša, zaradi gospodarskih sankcij Zahoda (decembra 1991 sprejete gospodarske sankcije proti Jugoslaviji) ter zaradi vala srbskih beguncev iz Slavonije so se slabšale tudi gospodarske razmere v državi. Pojavljalo se je tudi vse več dezertarjev in vojaških oporečnikov (zaradi česar se je JLA vse bolj spreminjala v srbsko vojsko), vse glasnejši pa je bil tudi antimilizarizem, zato se je Milošević odločil spremeniti taktiko in ubrati pot miru. Ne glede na mnenje vojske, se je odločil sprejeti premirje podpisano 23. novembra 1991 v Ženevi pod okriljem OZN, ki je s sprejetjem Resolucije 724 (Vanceov načrt) stopil v veljavo 2. januarja 1992. (United Nations 1996)

Vanceov načrt je predvideval končanje spopadov na ozemlju Hrvaške pod okupacijo Srbov, dokončen umik JLA iz Hrvaške in vzpostavitev zaupanja med narodoma. Od Srbije in Hrvaške je zahteval tudi razpustitev vseh vojaških paravojaških enot ter izročitev orožja pod okrilje modrih čelad. Na območjih, kjer so bili Srbi v večini ali predstavljali pomembno manjšino, naj bi se oblikovale 4 cone pod zaščito OZN (vzhodna in zahodna Slavonija, sever in jug v Krajini), varnost v njih pa naj bi zagotavljala civilna policija, sestavljena po etničnem ključu v skladu z razmerjem pred začetkom spopadov. (United Nations 1996)

Milošević je s sprejetjem Vanceovega načrta želel ohraniti status quo v Slavoniji in Krajini (kjer je bila že 31. maja 1991 razglašena samooklicana Republika Srbska Krajina kot avtonomna srbska oblast) do nastopa ugodnejših razmer za dokončne pogovore o ozemeljski ureditvi na Hrvaškem. Tako je ostalo vse do avgusta 1995, ko so območje z operacijo Nevihta ponovno zavzele hrvaške OS. (Pirjevec 2003, 98)

Kljub srbskemu sprejetju Vanceovega načrta pa je Evropska skupnost 2. decembra 1991 v luči javnega prikazovanja JLA kot brutalne vojske, ki se izživlja nad civilnim prebivalstvom (objava poročila opazovalcev Evropske skupnosti o dogodkih na Hrvaškem v mednarodnem tisku), sprejela odločitev, da odpravi sankcije proti Hrvaški, Sloveniji, Makedoniji in BIH, v veljavi pa bodo ostale proti Srbiji in Črni gori. V nasprotju z Evropsko skupnostjo so ZDA nato 6. decembra z vsemi jugoslovanskimi republikami prekinile gospodarske stike. (Pirjevec 2003, 100)

Prihod modrih čelad na nemirna območja v začetku leta 1992, pa ni odločilno spremenil odnosa sil na trenu. Srbi so sicer predali večino svojega težkega orožja pod njihov nadzor (orožje je bilo spravljeno v skladiščih, ki so jih izbrali skupaj, za dostop pa imeli vsak svoj ključ), vendar je v obtoku ostalo še dovolj orožja, da se je v Republiki Srbski Krajini oblikovala vojska, ki je bila resno povezana z JLA (90 % članov JLA je namreč ostalo na zaščitenem območju z izgovorom, da so del srbske lokalne nacionalne skupnosti). Srbi so nato pred očmi Unproforja nadaljevali z etničnim čiščenjem ozemlja in v hrvaške in madžarske hiše naseljevali svoje ljudi, ki so prihajali preko Drine (vsako jutro so se z avtobusi na območje »vrnili« begunci). (Pirjevec 2003, 121)

6.2 ZAČETEK VOJNE V BIH 1992

Razmere v BIH so se začele zaostrovanje že leta 1990, ko so v BIH novembra potekale prve svobodne volitve, na katerih je zmagala koalicija močnih nacionalističnih (muslimanskih, hrvaških in srbskih) strank, katerih politični cilji so se močno razlikovali, skupni imenovalec je bil le protikomunizem. Stranke so si nato oblast razdelile glede na prejete glasove (ki so bili razdeljeni po nacionalnem ključu), tako je predsednik republike postal Musliman, predsednik parlamenta Srb in predsednik vlade Hrvat. (King 2009)

BIH in njen predsednik Alija Izetbegović sta vojno na Hrvaškem leta 1991 dojemala kot nekaj, kar se ju ne tiče. Vseeno pa je BIH v začetku dogajanja vodila zelo previdno politiko in bila proti mednarodnemu priznanju Slovenije in Hrvaške. Izetbegović je sprva celo nastopal kot posrednik med Beogradom, Zagrebom in Ljubljano, skupno državo pa celo poskušal rešiti s predlogom oblikovanja t. i. asimetrične federacije, v kateri bi republike same izbrale oblike povezovanja. (King 2009; Vodušek 1996, 225)

V začetku oktobra 1991, ko je zaradi eskalacije vojne na Hrvaškem in razglasitve Slovenske ter Hrvaške samostojnosti, dokončno postalo jasno, da je Jugoslavija že razpadla, je Alija Izetbegović v sarajevskem parlamentu z memorandumom predlagal ustanovitev "suverene in demokratične države" Bosne in Hercegovine, v kateri bi imeli vsi narodi iste pravice. BIH je bila namreč postavljena pred dejstvo: ali se tudi sami odločijo za samostojnost ali pa ostanejo v Jugoslaviji pod srbskim diktatom. Za memorandum so v zgodnjih jutranjih urah 15. oktobra

1991 glasovali Muslimani in Hrvati, Srbi na čelu z Radovanom Karadžićem pa so parlament zapustili pred glasovanjem in s tem jasno pokazali, da ga ne sprejemajo. (King 2009)

Srbska skupnost je na ozemlju BIH že v letu 1991 začela z ustanavljanjem “avtonomnih pokrajin”, oblikovanih na etnični osnovi, kot se je to že od leta 1990 dogajalo na Hrvaškem. V obeh državah so se v srbskih pokrajinah začele oblikovati lokalne milice, ki so se jim pridružili srbski in črnogorski rezervisti ter paravojaške enote (Arkanove, Šešljeve, Jovićeve, Bokanove in Draškovićeve). Njihova prisotnost in nasilno obnašanje sta v vzhodni Hercegovini in Mostarju povzročala skrbi muslimanskim in hrvaškim prebivalcem, ki so se zavedali, da bodo morebitni preoblikovani Jugoslaviji vladali Srbi. (Pirjevec 2003, 89; Radaković 2003, 155)

Konec leta 1991 sta bili nato v BIH ustanovljeni novi avtonomni pokrajini, Republika Srbska in Hrvaška zveza Herceg Bosna. S tem sta Hrvaška in Srbija začeli z uresničevanjem dogovora o delitvi BIH, ki sta ga 25. marca 1991 Tudjman in Milošević sklenila na tajnem sestanku v Vojvodini. Ker pa dogovor ni določal jasne linije razdelitve BIH, naj bi o tem odločali uspehi vojaških sil na terenu. V obeh pokrajinah so takoj po nastanku začeli izvajati etnično čiščenje ozemlja, pri tem sistematično uničevali tudi vse kulturne in verske spomenike, ki so pričali o prisotnosti drugih narodov in veroizpovedi. (Repe 2003, 31. julij; Radaković 2003, 143)

Republika Srbska je nastala kot odgovor Izetbegovićevi naklonjenosti neodvisnosti BIH in je zajemala bosansko-hercegovske občine na območju meje med Hrvaško, Srbijo in Črno goro, v katerih so živeli Srbi, ki pa niso bili v vseh občinah v večini. Med njimi je bil v začetku novembra 1991 razpisan plebiscit, na katerem so se izrekli, da želijo ostati v Jugoslaviji (oziroma da ne želijo živeti v samostojni BIH). Na podlagi rezultatov plebiscita se je 21. novembra poslanska skupina Srbske demokratske stranke preoblikovala v skupščino srbskega naroda v BIH in prekinila stike z republiškimi oblastmi BIH, za zaščito srbskih avtonomnih republik v BIH pa “zaposila” JLA. (King 2009; Radaković 2003, 142; Silber in Little 1996, 238–239)

Hrvaška zveza Herceg Bosna je bila z namenom oblikovanja enotne Hrvaške znotraj njenih etničnih meja razglašena 18. novembra 1991 na območju travniških in hercegovskih občin, njeno središče pa je predstavljal hrvaški del Mostarja. Glavni akter zveze je bil podpredsednik HDZ v BIH Mate Boban, predstavljala pa je politično, gospodarsko in kulturno središče Hrvatov v BIH.

Zveza je bila sicer pripravljena priznati demokratično izvoljeno oblast BIH, vendar dokler bo leta ohranila svojo samostojnost v odnosu do bivše in bodoče Jugoslavije. Iz zveze se je 28. avgusta 1993 razvila Hrvaška republika Herceg Bosna, ki je obstajala vse do marca 1994. (Repe 2008, 31. julij)

JLA je s premeščanjem svojih enot iz Slovenije in Hrvaške na ozemlje BIH začela že sredi leta 1991, zato se je Izetbegović odločil za oblikovanje Patriotske lige (cca 30.000 mož, ki so jih skrivoma oboroževali tudi Slovenci), katere naloga je bila priprava na obrambo republike. Njeno oblikovanje v udarno silo je potekalo le stežka, saj je bilo v njej veliko saboterjev (nekateri člani naj bi sodelovali s tajnimi službami JLA). (King 2009; Pirjevec 2003, 117) Že julija 1991 je predsednik zahteval tudi namestitev modrih čelad v BIH, decembra 1992 pa OZN predlagal oblikovanje demilitarizirane cone med Srbijo in Hrvaško z namestitvijo 2.000–3.000 mož na ozemlju BIH. Obe zamisli sta bili odbiti s strani OZN, saj so menili, da ni potrebe po njihovem posredovanju, obenem pa se je predlogoma odločno uprl tudi Milošević. (Pirjevec 2003, 118; Silber in Little 1996, 240)

Izetbegović je oktobra 1991 na vso moč želel preprečiti razširitev vojne iz Hrvaške na BIH, zato se je na sestanku z obrambnim ministrom Kadijevićem dogovoril o izročitvi orožja TO in policije v roke JLA (katerega okoli 70 % je nato prešlo v roke vojske Republike Srbske). Pravilnost njegove odločitve sta potrjevali tudi ZDA in Evropska skupnost, ki sta Izetbegoviću zatrjevali, da se JLA v BIH ne bo borila ali je napadla, ampak le zagotavljala mir, če je nihče ne bo izzival. Muslimani so tako dobili lažen občutek varnosti in iskreno verjeli, da jih bo JLA zaščitila v primeru napada. (Pirjevec 2003, 118; Radaković, 2003, 159)

Že januarja 1992 je JLA začela z uresničevanjem načrta RAM, ko je na miren in legalen način zasedla BIH. Brez posvetovanja s predsestvom je na njenem ozemlju namestila šest korpusov (90.000–100.000 mož s 700–800 tanki, 1.000 oklopniki, 4.000 topovi, okoli 100 letali in 50 helikopterji) ter odpoklicane enote iz Makedonije. Nameščene enote so bile pod poveljstvom generalpolkovnika Milutina Kukanjaca, okrog katerega je bilo zbranih tudi veliko starešin JLA, večinoma srbske narodnosti. V Sarajevu je bilo deset vojašnic, garnizijo 2.000 mož pa so okrepili z dodatnimi 14.000 možmi (kar je postavilo mesto na vrh seznama najbolj zastraženih mest v Evropi). Okoli mesta so razporedili 700 topniških postojank in jim razdelili koordinate za

obstreljevanje v naprej določenih tarč, po hribih zgradili nove ceste za premike težkega orožja, v votlini pod goro v Han Pijesku pa vzpostavili strateško poveljstvo z razvito mrežo elektronskih komunikacij. Seveda je JLA svoje prave namene v javnosti prekrivala in premike enot tolmačila le kot manevre, s katerimi se vojska pripravlja na morebiten napad Zahoda. (Pirjevec 2003, 116; Radaković 2003, 150; Vodušek 1996, 224, 228)

Generalštab JLA je imel poleg Sarajeva pod nadzorom tudi druga pomembna mesta v BIH (Mostar, Zenico, Tuzlo, Bihać, Travnik), v katerih so že obstoječe garnizije dopolnili z enotami, ki so se umikale iz Slovenije in Hrvaške. Že od leta 1984, ko so v Sarajevu potekale zimske olimpijske igre, pa je imela JLA pod nadzorom tudi postaje za radijsko komunikacijo, ki so mesto povezovala s Srbijo. Od jeseni 1991 je potekalo tudi načrtno razdeljevanje orožja članom Srbske demokratske stranke s strani vojske, ki je tako skoraj podvojila število oboroženih mož za primer spopada. To je nato prišlo do izraza v aprilu 1992, ko naj bi po podatkih sarajevskega ministrstva za notranje zadeve, na 3.000.000 prebivalcev kar 300.000 njih prijavilo posedovanje orožja. Koliko jih je imelo orožje v lasti ilegalno, pa se lahko le ugiba. Med bosanskimi Srbi se je namreč takrat širila misel »Prodaj kravo in kupi puško«. (Pirjevec 2003, 136)

Nad srbskim nadzorom mest in prikritim oboroževanjem srbskega prebivalstva se je sarajevska vlada pritoževala pri zvezni vladi v Beogradu, kjer pa so že pripravljali etnične in katastrske karte, ki naj bi dokazovale, da bosansko ozemlje, zgodovinsko gledano, pripada Srbom. Na podlagi načrtov, ki so jih že v 19. stoletju oblikovali zagovorniki Velike Srbije, so tako zahtevali ozemlje med rekami Neretvo, Drino in Savo (širok pas v obliki konjske podkve), preko katerega bi Srbijo združili s hrvaško Krajino. (Pirjevec 2003, 117)

V začetku leta 1992, po mednarodnem priznanju Slovenije in Hrvaške, vojna v BIH ni bila več daleč. V državi sta se oblikovala dva politična tabora, in sicer hrvaško-muslimanski in srbski. Prvi je zagovarjal neodvisnost, drugi pa se je zavzemal za ohranitev federacije s Srbijo in Črno goro. Tudi državljani so bili že močno politično naščuvani eden proti drugemu, zato je bil medsebojni spopad le še vprašanje časa. Ljudi je bilo potrebno samo še politično mobilizirati in jih prepričati, da nimajo izbire, da se morajo vzpostaviti etnične meje in da je skupno življenje v sožitju stvar preteklosti. (Pirjevec 2003, 115; Zulfikarpašić 1994, 77)

Na zahtevo Evropske skupnosti, ki je z njim pogojevala priznanje republike, je sarajevski parlament 25. januarja 1992, odločil za organizacijo referendumu o suverenosti, čemur so nasprotovali srbski odposlanci. Slednji so Izetbegovića obtoževali, da želi ustanoviti fundamentalistično državo v Evropi in da s Hrvati načrtuje genocid. (Repe 2008, 31. julij)

Z razpisom referendumu o samostojnosti, katerega razpis so v skupščini podprli le hrvaški in muslimanski poslanci, pa je sarajevska skupščina prekršila drugi člen republiške ustave, kjer je bila BIH opredeljena kot država treh narodov. Prav tako referendum sam po sebi ni zadoščal za izpolnitev pogoja za mednarodno priznanje republike, saj bi moral rezultat referendumu predstavljati večinski glas vseh treh etnij. (Repe 2008, 31. julij)

14. februarja 1992 je nato ES organizirala sestanek v Sarajevu, na katerega so bili povabljeni predstavniki vseh treh narodnosti, rezultat pa je bil temeljni dogovor o njihovem medsebojnem sodelovanju. Ob tej priložnosti sta Karadžić in Boban kot predstavnika svojih narodov prvič nastopila na mednarodnem prizorišču in bila tako priznana kot legitimna sogovornika. V luči sprejetega dogovora o sodelovanju (in s tem priznanju celovitosti BIH) je bilo 23. februarja 1992 v Lizboni organizirano srečanje, na katerem je bil predstavljen načrt za ureditev BIH, ki je predvideval razdelitev BIH na tri konstitutivne enote, oblikovane na nacionalni osnovi, izhajajoč iz popisa prebivalstva leta 1991 (s tem se je dokončno opustila ideja o decentralizirani BIH, ki bi bila razdeljena na suverene kantone po vzoru Švice). Glede na predloženo geografsko karto (t. i. Cutileirov načrt) bi Muslimani in Hrvati začasno dobili 56,27 % ozemlja, Srbi 43,73 %, Sarajevo pa bi bilo zvezno okrožje. V načrtu ni bilo pojasnjeno, kaj bi se zgodilo z manjšinami, ki bi ostale znotraj območja druge narodnosti. Kljub vsemu se je zdelo, da je načrt sprejemljiv za vse tri narode, pa se je šele začel boj za to, kolikšen odstotek ozemlja bo pripadal posamezni entiteti. Dejansko pa je Cutileirov načrt predstavljal izhodišče za vse naslednje neuspešne načrte o delitvi BIH (Vance-Owenov, Owen-Stoltenbergov, akcijski načrt Kontaktne skupine), vključno s sporazumom sprejetih v Daytonu, s katerim se je naposled leta 1995 uradno le končala vojna. (Pirjevec 2003, 123; Repe 2008, 31. julij)

Na referendumu o samostojnosti, ki je potekal 29. februarja in 1. marca 1992, so Muslimani in Hrvati glasovali za neodvisno državo (ob 64 % volilni udeležbi se je kar 99 % volivcev izreklo za neodvisnost), Srbi pa so referendumu večinoma bojkotirali. Neodvisna država BIH je bila nato

razglašena 3. marca 1992. Rezultate referendumu so v 6. aprila priznale članice EU, dan za njimi pa tudi ZDA. V sklopu mednarodnega priznanja so EU in ZDA objavile tudi odpravo ekonomskih sankcij proti Srbijo oziroma Jugoslaviji (kar pa ni veljalo za embargo na orožje). (King 2009; Pirjevec 2003, 125; Radaković 2003, 160)

Skoraj istočasno z bosanskim referendumom o samostojnosti se je v začetku marca 1992 začelo nameščanje modrih čelad (mirovna misija Unprofor) na Hrvaškem, za osrednji sedež poveljstva je OZN izbrala sarajevsko letališče, saj je upala, da bo Unprofor s svojo simbolno navzočnostjo preprečil eskalacijo lokalnih etničnih spopadov. Ob tem je bilo zanemarjeno dejstvo, da so bile nameščene enote modrih čelad na Hrvaškem od svojega poveljstva tako oddaljene kar 350 km ter da jim je bila prepovedana vsakršna uporaba sile, razen v primeru samoobrambe. (King 2009; United Nations 1996)

Ne glede na mednarodno priznanje BIH pa so Srbi nadaljevali z boji na njenem celotnem ozemlju. Srbski strateški načrt je bil razmeroma preprost: najprej zasesti dolino Drine in Posavje, da bi se lahko vzpostavilo enotno ozemlje z Republiko Srbsko Krajino na Hrvaškem, nato zasesti čim več Hercegovine, Sarajevo pa stisniti v oblegovalni obroč ter tako streti muslimanski odpor. Osrednjo vlogo je imela tudi zasedba pomembnih strateških točk v BIH (mesta, industrija, cestna in železniška vozlišča). Ker je bila BIH nacionalno zelo mešana, je njihov načrt pomenil tudi etnično čiščenje območji, pobijanje in izgon civilistov, zapiranje moških pripadnikov v koncentracijska taborišča, sistematično posiljevanje žensk itd. Načrt je poleg paravojaških enot z napadi izvajala tudi Vojska Republike Srbske (VRS), ki je iz enot JLA nastala 12. maja 1992 (okoli 80.000 pripradnikov), vodil pa jo je Ratko Mladić. Finančno je VRS seveda podpirala Jugoslavija (oziroma Srbija). V svojem napredovanju so bile srbske sile zelo uspešne, saj so v samo šestih tednih prevzele nadzor nad dvema tretjinama bosanskega ozemlja. (Repe 2008, 31. julij; Radaković 2003, 160–161)

Omeniti velja, na kako spreten način je Milošević dosegel preoblikovanje JLA v VRS. V začetku maja 1992 je Milošević ukazal, da se morajo iz BIH v roku 15 dni umakniti vsi državljani Jugoslovanske federacije. Čez 3 dni, 9. maja 1992, je bil odstavljen tudi obrambni minister general Blagoje Adžić ter več deset generalov in admiralov, s čimer se je dokončno razbila Titova etnično mešana vojska, saj se je dokončala čistka med poveljniki JLA, ki so zagovarjali

oхранitev BIH znotraj Jugoslavije. Milošević je na mesto obrambnega ministra imenoval poveljnika generalštaba Životo Panića (okupatorja Vukovarja), ki je nato izvedel ukaz o umiku jugoslovanskih državljanov iz BIH. Pri izračunu pa se je pokazal pravi namen tega povelja: med 100.000 vojaki JLA v BIH, je bilo namreč le 20.000 Jugoslovanov, ostalih 80.000 pa je bilo državljanov BIH (četudi s ponarejenimi dokumenti). Slednji so nato samo zamenjali uniforme, prevzeli 70 % orožja JLA in se preoblikovali v Vojsko Republike Srbske pod poveljstvom Ratka Mladića (znan kot klavec v Kninu iz leta poprej). (King 2009; Pirjevec 2003, 154–155)

Mladić je imel za spopade v BIH poleg redne vojske (7 korpusov) na voljo tudi 36.000 prostovoljcev, artilerijo (600 topov, havbice velikega kalibra), 200–300 tankov ter 50 letal in helikopterjev. Dodatno podporo mu je nudila tudi vojaška industrija pod njegovim nadzorom. Hrana, denar, informacije obveščevalne službe in povelja pa so prihajali iz Srbije. Glede na izračun londonskega Mednarodnega inštituta za stateške zadeve je bila Mladićeva vojska 10 x večja od vladnih sil, ki jih je predstavljalo okoli 100.000 mož (Hrvatov in Muslimanov). (Pirjevec 2003, 155; Vodušek 1996, 229) Po Domazetu so te številke še višje. Kar 460–500 tankov, 400–420 oklepnih vozil in 950–1000 topov. (Domazet 2002, 88)

Z napadi se je začela uresničevati tudi Karadžićeva izjava, s katero je že nekaj let pred izbruhom sovražnosti napovedal, da se bo revna in zaostala srbska vas spopadla z multikulturnimi mestnimi jedri, kjer so Muslimani v večini. Njegova izjava je poosebljala odkrit srbski prezir kulture civilnega sožitja, ki je v popolnosti predstavljala realnost bosanskega meščanstva. (Pirjevec 2003, 132)

Na srbske napade so bili Hrvati in Muslimani različno pripravljeni. Prvi so bili zaradi znatne podpore Hrvaške vsaj delno pripravljeni, nato pa se je 8. aprila 1992 oblikoval HVO, v katerega so se povezale enote TO, policijske in paravojaške enote (okoli 37.000 mož), ki so se do leta 1993 borile proti Srbom, nato pa proti Muslimanom. Slednji sprva niso bili sposobni organizirati usklajene in učinkovite obrambe (hromil jih je namreč različen pogled na to, kako naj bi odreagirali na napade), nato pa je bila 15. aprila 1992 uradno ustanovljena tudi Vojska BIH, ki pa je bila slabo oborožena (imeli so samo nekaj lahkega orožja, ki so ga zapustile enote JLA, uporabljali pa so tudi doma izdelano orožje). Slaba oborožitev je vplivala tudi na njihov način

vojskovanja – uporabljali so partizansko taktiko (napadi iz zasede, izmikanje frontalnemu napadu itd.). (Pirjevec 2003, 153; Repe 2003, 31. julij; Radaković 2003, 161)

Zaradi srbskega obstreljevanja Sarajeva se je Izetbegović 4. aprila 1992 končno odločil razpustiti skupščino, razglasiti vojno ter mobilizirati TO in policijske rezerviste, da bi za obrambo državljanov organiziral večetnično vojsko, ne glede na veroizpoved in nacionalno pripadnost. (King 2009) Temu sta se zoperstavila srbska člana predsedstva in odstopila, poveljstvo TO, ki je bilo sestavljeno iz srbskih starešin (bivših pripadnikov JLA), pa se je postavilo na stran JLA. Vrh TO so zato 8. aprila prenovili, tako da so ga poleg muslimanskega poveljnika sestavljali tudi hrvaški in srbski oficirji, dan kasneje pa je predsedstvo odredilo, da se morajo vse oborožene sile združiti v eno vojsko (predvidena je bila tudi vključitev vseh paravojaških enot). Slednje pa se je v praksi težko uresničilo, saj se Hrvati niso želeli odreči svoji avtonomiji, po drugi strani pa se je izkazalo, da si želi civilna oblast podrediti vojsko za doseg svojih (promuslimanskih) ciljev, kar je bilo v nasprotju z načeli multikulture in multireligiozne BIH in se je odrazilo v vidnem osipu borcev srbske in hrvaške narodnosti. Prvi so se pridružili VRS, slednji pa enotam HVO. (Pirjevec 2003, 134-135; Radaković 2003, 160; Silber in Little 1996, 249; Vodušek 1996, 246)

Mednarodna skupnost pa se ni odločila le za neposeganje v dogodke v BIH, vendar je z embargom na orožje proti republikam bivše Jugoslavije celo ovirala njeno obrambo, kar je Srbom puščalo prosto pot za doseg svojih osvojitvenih ciljev. Največjo škodo so občutili Muslimani, saj niso imeli države matice, ki bi jih z orožjem lahko oskrbovala (kot je Hrvaška Bosanske Hrvate). V prepričanju, da so Muslimane že porazili, so bosanski Srbi 7. aprila 1992 na srečanju Srbske demokratske stranke in Srbske stranke prenove v Banja Luki ponovno »razglasili Republiko Srbsko Bosne in Hercegovine« (Pirjevec 2003, 142) in zase zahtevali 65 % ozemlja BIH ter Sarajevo (za katerega so tolmačili, da je začasno pod muslimansko okupacijo). Za začasno prestolnico so izbrali mesto Pale (ki je imelo velik simbolni pomen zaradi hajdukov, ki so se nekoč v njegovi okolici borili s Turki), ki se je v nekaj dneh spremnilo v politično, propagandno (lastna televizija Kanal S in tiskovna agencija Srna) in vojaško središče. (Pirjevec 2003, 142–143)

Kljub embargu na orožje pa so se vse tri sprte strani skrivoma oboroževale že pred izbruhom vojne. Srbi so orožje pridobivali od JLA in iz Rusije, v njihovo oborožitev in vojaško urjenje pa

so bila posredno in neposredno vključene tudi številne druge združbe – ruska mafija, egipčanski Kopti, libanonski Maroniti, severnokorejski, sirski in iraški režim ter nekatere desničarske sile iz Južne Afrike in Izraela. Hrvati so do orožja prišli s pomočjo izseljencev in se preko trgovske mornarice oboroževali na tržiščih od Bolivije do Južne Afrike. Orožje pa so jim dobavljale tudi Avstrija, Italija, Madžarska, Nemčija in države bivše Sovjetske zveze. Muslimanom pa so pri oboroževanju pomagale druge islamske države; sprva Iran, nato pa še Brunei, Libija, Malezija, Pakistan, Savdska Arabija in Turčija. Zanimivo je dejstvo, da je dobava orožja Muslimanom, ki niso imeli dostopa do morja, v 50 do 70 odstotkih potekala preko Hrvaške. Vendar pa tovrstno sodelovanje ni pomenilo vzajemnosti med narodoma, pač pa jo je še dodatno spodkopavalo, saj so Hrvati za svoje posredovanje zahtevali visoko posredovalnino. (King 2009; Pirjevec 2003, 191–192; Radaković 2003, 151; Vodušek 1996, 220)

Da je BIH vzpostavila močne povezave z ostalim muslimanskim svetom pa je v drugi polovici leta 1992 potrjevalo tudi veliko število verskih gorečnejšev željnih preliivanja krvi v imenu vere, ki so se v BIH zgrinjali iz Alžirije, Egipta, Irana, Kuvajta, Pakistana, Sirije, Sudana in Turčije). Po različnih virih naj bi njihovo število nihalo med 8.000 in 80.000 mož, vendar pa naj bi jih bilo najverjetneje realno okoli 5.000. (King 2009; Pirjevec 2003, 192)

Zaradi neprestanega srbskega nasilja je James Baker 16. aprila 1992 na sestanku KEVS uspel prepričati ostale članice, da so na Miloševića naslovile ultimatum; do konca aprila mora iz BIH umakniti redno vojsko in paravojaške enote, sodelovati z modrimi čeladami in urediti vprašanje kosovskih Albancev, sicer bodo Srbijo izključili (postala bo mednarodna izbočenka). Ultimatu sta se priključili tudi Evropska unija in Varnostni svet OZN. Milošević pa je v odgovor nanj vztrajal pri svoji izjavi (ki jo je ponavljal že vse leto 1992), da z dogajanjem v BIH nima ničesar opraviti in da je v bistvu Srbija tista, ki je žrtev negativne propagande, bosanski Srbi pa edini resnično ogroženi v BIH. (Pirjevec 2003, 146–147)

Aprila 1992 pa je prišlo tudi do spremembe ustava v Srbiji, s potrditvijo katere je bila 27. aprila 1992 ustanovljena Zvezna republika Jugoslavija, v katero sta se združili Srbija in Črna gora. V ustavi je bilo med drugim zapisano, da bo Jugoslavija priznala druge novonastale republike, ko bodo rešena vsa medsebojna odprta vprašanja, ter da je legitimna naslednica Titove Jugoslavije. (Pirjevec 2003, 147)

Ker je Beograd ignoriral vse grožnje in ultimate zahodnih držav, je bila UNPROFOR-ju sredi maja 1992 s sprejetjem Resolucije 752 naložena nova naloga, to je bila zamplemba srbskega in hrvaškega orožja ter oboroženo spremstvo konvojev s hrano in zdravili, s čimer so se razširile pristojnosti modrih čelad v BIH. Za izvajanje razširjenih nalog pa so bile modre čelade številčno podhranjene. (United Nations 1996)

Nato pa je OZN konec maja 1992 sprejela tudi Resolucijo 757, s katero so bile uvedene številne sankcije proti Jugoslaviji. Od vseh strani pa je zahtevala, da omogočijo nemoteno dostavo in razdeljevanje humanitarne pomoči ogroženemu prebivalstvu v BIH. Resolucija je določala tudi vzpostavitev zaščitene območji, vključno s Sarajevom in njegovim letališčem. (United Nations 1996)

Srbske paravojaške enote so okrog Sarajeva sklenile jeklen obroč že 2. maja 1992, s podporo JLA pa so v mesecih, ki so sledili, v vzhodni in severozahodni Bosni organizirale več bliskovitih napadov, da bi si zagotovile nadzor nad pomembnimi prometnicami in mostovi na Drini, saj je preko njih potekala dobava orožja in oboroženih enot iz Srbije v BIH. JLA in srbske paravojaške enote so v nekaj tednih osvojile več bosanskih mest v katerih so izvajali etnično čiščenje. Šlo je za organizirano preganjanje prebivalstva islamske vere, a tudi tistih Srbov, ki niso bili skrajni nacionalisti. Strategija je bila iz Velike Srbije pregnati vse muslimane in preprečiti njihov vzpon zaradi visoke rodnosti. (Pirjevec 2003, 143–144; Tabeau in drugi 2002, 3)

Razdelitev nalog med JLA in srbskimi paravojaškimi enotami je bila del dobro premišljene strategije, ki je predvidevala, da bodo paravojaške enote same napadle vasi in manjša mesta, v večjih mestih (ki jih bodo prej zapustili srbski prebivalci) pa jim bo s tankovskim in topniškim obstreljevanjem pomagala JLA. Strategija je imela namreč za cilj, poleg oblikovanja Velike Srbije, tudi ohranitev vojske in njenega nadzora nad mesti z razvito vojaško industrijo (Goražde, Konjice, Travnik, Vitez, Mostar; v slednjem je bila edina jugoslovanska tovarna, ki je proizvajala vojaška letala). (King 2009; Pirjevec 2003, 144)

Sredi avgusta 1992 so Američani izračunali, da je v spomladanskem srbskem pohodu v BIH življenje izgubilo minimalno 35.000 ljudi. Podatki visokega komisariata za begunce OZN pa govorijo o 420.000 ljudeh, ki so bili v tem obdobju pregnani iz svojih domov, dnevno pa je bilo

porušenih povprečno 200 hiš. Uničili naj bi okoli 900 džamij, veliko katoliških cerkva ter pokopališč in znamenitih spomenikov. Navedene številke pričajo o pravem namenu srbskega obleganja Sarajeva, ki je bil preusmiritev celotne pozornosti mednarodne skupnosti na tamkajšnje dogajanje, da bi na ostalem območju nemoteno in brez pozornosti tuje javnosti izvajali etnične čistke. (Pirjevec 2003, 145–146)

Zunanji minister sarajevske vlade Haris Silajdžić je v začetku maja 1992 v Washingtonu poskušal prikazati realne razmere v BIH; da niso vsi Srbi proti njim, da se mnogi borijo v TO in da jih je veliko zapeljala Miloševićeva propaganda ali pa so jih ustrahovale paravojaške skupine. Prav slednje naj bi, po njegovem mnenju, med narodi v BIH, ki so dolgo živeli v miru, želele ustvariti nepremostljivi razkol, saj bi bilo s tem za vedno onemogočeno nadaljnje sožitje med njimi. Tragedijo, ki je doletela BIH, je Silajdžić predstavil kot napad na suvereno državo s strani Miloševićevega režima. Nasilje se naj ne bi končalo v BIH, temveč bi se po njegovih predvidevanjih razširilo tudi drugam in pripeljalo do splošne balkanske vojne. Zavzemal se je za odpravo embarga na orožje ter ustanovitev varnega območja v Sarajevu, da bi preko letališča lahko v oblegano mesto prihajala humanitarna pomoč. (Pirjevec 2003, 151–152)

V javnost so prišle tudi informacije o grozljivem stanju v koncentracijskih taboriščih. Beograjski režim, ki je bil zato avgusta 1992 v očeh mednarodne javnosti obtožen organizacije koncentracijskih taborišč, se je branil z izgovorom, da gre za taborišča vojnih ujetnikov, hkrati pa se je distanciral od bosanskih Srbov, Karadžića pa obtožil za genocid. Kot opravičilo za svoje početje pa je slednji nato obtožil Hrvate in Muslimane, da so tudi oni organizirali taborišča. (King 2009; Pirjevec 2003, 174)

Za slabe razmere v BIH so v letu 1992 poskrbeli tudi Hrvati, ki so poseljevali dve različni območji v BIH. Eni so poseljevali območje rodovitne Posavine, kjer so živeli pomešani s Srbi in Muslimani, ter se skušali povezati s slednjimi, da bi se obranili pred prvimi. Drugi so bili bolj strjeno naseljeni v kamniti Hercegovini (okoli 200.000 ljudi) in so si vedno želeli združitve s Hrvaško. Nacionalistične težnje slednjih je podpirala hrvaška diaspora in predsednik Tudjman. Bosanski Hrvati so tako kot Srbi, zaničevali Muslimane, in so se želeli priključiti matici Hrvaški. Ker je bila Hercegovina strateškega pomena za obrambo Dalmacije, je Tudjman separatistom

nudil finančno podporo in jim pošiljal orožje, kadar so se morali soočiti s Srbi, pa so enotam HVO na pomoč priskočile tudi redne čete hrvaške vojske. (King 2009; Pirjevec 2003, 152–153)

Hrvaški odpor je bil presenečenje za Srbe, zato so se le-ti odločili, da bodo z njimi sklenili premirje in se dogovorili o razdelitvi BIH. 6. maja 1992 sta se tako na graškem letališču sestala vodja bosanskih Hrvatov Mate Boban in vodja bosanskih Srbov Radovan Karadžić. Dogovorila sta se o delitvi ozemlja BIH po ključu: 65 % Srbi, 20% Hrvati in 15 % Muslimani; nerešeno je med drugim ostalo vprašanje delitve mostarskega območja. Hkrati je bilo sklenjeno tudi, da ni več vzroka za medsebojne spopade, zato je bilo razglašeno trajno premirje (veljavno od polnoči istega dne) pod nadzorom Evropske skupnosti. (Pirjevec 2003, 153)

Muslimani so graški sporazum seveda razumeli kot hrvaško izdajo. Označili so ga za neveljavnega, saj ga ni podpisala legitimna vlada BIH. Presenečena je bila tudi vlada v Zagrebu, ki je za srečanje in sporazum izvedela iz javnih občil. Glavna organizatorja sta bila namreč sama predsednika Tudjman in Milošević. Ogorčenje so izrazile tudi zahodne države, ki so graški sporazum primerjale s sporazumom med Hitlerjem in Stalinom o razdelitvi Poljske iz leta 1939. Zagreb si je prislužil tudi obtožbo mednarodnih opazovalcev, da izkorišča mednarodno osredotočenost na Sarajevo, za prikrito doseg svojih osvajalskih ciljev v BIH. (King 2009; Pirjevec 2003, 154)

Zaradi vse slabšega stanja na Balkanu in vse večjega zanimanja islamskega sveta za pomoč bratom v BIH, so se ZDA konec junija 1992 odločile za oblikovanje načrta »Game plan«, ki je predvideval dovoz humanitarne pomoči v Sarajevo, namestitev letalonosilke na Jadranu, multilateralno morsko zaporo kot okrepitev gospodarskih sankcij (prekinitev dobave nafte v Srbijo preko črnogorskega pristanišča Bar) ter predvidel možnost izvedbe multilateralnih zračnih napadov (npr. na srbske položaje v gorah) za zagotovitev razdelitve humanitarne pomoči. Vendar pa načrt ni bil nikoli izveden, saj so bili številni politični in vojaški voditelji proti vojaški intervenciji na Balkanu. (Pirjevec 2003, 164–166)

Ker so bosanski Srbi nadaljevali z napadi na muslimanska mesta v BIH, so evropski voditelji 27. junija 1992 na srečanju v Lizboni sprejeli resolucijo 761 (najodločnejšo do takrat), ki je predvidevala takojšnje odprtje sarajevskega letališča in ni več izključevala uporabe oboroženih

sil, v kolikor bi Srbi še naprej ovirali distribucijo humanitarne pomoči. Resolucijo je takoj izničil francoski predsednik Mitterrand, ki se je samostojno odločil za obisk Sarajeva (na 28. junija 1992), da bi s tem pokazal, da v BIH ne gre za agresijo, temveč za državljansko vojno, zato se mednarodna skupnost lahko omeji le na nenasilno humanitarno pomoč, vsakršen vojaški poseg pa je nepotreben (ZDA in evropske države so bile namreč proti vojaškemu posegu v BIH, saj so se bale, da bi s tem sprožile sovražnost Srbov do OZN in osebja humanitarnih konvojev). Zanimivo je dejstvo, da so Srbi na predvečer njegovega obiska, enostransko razglasili premirje. (King 2009; Pirjevec 2003, 167–168, 178) Premirje je bilo nato 17. julija 1992 podpisano v Londonu s predstavniki vseh treh etničnih skupnosti v BIH, ki naj bi ga modre čelade na terenu uresničile tako, da bi prevzele in nadzorovale težko orožje, ki bi jim ga izročile vse tri sprte strani. (Pirjevec 2003, 181)

Vse od graškega sporazuma je bil tarča obtožb tudi Tudjman, češ da želi ustanoviti Veliko Hrvaško. Njegov cilj je bil namreč državo okrepiti na jugu. Zaradi česar je svoje čete iz Posavine premaknil v zaledje Dalmacije in Hercegovine. HVO je nato 17. junija 1992 skupaj z rednimi hrvaškimi četami, Paragovimi enotami in Muslimani osvobodil Mostar, ki so ga srbske enote oblegale že več tednov. Uspelo jim je zasesti del ozemlja na levem bregu reke Neretve ter prisiliti Srbe k umiku. Lokalni voditelji HDZ so se nato 3. julija zbrali v Grudah, kjer so ugotovili, da se je na njihovem območju državna uprava sesedla in se odločili, da bodo vzpostavili začasno izvršno oblast pod vodstvom Bobana. Odnosi med Hrvati in Muslimani so se zato še bolj zaostri in povzročili vrsto spopadov med HVO in bosansko TO v osrednji Bosni in Posavini. Republiško predsedstvo je, da bi poudarilo pomen skupnega boja, 4. julija bosansko TO preoblikovalo v redno vojsko. Dva dni kasneje so se v Medjugorju sestali predstavniki HDZ in Stranke demokratske akcije, da bi se dogovorili o decentralizaciji države. Zgodilo se je ravno nasprotno: na dan so privreli različni pogledi na ureditev BIH in medsebojno nezaupanje. Izetbegović se je zato odločil, da bodo nadzor nad vojsko prevzeli Muslimani, generalštabu pa bo ukazovalo predsedstvo (kjer so Muslimani predstavljali večino). (Pirjevec 2003, 170–171)

Ker je mednarodna skupnost vse bolj pritiskala na Tudjmana, naj spremni svojo politiko, sicer ga bodo kaznovali z gospodarskimi sankcijami, se je le-ta (po vzoru Miloševića) distanciral od bosanskih Hrvatov in 21. julija z Izetbegovićem v Zagrebu podpisal sporazum o skupnem boju

bosanske vojske in HVO proti srbskim četam pod poveljstvom generala Mladića, hkrati pa bosanskim Hrvatom priznaval pravico do dvojnega državljanstva (s čimer so pridobili tudi volilno pravico na Hrvaškem). (King 2009; Pirjevec 2003, 171–172)

Bosanski Hrvati so na novo pridobljeno volilno pravico izkoristili že v začetku avgusta, ko so na Hrvaškem potekale parlamentarne volitve. Seveda je na volitvah z veliko večino (dobili so dve tretjini parlamentarnih sedežev) zmagala Tudjmanova HDZ. Tudjman je takoj zamenjal nekaj ključnih ljudi v vladi in si tako zagotovil njeno popolno predanost. Spremembo v vodstvu so občutili predvsem Srbi, ki so še ostali na ozemljih pod hrvaškim nadzorom. Odvzeto jim je bilo državljanstvo, več tisoč so jih izgnali iz njihovih domov, ki so jih nato do tal porušili, na stotine pa so jih ubili. Hrvati so med pustošenjem uničili tudi veliko cerkva in ostalih pravoslavnih obeležij. Tudjmanov režim se je usmeril tudi proti vsem notranjim sovražnikom, ki so zagovarjali pravice Srbov. (King 2009; Pirjevec 2003, 172–173)

13. avgusta 1992 je OZN sprejel resoluciji 770 in 771. Prva je modrim čeladam nalagala zaščito humanitarnih konvojev, da bi pomoč lahko prispela do ljudi v stiski (kar ni vključevalo same zaščite prebivalstva, temveč jim je samo omogočalo preživetje). Druga je od vseh treh sprtih strani zahtevala, »da takoj prenehajo s kršenjem mednarodnega humanitarnega prava, všteti z akcijami, kot je etnična čistka«. (Pirjevec 2003, 179) Hkrati je resolucija napovedala tudi osebno odgovornost za storjene zločine v spopadih. (Pirjevec 2003, 178–179; United Nations 1996)

26. avgusta 1992 je bila nato sklicana razširjena konferenca o bivši Jugoslaviji, na katero so bile povabljene vse republike nekdanje Jugoslavije ter številne druge države (ZDA, Kitajska, Rusija, Japonska, Kanada, Avstrija itd.), kot zunanji opazovalci so bili povabljeni tudi predstavniki bosanskih Srbov, Jugoslovanske federacije in kosovskih Albancev. Namen konference je bil najti prave mehanizme za vzpostavitev in ohranjanje miru na Balkanu. Konferenca se je zaključila z dokumentom, ki je vseboval načela za mir na ozemlju bivše Jugoslavije ter obsodbo etnične čistke. Nekdanje republike SFRJ so se obvezale, da bodo priznale medsebojne državne meje, rešile vprašanje glede skupne dediščine ter sklenile splošno premirje. Kljub vsem Miloševićevim obljubam na konferenci, pa konferenca za rešitev razmer oziroma za končanje vojne ni doprinesla praktično ničesar pomembnejšega. Še več, s priznavanjem predstavnika bosanskih

Srbov kot enakovrednega sogovornika Izetbegoviću, je mednarodna skupnost de facto priznala Republiko Srbsko. (Pirjevec 2003, 181–182, 184–186; Silber in Little 1996, 286–287)

30. septembra 1992 sta Tudjman in Čosić, takratni predsednik Zvezne republike Jugoslavije, podpisala skupno izjavo, v kateri so Srbi priznali obstoječe republiške meje, Hrvati so se obvezali zagotoviti Krajini poseben status. Istočasno je bilo dogovorjeno, da se bo JLA umaknila iz celotnega hrvaškega ozemlja. Sporazum je priznal tudi Varnostni svet OZN in zdelo se je, da je spor med Hrvati in Srbi zares končan. (Pirjevec 2003, 193–194)

Kmalu po podpisu izjave so se pojavile govorice, da je Tudjman v zameno za umik enot JLA s polotoka Prevlaka (od koder se je JLA najkasneje umaknila iz hrvaškega ozemlja), Srbom prepustil ozemlje Posavine, saj je sam Tudjman hrvaškim silam ukazal umik iz tega območja (v začetku oktobra so Srbi praktično neovirano zasedli Bosanski Brod in pregnali v beg med 60.000 in 80.000 ljudi, kmalu za tem pa porušili tudi zadnji most čez Savo pod nadzorom Hrvatov; preostali mostovi so bili pod nadzorom Srbov in so povezovali obe srbski republiki – na hrvaškem in v BIH). Tudjmanova težnja po priključitvi zahodne Hercegovine Hrvaški, pa je Srbiji omogočila utrditev njenega nadzora nad koridorjem v Posavini in ga raztegniti po desnem bregu reke Save, kar je zagotovilo preživetje zahodnega dela Republike Srbske in Republike Srbske Krajine. (King 2009; Pirjevec 2003, 194, 201)

Sporazum Tudjman-Čosić je dal hrvaškim nacionalistom v BIH nov zagon, s čimer se je samo še stopnjevala napetost med Hrvati in Muslimani. Posledice sporazuma so bile vidne kmalu: hrvaške sile so napadle mestece Prozor, katerega tretjino prebivalstva so predstavljali Muslimani, in ga zasedle. Zasedba mesta je imela velik strateški pomen za obvladovanje Hercegovine in osrednje Bosne, saj je preko njega vodila »rešilna pot« med Sarajevom in Splitom, zaradi česar se ga je prijel tudi vzdevek »šivankino uho«. Spopadi so se razplamteli tudi v drugih mestih (Vitez, Mostar), zaradi česar je poveljnik bosanske vojske ukazal premirje. Seveda so Hrvati prezrli njegov ukaz in skupaj s Srbi začeli z oviranjem humanitarnih konvojev na poti iz Splita v Sarajevo. (Pirjevec 2003, 195–196)

Na spopade med Hrvati in Muslimani so Srbi gledali z zadovoljstvom. Obe strani so oskrbovali z orožjem, njihove medsebojne spore pa izkoristili za zavzetje mesta Jajce (in njegovih dveh

hidroelektrarn), ki so ga do takrat skupaj uspešno branile hrvaške in muslimanske enote. Izguba Jajca je botrovala sprejetju sporazuma, ki sta ga 1. novembra 1992 podpisala Tudjman in Izetbegović. S sporazumom so se Hrvati obvezali sprostiti promet med Hercegovino in Bosno (za pritek humanitarne pomoči), oborožene sile pa so dobile skupno poveljstvo. (King 2009; Pirjevec 2003, 197; Silber in Little 1996, 324)

Zaradi srbskih grozodejstev in izživljanja nad civilnim prebivalstvom na Hrvaškem in v BIH je v začetku OZN 6. oktobra 1992 sprejel Resolucijo 780, v kateri je generalnega sekretarja pozval k ustanovitvi skupine izvedencev, ki bodo začeli z zbiranjem dokazov in pričevanj o storjenih zločinih oziroma kršenju mednarodnega prava na območju nekdanje Jugoslavije, kot prvi korak k ustanovitvi mednarodnega sodišča za vojne zločine. (Pirjevec 2003, 198)

Nekaj dni kasneje, 9. oktobra, pa je OZN sprejela tudi resolucijo 781, s katero so bili prepovedani vsi vojaški poleti v zračnem prostoru BIH, razen misij OZN in letov v podporo misijam OZN (vzpostavitev t. i. »no-fly zone«). Za nadzor zračnega prostora je bil zadolžen Unprofor. 10. novembra je OZN resolucijo 781 še razširil s sprejetjem resolucije 786, s katero je potrjeval uporabo letal in helikopterjev, obenem pa vse strani pozval naj prenehajo s kršenjem prepovedi preletov. Resolucija 786 je predvidevala tudi namestitev 75 vojaških opazovalcev OZN na hrvaških, bosanskih in jugoslovanskih letališčih. Nobena od resolucij ni predvidevala ukrepov, ki bi jih uporabili v primeru kršitve prepovedi letanja. (Silber in Little, 1996, 286; United Nations 1996)

Novembra 1992 je bila na poziv Tadeusza Mazowieckiga (takratnega premiera Poljske) sprejeta tudi resolucija 787, s katero je OZN okrepila enote modrih čelad in še dodatno zaostрила gospodarske sankcije proti Jugoslaviji. Resolucija je sicer predvidevala tudi namestitev opazovalcev na mejah BIH, da bi se preprečil dotok orožja in blaga iz Jugoslavije, vendar pa potrebnih ukrepov za izvedbo niso nikoli sprejeli. (United Nations 1996)

6.3 VOJNA MED LETOMA 1993 IN 1995

Premirje podpisano novembra 1992 se je obdržalo le kratek čas. Želje po osvojitvi ozemlja v BIH so ponovno izbruhnile konec januarja 1993 s predlogom Vance-Ownevega načrta, ki je

predvideval razdelitev BIH na deset avtonomnih provinc in Sarajevo, ki bi bilo demilitarizirano območje, seveda pa je bil prvi pogoj za to prekinitev ognja. Vsaka etnična skupina naj bi imela večino v treh od desetih provinc, Sarajevo pa bi bilo nacionalno mešano. Načrt je Hrvatom radodarno dodeljeval več pomembnih mest, kjer je bila večina prebivalstva muslimanskega. Slednji se iz mest niso nameravali umakniti pred končnim podpisom načrta s strani vseh teh narodnosti, Hrvati pa so ga imeli za dokončno dejstvo in ga edini podpisali. V mestih, ki naj bi jih dobili, so začeli uvajati svoj denar in hrvaške simbole, postavili so tudi številne cestne zapore, da bi onemogočili dobavo orožja Muslimanom. Seveda je rojake v BIH podpiral tudi predsednik Tudjman, ki je Izetbegoviću celo zagrozil, da bo Hrvaška odpovedala gostoljubje muslimanskim beguncem na Hrvaškem, če si slednji ne bo premislil glede podpisa Vance-Ownovega načrta. (Pirjevec 2003, 249; Repe 2003, 31. julij; Vodušek 1996, 302)

Marca 1993 se je OZN zaradi vsepogostejših napadov srbskih sil na mesta v vzhodni Bosni, katerih posledica so bile velike civilne žrtve (kot je navedeno na strani OZN naj bi na dan umrlo med 30 in 40 ljudi) in več tisoč beguncev, odločila za oblikovanje zaščitene območji (t. i. enklav) pod nadzorom modrih čelad, ki so bila nato vzpostavljena z Resolucijo 819, ki je bila sprejeta 16. aprila 1993. Zaščitena območja naj bi nudila varno zavetje pred kakršnim koli vojaškim napadom ali drugim sovražnim delovanjem. Enklav modre čelade zaradi prepovedi uporabe sile (razen v primeru samoobrambe) niso bile sposobne zavarovati. (United Nations 1996)

Konec meseca marca 1993 je OZN sprejela tudi Resolucijo 816, ki je kot dopolnitev resolucije 781 dovoljevala uporabo potrebnih sredstev za uresničevanje prepovedi vojaških poletov v zračnem prostoru BIH. (United Nations 1996) Prepoved vojaških poletov je bila v zadnjih šestih mesecih namreč kršena kar šestokrat (v 80 % so prepoved kršila letala JLA, ki so na tak ali drugačen način nudila podporo enotam bosanskih Srbov). Resolucija je bila pomembna, saj jo je s svojim glasom podprla tudi Rusija. (Pirjevec 2003, 233)

Aprila 1993 so bosanski Hrvati ponovno začeli z razmejevanjem med hrvaškimi in muslimanskimi ozemlji (kot jih je predvideval Vance-Ownov načrt). Muslimanom, ki so se bili pripravljene pokoriti njihovi oblasti, so bili pripravljene dovoliti, da ostanejo na svojih domovih, čeprav so jih po drugi strani raje pogнали v beg s tem, da so uničevali njihove domove. 10. aprila

je HVO vladnim silam, ki jim je poveljeval Sefer Halilović, ponovno ukazal, naj se podredijo njegovemu poveljstvu. Ker se to ni zgodilo, se je 15. aprila začela popolna blokada poti po katerih se je oskrbovala vladna vojska, nekaj dni za tem, so hrvaške sile prešle v odkrit napad. (King 2009; Pirjevec 2003, 250)

Nasilje se je v naslednjih dneh močno razširilo po osrednji Bosni, k čemur je pripomoglo tudi veliko število islamskih plačancev iz Afganistana, Turčije in Sirije. Zdelo se je, da so zadeve ušle izpod nadzora v spor vpletenih strani. Hrvaške sile so, kljub prisotnosti britanskih modrih čelad, do konca aprila 1993 nadaljevale s čiščenjem svojih ozemelj po srbskem vzorcu. Sistematično so rušile zgodovinske spomenike, ki so simbolizirali večnarodno podobo območja, najbolj pa so bila na udaru pokopališča in džamije. Omeniti velja, da so povsem enako ravnali tudi Muslimani, če so le imeli priložnost. (Pirjevec 2003, 250–252; Radaković 2003, 175)

Ker so vojni zločini naraščali iz dneva v dan, krivce je bilo moč iskati na vseh treh straneh, je OZN 25. maja 1993 sprejel resolucijo 827, s katero je ustanovil Mednarodno sodišče za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije storjene od leta 1991 dalje. Namen sodišča je bil kazensko preganjati posameznike, ki so krivi za resne vojne zločine, genocid in zločine proti človeštvu storjene na območju bivše Jugoslavije po letu 1991. Sodišče je v Haagu prvič sestalo 17. novembra 1993. (Pirjevec 2003, 227, 292)

Razmerje sil na terenu se je počasi spreminjalo. Muslimanske sile so se počasi organizirale in v začetku junija 1993 prešle v ofenzivo. Postopoma so osvajale območja v osrednji Bosni (med Travnikom in Prozorom) ter ohranile nadzor nad delom Mostarja. V spopadih se je pokazala tudi maščevalna in okrutna stran muslimanskih vojakov, med katerimi je bilo veliko bivših internirancev iz srbskih taborišč ter plačancev iz islamskih držav. Brez milosti so se znašali nad lokalnim prebivalstvom, prizanešeno ni bilo niti verskim objektom. Vodja bosanskih Hrvatov je celo izjavil, da so Muslimani ubili celo več Hrvatov kot Srbi. Bosanski zunanji minister je priznal, da so pokoli civilnega prebivalstva, tako hrvaškega kot muslimanskega, povzročili verižno reakcijo in da so zadeve ušle izpod kontrole. S tem izgovorom je bil v začetku junija odstavljen tudi načelnik bosanskega generalštaba Sefer Halilović, njegovo mesto je prevzel Rasim Delić, ki je veljal za bolj umirjenega. Da bi Vojska BIH dokazala svojo naklonjenost

narodno mešani BIH, sta vrh Vojske BIH poleg Delića sestavljala tudi Srb Jovan Divjak in Hrvat Stjepan Šibra. (Pirjevec 2003, 261–262)

Sarajevska vlada je 1. julija 1993 pozvala muslimanske vojake, naj dezertirajo iz HVO in se pridružijo bosanski vojski, kar je nato storilo več sto vojakov. Hrvati so zato le tri dni kasneje v povračilo več kot 25.000 muslimanskih ujetnikov (večinoma moški med 14. in 60. letom) iz zahodne Hercegovine zaprli v koncentracijska taborišča, kjer so z njimi ravnali skrajno surovo. Njihov nacionalizem se je v svoji okrutnosti lahko razplamtel v polni meri tudi zato, ker so istega meseca iz Mostarja pregnali vse mednarodne opazovalce. Dejanja svojih rojakov v Mostarju je javno podpiral tudi Tudjman, ki je v svojih govorih celo govoril o tem, da se ponavlja zgodovina in da bodo Hrvati ponovno premagali Turke. Medtem so se spopadi razširili vzdolž reke Neretve, ki je predstavljala pot rešitve med Sarajevom in jadransko obalo, obenem pa so bile na njem tudi številne hidroelektrarne, ki so celotno območje oskrbovale z elektriko. (Pirjevec 2003, 251–252)

Zaradi slabih življenjskih razmer v Sarajevu in uspehov srbskih čet v severovzhodni Bosni in v Hercegovini, je moral Izetbegović že 30. julija 1993 ponovno sestiti za pogajalsko mizo v Ženevi, kjer je prvič za legitimnega sogovornika in s tem tudi legitimnega predstavnika Bosanskih Srbov priznal Karadžića. Na srečanju je sprejel predlog razkosanja BIH (t. i. Owen-Stoltenbergov načrt) na tri republike glede na etnične kriterije. V svoje javno opravičilo je izjavil, da s to potezo poskuša rešiti muslimanski narod, ki ga je vojna v BIH najbolj prizadela. Zaradi srbskega zavzetja hribov Igman in Bjelašnica v okolici Sarajeva v začetku avgusta, je Izetbegović nato 2. avgusta zapustil pogajalsko mizo in napovedal, da se ne namerava vrniti na pogajanja, dokler Srbi ne bodo zapustili omenjenih položajev. Srbi so se zaradi strahu, da bi propadel podpis načrta o razdelitvi BIH, pa tudi zaradi možnosti letalskega napada zveze Nato, sredi avgusta umaknili s položajev in jih prepustili modrim čeladam. Nov krog pogajanj je sledil konec avgusta, vendar so se le-ta zelo hitro končala, saj je Izetbegović predlagal popravek predstavljenega načrta (zahteval je dostop Muslimanov do Save pri Brčkem in do Jadranskega morja pri Neumu), kar se je Hrvatom in Srbom zdelo nesprejemljivo. (Pirjevec 2003, 269, 273–275)

Vseeno je prišlo 11. septembra 1993 v Ženevi do dogovora med Izetbegovićem in Tudjmanom »o premirju, izmenjavi ujetnikov in miroljubni rešitvi odprtih vprašanj«. (Pirjevec 2003, 278) Nekaj dni za tem, 16. septembra, je prišlo tudi do dogovora med predsednikom srbske skupščine

na Palah in Izetbegovićem, po katerem naj bi Muslimani do Save pri Brčkem dostopali z nadvozom, do Jadranskega morja na jugu pa s predorom. Tako Srbom kot Hrvatom je Izetbegović v zameno obljubil, da njegova republika ne bo nasprotovala morebitni odcepitvi preostalih dveh republik iz konfederacije po preteku dveh let, če bi se prebivalstvo na referendumu izreklo v prid odcepitve. S to obljubo sta imeli ideji o nastanku Velike Srbije in Velike Hrvaške odprto pot, saj bi sčasoma postali realnost, med njima pa bi bila kot tamponska država umeščena muslimanska Bosna (ki bi ji pravno pripadal sedež v OZN in mednarodno priznanje). Do uradnega podpisa načrta naj bi prišlo 20. septembra 1993, ko so se pogajalci zbrali na britanski križarki Invincible na Jadranu. Načrt je predvideval, da naj bi se boji med sprtimi stranmi končali v enem tednu, nato bi se s fronte umaknilo topništvo, da bi se tam lahko namestile enote Nata, ki bi zagotavljale uresničevanje načrta. Srbom bi pripadalo 53 % ozemlja BIH, Muslimanom 30 % in Hrvatom 17 %. Načrt je predvideval, da bi Muslimani dobili tudi del jadranske obale pri Neumu, v najem za 99 let pa vzeli pristanišče Ploče. Sarajevo naj bi prišlo pod upravo OZN, Mostar pa pod upravo Evropske Unije. (Pirjevec 2003, 278–279)

Zdelo se je, da se je končno našla rešitev za BIH, ki jo sprejemajo vse tri sprte strani. Vendar pa se je Izetbegović v tistem trenutku odločil, da mirovnega sporazuma ne bo sprejel, dokler za to ne dobi odobritve sarajevske skupščine. V Sarajevu je bila 27. in 28. septembra 1993 nato sklicana skupščina vidnih Muslimanskih osebnosti, na kateri pa Owen-Stoltenbergovega načrta niso sprejeli. Obenem so se na skupščini odločili, da se iz Muslimanov preimenujejo v Bošnjake. Istočasno je tudi sarajevska skupščina (v kateri so bili tudi hrvaški delegati) glasovala proti sprejetju mirovnega načrta. Srbi so svojo jezo ob zavrnitvi izlili na Sarajevo (tarča je bil tudi Holiday Inn, kjer je imela skupščina zasedanje) in nekatera druga mesta. (Pirjevec 2003, 279–280)

Zaradi zavrnitve Owen-Stoltenbergovega načrta s strani Muslimanov sta se skupščini Republike Srbske in Herceg Bosne na isti dan, 1. oktobra 1993, odločili, da se razveljavijo vsi do takrat sklenjeni dogovori in sporazumi z Bošnjaki. To je najbolj boleče občutilo prebivalstvo, saj je to pomenilo predvsem blokado preskrbe s humanitarno pomočjo. Blokada je tako postala orožje, ki so se ga posluževale sprte strani, trpljenje civilnega prebivalstva pa je postalo sestavni del vojaške taktike. 29. oktobra so nato zunanji ministri Evropske skupnosti sicer sklenili zagotoviti

humanitarno pomoč v BIH z vsemi sredstvi, vendar so bili ogroženi muslimanski prebivalci do pomladi 1994 odvisni predvsem od zasebnih organizacij, ki so na terenu nudile pomoč. (Pirjevec 2003, 288)

Po zavrnitvi Owen-Stoltenbergovega načrta s strani Izetbegovića in sarajevske skupščine, je prišlo do spora znotraj muslimanskega tabora. Fikret Abdić, član predsedstva, ki je užival Miloševićevo, Tudjmanovo in Unproforjevo podporo (vsi so namreč računali na to, da bodo z njegovo pomočjo razklali muslimanski tabor), je namreč zahteval, da se BIH razdeli na štiri dele, saj bi morala biti četrta neodvisna republika mesto Bihać, katerega 90 % prebivalstva je bilo muslimanskega. Njegovega predloga sarajevska vlada seveda ni sprejela. Zato je Abdić 27. septembra 1993 v Veliki Kladuši sklical 400-člansko skupščino, na kateri je bila soglasno ustanovljena avtonomna regija Zahodna Bosna. Njen predsednik je postal Abdić sam, posledično je bil nemudoma izključen iz kolektivnega predsedstva. V začetku oktobra je prišlo v Bihaću do bojev med Abdićevimi privrženci in Vojsko BIH, ki so trajali nekaj mesecev (predvsem zato, ker so prvi dobivali pomoč v nafti in orožju od Srbov in Hrvatov). (Pirjevec 2003, 281; Repe 2008, 31. julij)

Lahko bi rekli, da se je s sporom znotraj muslimanskih vrst, v BIH začel »boj vseh proti vsem«. Borili so se Srbi in Muslimani, Srbi in Hrvati, Hrvati in Muslimani, Muslimani med seboj. Vzgib vseh spopadov je bilo etnično očiščenje ozemlja BIH. (Radaković 2003, 178)

V končni fazi je Abdićev poskus upora propadel, saj so njegova dejanja še dodatno podžgala muslimanske nacionaliste, ki so opirajoč se na zgodovino, začeli govoriti o bosanščini (varijanta srbohrvaščine s turcizmi in arabizmi), prebivalstvo drugih narodnosti (60.000 Srbov, 30.000 Hrvatov in 700 Judov) v Sarajevu pa označili za manjšine, ki so jih močno diskriminirali. O tem priča tudi beg 1.200 Srbov, ki so v začetku novembra 1993 zapustili mesto v strahu pred muslimanskim nacionalizmom. (Pirjevec 2003, 282)

Proti koncu leta 1993 je Bošnjakom pod svojim nadzorom uspelo združiti štiri regije (sarajevsko, zeniško, tuzelsko in mostarsko) ter pet korpusov Vojske BIH, ki so prešli v ofenzivo, da bi si zagotovili industrijsko najmočnejša območja v BIH. Uspehe bošnjaške vojske je bilo moč pripisati poveljniku Deliću, ki je ob nastopu svoje funkcije okrog sebe zbral nekaj sto bivših

generalov JLA in jim naložil odgovorne zadolžitve, kar je v nekaj mesecih prineslo korenito spremembo znotraj Vojske BIH. Poleg novega vodstvenega kadra je njihovim uspehom botrovala tudi nova oborožitev (lahka in težka), ki je prihajala iz arabskih držav, nekaj so jo z arabskim denarjem kupili tudi na črno s pomočjo Slovenije, držav bivšega Varšavskega pakta ter celo Beograda. Enotam vladne vojske so se pridružili tudi svetovalci in posebni oddelki iz Jordanije, Maroka, Savdske Arabije in Turčije. Vojska BIH je tako konec leta 1993 štela 80.000 vojakov, po Izetbegovičevem mnenju naj bi jih skupaj z rezervisti štela celo 200.000. Njena pomankljivost je bila odsotnost letalstva, tankov in topništva, ki so jo s protitankovskimi raketami tipa Stinger na terenu vse bolj uspešno balansirali. Ker so v začetku leta 1994 muslimanske enote v Osrednji Bosni nadzorovale vso vojaško industijo, se je Izetbegović začel zanašati predvsem na uspehe svoje vojske, bolj kot na vse mirovne pogovore. (Pirjevec 2003, 290, 298)

V začetku februarja 1994 je nato prišlo do sporazuma med Hrvati in Bošnjaki, ki so ga pripravili v Washingtonu. Sporazum je predvideval ustanovitev Muslimansko-hrvaške federacije (s tem se je moral Tudjman odpovedati delitvi BIH) in umik hrvaških enot iz BIH, v zameno naj bi ZDA podprle Hrvate v prizadevanjih za ponovno pridobitev Krajine, finančno prispevale za gospodarsko obnovo države ter Hrvaško podprle v njeni kandidaturi za članstvo v mednarodnih institucijah. (Repe 2003, 31. julij; Silber in Little 1996, 351–352)

6. februarja je bila nato v Sarajevu sklicana skupščina 400 pomembnejših ljudi iz vrst bosanskih Hrvatov, ki so pri sarajevski vladi izjavili, da se zavzemajo za ohranitev celovite BIH. Dva dni za tem se je v Livnem sestal centrali svet HDZ, ki je za predsednika Herceg Bosne namesto Bobana imenoval Krešimira Zubaka. Nekaj dni kasneje je bil v Frankfurtu sprejet sporazum, v katerem je Hrvaška pristala na nadzor nad lastnimi in bosanskimi mejami ter nad HVO, kar je pomenilo tudi konec njenega vojaškega vmešavanja v notranje zadeve BIH. Posredno se je s tem odpovedala tudi načrtu o priključitvi Herceg Bosne k Hrvaški in s tem ideji o Veliki Hrvaški. 23. februarja 1994 sta nato poveljnika HVO in Vojske BIH podpisala sporazum o prekinitvi ognja, ki so ga potem prvič spoštovali (kljub občasnim kršitvam) tudi na terenu. (Pirjevec 2003, 310)

1. marca 1994 je bil podpisan preliminarni dogovor (t. i. Washingtonski dogovor) o ustanovitvi Federacije med Bošnjaki in Hrvati v BIH. Federacija naj bi bila sestavljena iz 8 kantonov, od

katerih bi bili po 3 od vsake nacije, 2 pa bi bila mešana, osrednja vlada bi odločala samo o obrambi in zunanji politiki (kar je pomenilo, da bi bile lokalne uprave v veliki meri samostojne). Sklenjen je bil tudi dogovor, ki je predvideval konfederacijo nove entitete z Republiko Hrvaško. Državi naj bi imeli močne gospodarske in vojaške odnose (kar bi hrvaško manjšino ščitilo pred muslimansko večino), obenem pa bi ohranili samostojnost. Pogajanje in podpis sporazuma so se končala 13. marca 1994, ko sta sporazum podpisala tako Tudjman kot Izetbegović. Seveda je ustanovitev Muslimansko-hrvaške federacije na terenu predstavljala bistveno večji zalogaj, saj je bilo veliko njenega ozemlja v tistem času še pod nadzorom bosanskih Srbov. (Pirjevec 2003, 315; Repe 2003, 31. julij; Vodušek 1996, 276)

Podpis Washingtonskega sporazuma je za Bošnjake prinesel tudi ameriško obljubo, da jim bodo pomagali okrepiti Vojsko BIH. 11. marca 1994 sta tako, pod nadzorom ameriškega svetovalca za vojaška vprašanja Johna Galvina, generala Delić (Vojska BIH) in Roso (HVO) podpisala sporazum o sodelovanju med njunima vojskama, ki je predvideval tudi oblikovanje skupnega poveljstva. Američani so sarajevski vladi priskrbeli številno moderno tehnološko opremo (ki ni bila predmet embarga na orožje) ter celo uniforme za njene vojake, s čimer so se bistveno izboljšale operacijske zmožnosti muslimanskih enot. (Pirjevec 2003, 317; Repe, 2008, 31. julij)

Sporazume podpisane med Bošnjaki in Hrvati spomladi 1994 so Srbi označili za neposreden napad na njihov narod. V odgovor so okrepili svoje napade na Bihać, Maglaj, Sarajevo in Tuzlo. Po mnenju nekaterih v muslimanskih generalov, pa naj bi Bošnjaki dogovore sprejeli le kot sredstvo za uspešno nadaljevanje vojske in pot za dobavo orožja. (Pirjevec 2003, 317)

Vse od začetka leta 1994 so ZDA poskušale k sklenitvi dogovora o premirju (tako kot jim je to v Washingtonu uspelo s Hrvati in Bošnjaki) pritegniti tudi Srbe. Njihovim prizadevanjem se je pridružila tudi Rusija, ki se je trudila prepričati Beograd, Pale in Knin k prožnejši politiki. 24. marca 1994 je sicer skupščina na Palah izglasovala, da si ne želi federacije s Hrvati in Bošnjaki, vendar so beograjski mediji o washingtonskem sporazumu začeli poročati vse bolj konstruktivno, kar je nakazovalo na to, da si Srbija želi obnovitve odnosov z mednarodno skupnostjo, četudi predvsem iz gospodarskih razlogov (Srbija namreč vojaškega napora in sankcij ne bi mogla zdržati v nedogled). (Pirjevec 2003, 319)

Pokol na tržnici Markale, do katerega je prišlo 5. februarja 1994, je mednarodno skupnost končno prisilil k odločnejši akciji. Naslednji dan so se sestali predstavniki OZN in na Nato naslovili pismo s prošnjo po letalskem napadu na srbske topniške položaje okoli Sarajeva. Prošnja ni imela velikega vpliva, saj so istočasno predlagali tudi ustanovitev demilitarizirane cone okoli Sarajeva (iz katere bi bile Pale izključene), ki bi jo bili Srbi primorani upoštevati. Nato se je zato 9. februarja 1994 odločil, da Srbom in Bošnjakom postavi ultimatum, ki bo zahteval odstanitev (ali predajo pod nadzor Unproforja) vsega težkega orožja v radiju dvajsetih kilometrov od središča Sarajeva v roku deset dni, v nasprotnem primeru bodo Natova letala napadla njihove topniške postojanke. Šlo je za prelomno točko v odnosu mednarodne skupnosti do dogajanja na Balkanu, saj so iz faze ohranjanja miru prešli v fazo vzpostavitve miru, ker je pomenilo tudi vojaško zaščito civilnega prebivalstva. (Pirjevec 2003, 305–306)

V februarju 1994 so nato ZDA poskušale s srbsko stranjo doseči sporazum o prekinitvi ognja (na enak način kot med Hrvati in Bošnjaki) ter jih prepričati, da naj spoštujejo Natov ultimatum. Vendar pa Karadžić in njegovi niso bili odprti za dialog. V takšnih razmerah se je zdelo, da vojaški poseg Nata ni več daleč. V vojaških bazah in na letalonosilkah na Jadranu je bilo 200 Natovih letal pripravljenih na napad. Tehtnico je prevesil ruski predsednik Jelcin, ki je Miloševiću predlagal, da bi v demilitarizirani coni (ki jo je zahteval Nato) okrog Sarajeva namestili 400 ruskih padalcev, ki bi prevzeli nadzor nad srbskim orožjem. Milošević in Karadžić sta takoj sprejela Jelcinov predlog. (King 2009; Pirjevec 2003, 305–306, 311)

20. februarja 1994, na dan, ko je uradno zapadel Natov ultimatum, so na Pale vkorakali ruski padalci, ki so jih bosanski Srbi z navdušenjem sprejeli. Dan po poteku Natovega ultimata je Unprofor nadzoroval le 20–30 % orožja (ostali del so Srbi prenesli na ozemlje izven demilitarizirane cone, da bi ga lahko uporabili drugje). Razlogi za zamudo pri predaji težkega orožja naj bi ležali v slabih vremenskih pogojih (snežni meteži) in majhnemu številu modrih čelad, ki so bile zadolžene za izvedbo naloge. Kljub temu je bil predstavnik OZN Jasuši Akaši zadovoljen s predajo in umikom orožja, ki je označevalo tudi začetek premirja med sprtimi stranmi v Sarajevu. Takšna popustljivost Srbom s strani OZN seveda ni bila po volji niti Natu niti Bošnjakom (slednji so namreč v skladu z ultimatom predali svoje težko orožje pod nadzor Unproforja). (King 2009; Pirjevec 2003, 312–313)

Prav tako je v istem obdobju, natančneje 28. februarja 1994, Nato prvič v svoji zgodovini uresničil svojo grožnjo z vojaškim posegom, ko sta dve Natovi letali F-16 sestrelili štiri jugoslovanske lovce, ki so ne glede na prepoved poletov v bosanskem zračnem prostoru, bombardirali hrvaški tovarni orožja v Bugojnu in Novem Travniku. Pravilnost Natove odločitve o posegu proti JLA je potrdila tudi Rusija, ki je poseg (na srbsko razočaranje) označila za upravičen. (Pirjevec 2003, 314)

29. marca 1994 je bil nato na ruskem veleposlaništvu v Zagrebu med Hrvati in Krajiškimi Srbi dosežen dogovor, da bosta obe strani umaknili težko orožje s fronte za 20 kilometrov, hkrati pa upoštevali razmejiteni pas pod nadzorom Unproforja, ki je bil dolg 1.000 kilometrov, širok pa dva. Naslednjega dne je VS OZN z resolucijo 908 podaljšal mandat Unproforja na Hrvaškem in v BIH za pol leta ter predvidel namestitev dodatnih enot modrih čelad v BIH. (Pirjevec 2003, 320; United Nations 1996)

Z namenom iskanja dokončne rešitve za prenehanje sovražnosti v BIH se je že v začetku leta 1994 oblikovala Kontaktna skupina, ki so jo sestavljale ZDA, Rusija, Velika Britanija, Francija in Nemčija. Kontaktna skupina je začela s svojim delom konec aprila 1994, ko so se njeni predstavniki podali na teren, da bi prepričali sprte strani (predvsem Bošnjake in bosanske Srbe) naj sprejmejo premirje. (Pirjevec 2003, 333–335)

13. maja 1994 je kontaktna skupina predstavila prvi osnutek svojega mirnovnega načrta za BIH (poimenovanega tudi načrt A), po katerem bi 51 % ozemlja pripadalo Muslimansko-hrvaški federaciji, 49 % pa Republiki Srbski. Obe entiteti bi se nato združili v federalno zvezo, s čimer bi se ohranila bosansko-hercegovska država. S predlaganim nista bila zadovoljna niti Izetbegović niti Karadžić, nasprotno pa je predlog podprl Milošević, ki si je zaradi slabega ekonomskega stanja (kar je pogojevalo tudi slabo stanje oboroženih sil) v državi želel čim prej končati vojno, jasno pa je postalo tudi, da so možnosti za uspešno nadaljevanje vojne vse manjše, saj so bili Bošnjaki deležni vse večje podpore s strani islamskih držav in ZDA. Milošević je bil tudi mnenja, da bi Srbija s predlaganimi 49 % ozemlja BIH rešila 90 % svojega nacionalnega problema, kar sicer ni bilo v skladu z idejo Velike Srbije iz leta 1991, vendar je bilo vseeno dovolj, da bi njegova država s tem dobila status najpomembnejše sile v jugovzhodni Evropi. Vseeno pa je Karadžić predlagani načrt zavrnil. (King 2009; Pirjevec 2003, 335–337)

Maja 1994 je kljub embargu na orožje, ob privolitvi ZDA, Hrvaške in BIH, na zagrebškem letališču pristalo prvo iransko letalo, ki je dostavljalo protitankovsko in protiletalsko orožje in telekomunikacijsko opremo za sarajevsko vojsko. Orožje, ki se je začelo stekati v BIH preko Hrvaške in Albanije, je korenitno spremenilo razmerje sil na terenu (čeprav so Hrvati omogočali dobavo predvsem lahkega orožja Bošnjakom, saj so se na ta način želeli zavarovati za primer, če bi med njimi prišlo do novega spopada). Teheran je poleg dobave orožja organiziral tudi tečaje za bosanske oficirje, pri čemer so se iranski vojaški in obveščevalni izvedenci namestili v Sarajevu. (King 2003; Pirjevec 2003, 332,358)

Tako oborožene bošnjaške enote so nato maja 1994 pod vodstvom generala Delića začele z operacijo Svoboda 94. Šlo je predvsem za frontale napade (prej so v glavnem vodili obrambno vojno) na 1.600 kilometrov dolgi frontni črti (predvsem v osrednji in severovzhodni Bosni), ki so jo na drugi strani branili številčno šibkejši Srbi. Kljub podpisanemu Washingtonskemu sporazumu so torej Bošnjaki na terenu nadaljevali s t. i. osvobodilnim bojem in s tem kršili sklenjeno premirje. Njihov namen je bil predvsem zlomiti obroč okoli Sarajeva in prevzeti nadzor nad cestno povezavo med Tuzlo in Sarajevom. Pri tem se niso ozirali niti na številne izgube, ki so jih utrpeli (padlo naj bi tudi po 1.000 mož na teden). (Pirjevec 2003, 345)

Kontaktna skupina je kljub Karadžićevemu nestrinjanju s predlaganim načrtom 5. julija v Ženevi predstavila zemljevid o razdelitvi BIH, po katerem so Muslimansko-hrvaški federaciji pripadale Srebrenica, Žepa in Goražde, predviden je bil tudi protektorat OZN za Sarajevo za dve leti in protektorat Evropske unije za Mostar za eno leto. Sprte strani so se morale o predlogu izreči do 19. julija 1994. Tistemu, ki bi ga odbil, so zagrozili z uvedbo ekstremnih ekonomskih sankcij oziroma zaostritvijo že obstoječih ekonomskih sankcij. Predlagano razdelitev so podprli tako Bošnjaki kot Hrvati (za slednje je bil načrt zelo ugoden, saj je bilo v Federacijo vključenih 90 % njihove etnične skupnosti), bosanski Srbi so načrt sicer načeloma podprli, vendar samo ob pogoju, da Kontaktna skupina načrt popravi v skladu z njihovimi dodatnimi pogoji, kar je pomenilo nov krog mirovnih pogajanj (izhodišče za pogajanja so bili seveda njihovi pogoji, posebno zahteva, da se prizna suverenost Republike Srbske, ki se nato lahko združi v konfederacijo z Jugoslavijo). (Pirjevec 2003, 337–339)

Srbske enote so v znak nestrinajnja s predstavljenim zemljevidom Kontaktne skupine o delitvi BIH konec meseca julija tri dni obstreljevale letala OZN, zaustavili promet na cestah v Sarajevu ter grozili z blokado konvojev humanitarne pomoči. Za konec avgusta 1994 je skupščina na Palah razpisala referendum o sprejemu predlaganega načrta Kontaktne skupine, na katerem se je prebivalstvo seveda opredelilo proti sprejetju načrta. (Pirjevec 2003, 340–341)

OZN je zaradi Karadžićeve samovoljne politike in nadaljevanja spopadov z resolucijo 942 23. septembra 1994 vpeljala sankcije proti Palam in prepovedala vse diplomatske stike s tamkajšnjimi političnimi voditelji. (Pirjevec 2003, 350)

Oboroženi z najsodobnejšim orožjem vseh vrst (po nekaterih podatkih naj bi na mesec dobivali okoli 200 kosov samo prehotnega orožja) so Bošnjaki tudi oktobra 1994 sprožili številne ofenzive na drugih frontah, da bi pod svoj nadzor ponovno pridobili območja v rokah bosanskih Srbov, ki so bila pred začetkom sovražnosti v večini muslimanska (uspelo jim je pridobiti okoli 200 kvadratnih kilometrov ozemlja). Ustavili jih niso niti Unproforjevi pozivi niti Natove grožnje z letalskimi napadi. 24. oktobra je zato v izključitveni coni na Igmanu prišlo do oboroženega spopada med vladnimi enotami in modrimi čeladami, katerega posledica je bil skoraj popoln umik prvih. (Pirjevec 2003, 353–354)

V ofenzivo niso prešli samo Bošnjaki. Novembra 1994 so v ofenzivo za planoto Kupres (strateško pomembna zaradi nadzora nad osrednjo Bosno in zahodno Hercegovino) prešle tudi enote HVO, ki so s tem prekinile že skoraj dve leti trajajoče premirje s Srbi. Zavzetje planote je pomenilo tudi potrditev zavezištva med Bošnjaki in Hrvati ter uspešno sodelovanje njihovih enot na terenu. Hrvaške enote (enote HVO v BIH in redne enote na Hrvaškem) so nato skušale zavzeti tudi Knin in se združiti z bošnjaškimi enotami pod Dudakovićevim vodstvom. (Pirjevec 2003, 355, 357)

Zaradi vse večje nevarnosti napadov bošnjaških in hrvaških enot, se je Karadžić jeseni 1994 odločil razglasiti vojno stanje in ukazati splošno mobilizacijo (zaprl je celo šole, da bi ustanovil mladinske brigade). (Pirjevec 2003, 357)

Pozno jeseni 1994 je bilo razmerje sil na terenu številčno v škodo bosanskim Srbom, kar naj bi tudi pogojevalo vse večje uspehe bošnjaških enot. Slednje naj bi šteje okoli 100.000 mož,

medtem ko je bilo prvih le od 40–70.000 mož (ki pa so imele premoč v težkem orožju). Srbskim enotam je vse bolj padala tudi morala, saj se je večina njihovih starešin (46 %) umaknila v Srbijo, na varno. Za izboljšanje razmer je Milošević konec oktobra 1994 poslal pomoč iz Jugoslavije, ki je obsegala 9.300 vojakov, 42 tankov in 32 oklepnikov. Mladićeve enote naj bi s poslano okrepitevijo ponovno zavzele izgubljena območja in bošnjaške enote prisilile k umiku (kar jim je v začetku novembra ob pomoči kninskih Srbov in Abdićevih privržencev uspelo v 80 %). (Pirjevec 2003, 357–358)

Vojaški porazi, ki jih je na terenu doživljala Mladićevo vojska, so prerasli v pravi razkol med Mladićem in Karadžićem, ki sta eden na drugega prelagala odgovornost za nastale razmere ter se obtoževala za vojno dobičkarstvo in storjene zločine. Prišlo je celo tako daleč, da je želel Karadžić Mladića odstaviti s položaja, česar mu kljub podpori krajevnih policijskih enot ni uspelo izvesti. V njegovo bran so se namreč postavili Miloševiću zvesti oficirji ter celo sam Milošević, ki je Mladića tudi slovesno sprejel v Beogradu. (Pirjevec 2003, 378–379)

V začetku decembra 1994 je Kontaktna skupina predstavila t. i. bruseljsko varianto mirovnega načrta, ki je predvidevala tudi možnost konfederacije med Republiko Srbsko in Jugoslavijo (enako kot je bila že prej predvidena možnost konfederacije med Muslimansko-hrvaško federacijo in Hrvaško), ki pa ga voditelj bosanskih Srbov na Palah sprva še vedno ni hotel sprejeti. Šele ko so Velika Britanija in Francija želele umakniti svoje enote modrih čelad iz terena, nadomestile pa bi jih ameriške enote in enote iz nekaterih islamskih držav, se je Karadžić omehčal in izjavil, da si bosanski Srbi zase želijo le previco do samoodločbe in možnost konfederacije s Srbijo. Za mirovnega posrednika je bil postavljen bivši ameriški predsednik Jimmy Carter, ki je 1. januarja 1995 s Karadžićem podpisal dogovor o obnovi humanitarne pomoči in o štirimesečnem premirju, da bi se v tem času lahko nadaljevali pogovori o nadgradnji bruseljske variante mirovnega načrta. (Pirjevec 2003, 366–368)

Vseeno se je konec leta 1994 zdelo, da je celotna mednarodna skupnost zašla v slepo ulico glede skupne politike za rešitev krize na območju bivše Jugoslavije. Do nesoglasij je prišlo tako v OZN, Natu in Unproforju kot tudi v ameriški administraciji. Jasno je bilo, da razmere in dogajanje na terenu v celoti nadzorujejo in narekujejo Srbi, kar je bilo konec novembra 1994

zapisano tudi v naslovih beograjskega tiska, ki so govorili o tem, da so Srbi vojno dobili. (Pirjevec 2003, 365)

Srbski napadi so se na vseh frontah nadaljevali vse do začetka februarja 1995, ko so s pomočjo tankov, topov, raket in letal iz Srbije prerasli v splošno ofenzivo, katere tarča je postalo tudi Sarajevo. Na prebivalce so ponovno prežali tako srbski kot bošnjaški ostrostrelci. V začetku aprila so nato bosanski Srbi zaprli letališče Butmir, nekaj dni za tem pa s pomočjo iz Beograda v živi sili, predvsem pa v orožju, strelivu in nafti, okoli Sarajeva postavili rakete zemlja-zrak, ki bi jih uporabili v primeru letalskega napada s strani Nata. Nepripravljene pa niso ostale niti bošnjaške enote. Na nove spopade so se pripravile z vzpostavitvijo logistične infrastrukture in poti za premike in preskrbo svojih enot ter organizacijo prenosnih bolnišnic. (Pirjevec 2003, 375, 378)

Vzporedno s pripravo mirovnega načrta za rešitev krize v BIH, ki ga je pripravljala Kontaktna skupina, je v Washingtonu potekal tudi mirovni proces za rešitev krize na Hrvaškem. Predlog slednjega so izdelali v Zagrebu nameščeni veleposlaniki Združenih držav, Velike Britanije, Evropske unije in OZN, ki so se združili v skupino »Z-4«. Načrt je potrjeval samostojnost in ozemeljsko celovitost Hrvaške, izpostavljal pravico beguncev do vrnitve na njihove domove, krajiškim Srbom zagotavljal široko avtonomijo na območjih, kjer so leta 1991 predstavljali večino. Hkrati je načrt predvideval tudi takojšnjo reintegracijo zahodne Slavonije k Hrvaški, vzhodna Slavonija z Baranjo in Sremom pa bi bila vključena postopoma. Da bi Hrvati predlog sprejeli, so ZDA konec novembra 1994 s Hrvaško podpisale dogovor o vzajemnem vojaškem sodelovanju. Težje je bilo k sprejetju prepričati kninske Srbe in njihovega voditelja Milana Martića, ki so zahtevali mednarodno priznanje Republike Srbske Krajine (okoli 200.000 prebivalcev) kot samostojne države. (Pirjevec 2003, 370,381)

Med Republiko Srbsko Krajino in Hrvaško je bil nato sicer 2. decembra 1994 podpisan sporazum o gospodarskem sodelovanju, ki je predvideval odprtje tistega avtocestnega odseka Zagreb–Beograd, ki so ga leta 1991 Srbi zasedli v Zahodni Slavoniji, in sodelovanje na področju dobave električne energije in vode. Nobeden od številnih bolj ali manj tajnih pogovorov v Gradcu in Kninu, ki so se odvijali v prihodnjih tednih, pa ni našel za vse sprejemljive rešitve glede ustavnega okvira srbske republike na Hrvaškem. (Pirjevec 2003, 370–371)

Konec januarja 1995 je Z-4 predstavila zadnjo različico mirovnega načrta za ureditev razmer na Hrvaškem, ki pa ponovno ni bila sprejemljiva za kninsko vodstvo, ki je od mednarodne skupnosti zahtevalo pisano zagotovilo, da bodo modre čelade ostale na območju Krajine v zaščito lokalnega srbskega naroda tudi po poteku njenega mandata (takrat so imele mandat le še do 31. marca 1995). (Pirjevec 2003, 371)

Konec aprila 1995 so Srbi zaradi večih medetničnih incidentov na avtocesti med Zagrebom in Beogradom ponovno zaprli njen del, ki je potekal čez zahodno Slavonijo. Hrvaška je na zaprtje avtoceste 1. maja 1995 odgovorila s policijsko akcijo poimenovano Blisk. Hrvaške sile so v rekordno kratkem času (31 ur) osvobodile 500 kvadratnih kilometrov območja vključno s prometnimi mrežami v zahodni Slavoniji (avtocesta, železnica). Akcijo so izvedli brez močnejšega odpora, saj ga presenečeni in nepripravljeni Srbi praktično niso nudili. (Pirjevec 2003, 380)

OZN je od hrvaških enot takoj zahtevala, da se umaknejo na svoje izhodiščne položaje (kar so sredi maja tudi storile), novoustanovljenim enotam Uncro (sile OZN za operacije obnove zaupanja), ki so zamenjale enote Unprofor na območju Krajine in v obeh Slavonijah, pa dovolijo namestitvev na tem območju. (Pirjevec 2003, 383)

OZN in Nato sta se zaradi neprestane srbske agresije v Sarajevu in ostalih mestih 25. maja 1995 popoldan odločila za napad Natovih letal na srbsko skladišče streliva v bližini Pal (kar je pomenilo veliko gmotno škodo za Srbe, vendar mrtvih ni bilo). Karadžić je zato nemudoma preklical vse dogovore z OZN in izjavil, da bodo njegovi možje v primeru ponovnih letalskih napadov usmerjenih proti njim, enote modrih čelad začeli obravnavati kot sovražno silo. Poleg tega so njegove enote ponovno začele z obstreljevanjem zaščiteneh enklav, začele pa so tudi z napadi in obkoljevanjem Unproforjevih skladišč orožja. Nato je z letali naslednjega dne, 26. maja, zjutraj ponovno napadel Pale in uničil več bunkerjev, ki so služili kot skladišča streliva. Poleg Natovih letalskih napadov, je ameriški obrambni minister izjavil, da bo Amerika Natu zagotovila vso potrebno podporo (tudi pehoto), v kolikor se bo stanje v BIH poslabšalo. Njunemu stališču se je pridružila tudi Rusija. (Pirjevec 2003, 387–388)

Ker je mednarodne akterje dokončno zadela resnost dogajanja v BIH, sta britanska in francoska vlada med 28. in 29. majem 1995 sklenili ustanoviti Silo za hitro reakcijo, ki bi na terenu nudila podporo Unproforju. Idejo sta 3. junija predstavili na Natovem srečanju v Parizu, uresničili so jo po hitrem postopku (še predno jo je z resolucijo uradno potrdila OZN), tako da so se francoske, britanske in nizozemske enote začele stekati v BIH še pred 15. junijem. Na terenu so enote sprva naletele na negotovanje in ovire bošnjaških in hrvaških oblasti, saj jim njihova naloga ni bila povsem jasna. Idejo Sile za hitro reakcijo so kljub nepopolnemu razumevanju njene naloge podprle tudi ZDA in Rusija (ki je pred tem potrebovala dodatno razlago). (Pirjevec 2003, 390)

Zasuk v zahodni politiki ni posebno vznemiril bosanskih Srbov, ki so še naprej nadaljevali z napadi na Sarajevo in Goražde. S svojo predrznostjo so šli celo tako daleč, da so 2. junija 1995 z raketo zemlja-zrak sestrelili Natovo izvidniško letalo, s čimer so OZN in Natu napovedali vojno. V ofenzivo so na večih strateško pomembnih frontah (Ozren, Trnovo, Treskavica) prešli tudi Bošnjaki, ki pa so tudi sami v napadih začeli uporabljati strupene pline. (Pirjevec 2003, 391)

Konec junija 1995 je ob posredovanju Miloševićevih ljudi OZN (pod francosko taktirko) s Karadžićem dosegla dogovor o izpustitvi pripadnikov modrih čelad, ki so jih imele srbske čete za talce, v zameno za obljubo, da Nato ne bo več letalsko posegel v BIH. V skladu z dogovorom so bosanski Srbi med 3. in 8. junijem preko Beograda izpustili pripadnike modrih čelad na prostost. Medtem je Nato pripravil operacijski načrt o posegu svojih enot v podporo modrim čeladam, da bi se le-te lahko v šestih mesecih brez posebnosti in izgub umaknile iz BIH, ki ga je Svet zavezništva v Bruslju potrdil 28. junija 1995. (Pirjevec 2003, 392–393)

Enote bosanskih Srbov okrepljene z enotami jugoslovanske vojske in srbskimi paravojaškimi skupinami so nato v začetku julija 1995 začele z ofenzivo za zavzetje enklav v dolini reke Drine (Goražde, Srebrenica in Žepa), v katerih so bile sicer nameščene tudi enote modrih čelad, ki so imele zgolj simbolni pomen, saj so bile dejansko prešibke za kakršnokoli varstvo. Poleg tega so Srbi dobili tudi zagotovila OZN, da se Sila za hitro reakcijo in modre čelade ne bodo uporabile za zagotavljanje miru na terenu, pač pa samo za zaščito miru in izvajanje humanitarne pomoči, kar je pomenilo prosto pot za srbsko načrtovano akcijo. Prva je padla Srebrenica, nato pa so se obrnili proti Žepi in jo zavzeli, pohod pa nameravali nadaljevati proti Goraždu in Bihaću. (King 2009; Pirjevec 2003, 396–397, 410–411)

Zaradi srbskega napada na enklave, je v Londonu 20. in 21. julija 1995 potekalo krizno srečanje vseh zunanjih in obrambnih ministrov Nata, Rusije in predstavnikov OZN. Konferenca se je končala s sprejetjem dokumenta, ki je določal, da bo Nato za zaščito Goražda posegel z odločnim letalskim posegom, o izvedbi katerega bodo odločali njegovi poveljniki v sodelovanju s poveljniki OZN, vendar brez predhodne odobritve civilnega političnega vodstva. Pred posegom naj bi iz območij, ki so že pod srbskim nadzorom, in enklav umaknili pripadnike OZN, da bi s tem pripravili prostor za izvedbo globalnega posega za ohromitev enot bosanskih Srbov (in vseh enot, ki so jim nudile pomoč). V dokumentu se je znašlo tudi pravilo o tem, da bo Nato s svojimi letalskimi napadi nadaljeval tudi v primeru, če bi srbske sile za talce zajele pripadnike OZN. (Pirjevec 2003, 409)

10. avgusta 1995 sta Nato in OZN podpisala tudi tajni protokol, ki je določal, da letalski napadi ne bodo več samo sorazmerni povračilni ukrepi srbski agresiji na območjih, kjer je do nje prišlo (Goražde), pač pa se bodo uporabili tudi za zaščito Bihaća in Sarajeva. Znotraj svoje operacije so predvideli dve akciji – z eno so želeli uničiti vse srbske protiletalske postojanke, z drugo pa braniti enklave in pripadnike modrih čelad. (Pirjevec 2003, 412)

28. avgusta 1995 je zaradi ponovnega pokola na sarajevski tržnici prišlo do sprožitve postopka za Natov letalski poseg. V prvih urah 30. avgusta se je z napadom šestdesetih zavezniških bombnikov na srbske položaje okoli Sarajeva in Pal začela operacija Preudarna sila. Letalskemu posegu se je pridružilo tudi težko topništvo Sile za hitro reakcijo, nameščeno na Igmanu, ki je proti vojašnici Lukovica izstrelilo več kot 600 granat, njihova tarča so bili tudi strelni jarki na Golem Brdu in druge strateške točke v srbskih rokah. Srbske sile so nudile le skromen odpor, saj so se zavedale, da bi močan protinapad privedel še do Natovega posega po kopnem, ki bi zajelo tudi ostale srbske postojanke v BIH. (King 2009; Pirjevec 2003, 428–429)

Natova operacija ni presenetila voditeljev bosanskih Srbov na Palah, razen s svojim obsegom, saj naj bi jih o njej že 29. avgusta 1995 obvestil italijanski premier, kar je političnemu in vojaškemu vodstvu omogočilo, da so se podali v bunker, na varno. (Pirjevec 2003, 429)

Operacija Preudarna sila se je 31. avgusta 1995 razširila še na severni in zahodni del BIH ter udarila po srbskih postojankah in vojaških instalacijah. Operacijo so nato 1. septembra ob petih

zjutraj na zahtevo generala Janviera (Unprofor) prekinili za obdobje 24 ur, uradno zaradi slabih vremenskih razmer, dejansko pa se je omenjeni general v Malem Zvorniku medtem sestal z Ratkom Mladićem. Na sestanku se je slednji seznanil z vsebino ultimata, ki sta ga postavila Nato in OZN: do 23. ure 4. septembra morajo bosanski Srbi umakniti vso težko orožje okoli Sarajeva, odpreti letališče Butmir ter zagotoviti Unproforju in osebju ostalih humanitarnih organizacij polnoma nemoteno gibanje, v nasprotnem primeru se bodo letalski napadi nadaljevali. (Pirjevec 2003, 431–432)

Za postavljeni ultimat se Mladić in njegovi privrženci niso zmenili (svoje težko orožje so pred očmi mednarodne javnosti zgolj premeščali iz enega položaja na drugega) in so se odločili za nadaljevanje odpora. Zanašali so se namreč na svoj obrambni sistem (zapuščina JLA), katerega jedro je po Natovem posegu ostalo nepoškodovano. V preteklosti so namreč že jugoslovanski strategii predvideli, da bo sovražnik državo napadel le z letalskim posegom, ne pa tudi s pehoto. V ta namen so v bosansko-hercegovske hribe vkopali več sto skladišč, tovarn in trdnjav, ki bi lahko zdržale tudi napad z jedrskim orožjem, v njih so se nahajali tudi raketni in radarski sistemi ter velike zaloge goriva in streliva. (Pirjevec 2003, 432–433)

Nato je slabih 14 ur po zapadlosti ultimata 5. septembra 1995 malo pred 13. uro z 90 letali ponovno napadel srbske postojanke na Palah in v Sarajevu. Naslednjega dne so se letala z bombami in granatami težkega kalibra osredotočila tudi na druge pomembne cilje v širši okolici Sarajeva in Kalinovnika ter na banjaluško letališče. Njihov namen je bilo uničiti pomembne prometne in komunikacijske povezave, onemogočiti prihod novih enot ter demoralizirati Mladićeve enote, kar jim po mnenju generala bosanskih Srbov ni uspelo. Vsa podzemna vojaška infrastruktura je namreč še vedno ostajala nepoškodovana (do sovraženga posega s pehoto namreč še vedno ni prišlo) in je bosanskim Srbom nudila uspešno nudenje nadaljnega odpora. (Pirjevec 2003, 433)

Nadaljevanje srbskega bojnega delovanja je sprožilo nove letalske napade, ki so Mladićevemu vojaškemu stroju zadale hude tehnološke izgube in ga praktično onespobile za nadaljevanje vojne. Mladićevi možje na terenu so zaradi ohromljenosti (brez potrebnih komunikacij) od Mladića zahtevali, da Karadžića prepriča, da s pomočjo politike vojno ustavi, sicer bodo pogubljeni. Na Mladićevo smolo so 13. septembra, medtem ko so letalski napadi še trajali, v

ofenzivo prešle tudi hrvaške in bošnjaške enote, da bi izrabile kolaps srbskih komunikacij in zavzele velik del ozemlja v severni in osrednji Bosni ter frontno črto premakniti vse bolj severozahodno proti Banjaluki (na področju, katere je živel dve tretjini prebivalstva Republike Srbske), zasedbi, katere so se morali Hrvati zaradi posredovanja ZDA odpovedati. (Naslednji dan je hrvaškim in bošnjaškim enotam v osrednji Bosni sicer uspelo zasesti celo več ozemlja, kot naj bi jim ga pripadalo po ključu 51:49, vendar so se morali umakniti.) Mladićevi možje na terenu so zaradi ohromljenosti (brez potrebnih komunikacij) od Mladića zahtevali, da Karadžića prepriča, da s pomočjo politike vojno ustavi, sicer bodo pogubljeni. (Pirjevec 2003, 435–436, 438)

Karadžić in Mladić nato 13. septembra 1995 podpisala ženevski sporazum, Nato je v zameno prenehal z letalskimi napadi in zaključil operacijo Preudarna sila. (Pirjevec 2003, 439)

Poseg, ki so ga Natove sile izvedle v BIH, je mednarodna javnost sprejela z odobravanjem, saj je pomenil pravi korak proti koncu krvave epizode, ki se je na Balkanu odvijala že od leta 1991. Pojavile so se tudi kritike na račun politike voditeljev evropskih držav, ki se je pokazala za nesposobno, da sama vzpostavi red na svojem kontinentu, zato so to morale storiti ZDA. Slednje so to storile tako, da so Srbom odvzele orožje za izvajanje agresije (in ne da so ga zagotovile nasprotni strani), kar bi lahko (in morala) Evropa storila že v začetku leta 1992. (Pirjevec 2003, 429-430)

Če gre verjeti nekdanjemu Delovemu vojnemu poročevalcu Ervinu Hladniku-Milharičiću je med vojno, ki je med leti 1991 in 1995 spremljala razpad SFRJ, življenje izgubilo 200.000 ljudi, pol milijona je bilo ranjenih, milijon pa jih je moralo zapustiti svoje domove. Dejansko so navedene številke verjetno še bistveno višje, vsaj kar zadeva število zaradi vojne notranje in zunanje razseljenih ljudi. Enake številke navaja tudi Vodušek. (Pirjevec 2003, 430; Vodušek 1996, 329)

6.4 KONEC VOJNE LETA 1995

Richard Holbrook je 7. in 8. septembra 1995 v Ženevi sklical konferenco, na kateri so poleg predstavnikov Kontaktne skupine sodelovali tudi zunanji ministri nekdanjih Jugoslovanskih republik – Hrvaške, BIH in Zvezne republike Jugoslavije. Rezultat konference je bilo sprejetje

Skupnih pravil o sporazumu, ki so predvidevala enotno BIH, ki bi jo sestavljali dve entiteti z ločenima ustavama, v katerih bi bilo zapisano, da imata pravico do vzpostavitve posebnih odnosov z bližnjimi državami. Skupna pravila o sporazumu so potrdile vse sprte strani. Za Beograd je tako ostalo odprto samo še vprašanje glede nadzora vzhodne Slavonije, Srema in Baranje, ki so bile še vedno v srbskih rokah, kar naj bi se rešilo v okviru priprave celotnega mirovnega načrta. (Pirjevec 2003, 433–434)

Ženevskemu sporazumu so sprva nasprotovali bosanski Srbi, vendar sta se Karadžić in Mladić zaradi nadaljevanja Natovih letalskih napadov že 13. septembra 1995 sestala s Holbrookom in pristala na končanje obleganja Sarajeva ter odprtje njegovega letališča in prometnih povezav, v zameno je Nato 20. septembra 1995 prenehal z letalskimi napadi. (Pirjevec 2003, 439)

V začetku oktobra 1995 so se v severozahodni Bosni srbobosanske čete ponovno začele boriti, da bi si povrnilo območja, ki so jih izgubile v preteklem mesecu. Orožja niso odložili niti Muslimani, ki so zavračali vsakršno premirje, dokler se Sarajeva ne priključi nazaj na električno in vodovodno omrežje, odpre ceste v Goražde in demilitarizira Banjaluke. Ofenzivo so v osrednji Bosni obnovili tudi Hrvati. (Pirjevec 2003, 441)

Takšno stanje nadzora na območjih na terenu je sovpadalo z razdelitvijo ozemelj, kot ga je predvideval washingtonski sporazum; Muslimansko-hrvaški federaciji naj bi pripadali predeli v južni, zahodni in osrednji BIH, vzhodni in severni predeli bi spadali pod Republiko Srbsko. Predlagana razdelitev je zanemarjala etnično sestavo dotičnih ozemelj pred začetkom spopadov leta 1991, zaradi česar so na račun načrta kmalu začeli leteti očitki, da legalizira etnično čiščenje. V jugovzhodni BIH, ki naj bi spadala pod Muslimansko-hrvaško federacijo je pred vojno namreč živel večinoma srbsko prebivalstvo, nasprotno pa je na območjih, ki naj bi jih zajemala Republika Srbska, leta 1991 živel večinoma (70 %) muslimansko ali hrvaško prebivalstvo. (King 2009; Pirjevec 2003, 442)

Ameriški predsednik Clinton je 5. oktobra 1995 objavil, da bodo mirovni pogovori na podlagi soglasja sprtih strani potekali v ZDA in da se 10. oktobra začneja 60-dnevno premirje v BIH. Petdnevni zamik za začetek premirja je bil namenoma načrtovan s strani ZDA, zato da bi bošnjaške in hrvaške čete lahko zasedle še nekaj ozemlja v osrednji Bosni, ki bi jim zagotavljal

avtonomen nadzor nad celotnim cestnim omrežjem v Muslimansko-hrvaški federaciji. Dejansko je nato premirje stopilo v veljavo z 12. oktobrom 1995, čeprav je še prišlo do manjših kršitev v Banjaluki in Hercegovini. (Pirjevec 2003, 442)

Mirovna pogajanja so se v ameriškem mestecu Dayton v Ohio začela 1. novembra 1995. Sprte strani so s svojimi delegacijami zastopali Izetbegović, Milošević in Tudjman, s čimer se je dokončno potrdilo dejstvo, da v BIH ni divjala le državljanska vojna, kot si je spopade dolgo razlagala mednarodna skupnost. (Judt 2007, 773–774)

Za začetek ureditve stanja v BIH sta 10. novembra 1995 Tudjman in Izetbegović podpisala sporazum o Muslimansko-hrvaški federaciji, ki je od leta 1994 obstajala bolj na papirju kot dejansko, in njenih pristojnostih. Sporazum je določal carinsko zvezo med območji, ki so bila pod nadzorom Sarajeva in Herceg Bosne, svobodno gibanje ljudi znotraj Federacije, vrnitev beguncev na njihove domove in združitvev takrat še vedno razdeljenega Mostarja pod začasno upravo Evropske Unije (za obdobje 2 let). (Pirjevec 2003, 447; Vodusek 1996, 311)

Končni mirovni načrt, t. i. Daytonski sporazum, s katerim je BIH postala enotna, mednarodno priznana suverena država v njenih republiških mejah, s Sarajevom kot nedeljivim glavnim mestom, je bil pod okriljem ZDA parafiran 21. novembra 1995 v mestu Dayton v zvezni državi Ohio. Parafirali so ga predsednik Hrvaške Franjo Tudjman, predsednik BIH Alija Izetbegović in predsednik Zvezne republike Jugoslavije Slobodan Milošević, ki je imel od 29. avgusta 1995 pooblastilo, da ga podpiše v imenu Republike Srbske, pa tudi predstavniki Kontaktne skupine (Francija, Nemčija, Rusija, Velika Britanija in ZDA) oziroma Evropske Unije (Španija). Sporazum sestavlja osnovna pogodba in 11 aneksov. V njem je določeno, da se vse sovražnosti prekinejo in da bo BIH zasnovana kot konfederacija dveh entitet, Federacije (51 % državnega ozemlja) in Republike Srbske (49 % državnega ozemlja, vključno s Srebrenico in Žepo). Država naj bi imela skupne organe in institucije: tričlansko predsedstvo, vlado, dvodomni parlament, centralno banko in ustavno sodišče. Vlada naj bi bila pristojna za zunanjo politiko in trgovino, carino, denarno in migracijsko politiko, notranje in mednarodne komunikacije ter za nadzor prometa v zračnem prostoru. Beguncem je sporazum zagotavljal vrnitev na njihove domove, na območju celotne države naj bi se prebivalci svobodno gibali. Vsi nesporazumi naj bi se reševali po mirni poti in brez uporabe sile, osebe, ki so zagrešile vojne zločine, naj bi bile sodno

preganjane in izključene iz vsakršnega političnega življenja. V sporazumu je bila za ločitev obeh entitet določena tudi demarkacijska črta (glej sliko 6.2) v dolžini 1.000 kilometrov in širini 1 milje na vsaki strani, ki sta jo obe strani dolžni spoštovati. Ločitev ozemelj glede na črto, naj bi bila izvedena v 90 dneh po podpisu sporazuma. Za demarkacijsko črto, na območje pod lastnim nadzorom, naj bi sprte strani premaknile tudi svoje oborožene sile. Iz BIH naj bi se v roku 30 dni umaknile tudi vse tuje civilne in vojaške sile ter posamezniki, razen enot OZN za implementacijo sporazuma, Ifor, pod poveljstvom Nata. (Daytonski sporazum 1995; Judt 2007, 773–774; Vodušek 1996, 310–324)

Slika 6.2: Prikaz demarkacijske črte v BIH kot jo določa Daytonski sporazum.

Vir: United Nations 2003.

Sarajevska vlada je Daytonski sporazum potrdila šele 31. novembra 1995. Slavnostno pa je bil Daytonski sporazum v Parizu podpisan 14. decembra 1995. (Pirjevec 2003, 456, 459)

S podpisanim sporazumom pravzaprav ni bil zadovoljen nihče, saj je bila BIH z njim še vedno razdeljena. Kmalu po podpisu Daytonskega sporazuma so se zato v javnosti sprožile najrazličnejše polemike o tem, ali je res sploh mogoče, da bo federativna BIH lahko trajno obstala na mednarodni sceni, ki od nje pričakuje, da se bo razvila v demokratično državo. Težko je namreč verjeti, da se bo multietnična država, kljub temu da celotna njena zgodovina govori o njeni multikulturalnosti in večini ohranjanja ravnotežja med različnimi kulturami, sposobna

podati na pot demokracije, ki bi pomenila stabilnost države, če pa že vsak najmanjši notranji spor oziroma kritiko oblasti oblast sprevrže v grožnjo celotnemu narodu, da bi utišala drugače misleče. V takšnih razmerah niso razviti še niti vsi pogoji za vzpostavitev demokracije (kot npr. svobodno izražanje, racionalni dialog), kaj šele, da bi lahko prišlo do potrebnih reform. (Ćurak 1998, 29. januar)

Žal se po podpisu mirovnega sporazuma vojna delovanja še niso končala. Še vedno je prihajalo do etničnega čiščenja, katerega žrtve so tokrat bili Srbi sami, saj jih je Zagreb začel sistematično preganjati iz ozemlja Krajine, ki je ponovno spadala pod Hrvaško. Oborožene milice so pritiskale tudi na Srbe v Sarajevu in drugod v BIH, da naj zapustijo svoje domove in se preselijo na srbska področja. Splošno gledano se je mir vseeno ohranil, BIH je ostala cela, čeprav s pomočjo visokega civilnega predstavnika in mednarodnih sil, ki so bile v BIH navzoče do konca junija 2012 (EUPM – European Union Police Mission). Kar priča, da so posledice vojne in nepripravljenost na sodelovanje med tremi narodi še vedno žive. (Judt 2007, 774; Silber in Little 1996, 384; United Nations 2003; Vodušek 1996, 310–324)

12. novembra 1995 se je s Temeljnim sporazumom o vzhodni Slavoniji, Baranji in zahodnem Sremu (t. i. Erdutskim sporazumom) vzhodna Slavonija na miren način ponovno vključila v ustavni okvir Republike Hrvaške, slednja pa se je obvezala k spoštovanju etničnih pravic njenih prebivalcev. Sporazum je predvideval prehodno obdobje z mednarodno upravo (v tem času pa naj bi z območjem upravljala OZN skupaj s krajevno izvoljenimi predstavniki), ki naj bi se začelo 1. decembra in naj bi trajalo eno leto. Dejansko se je prehodno obdobje končalo šele 15. januarja 1998. S podpisom sporazuma se je potrdila tudi ozemeljska celovitost Hrvaške, posredno pa tudi načelo o nedotakljivosti njenih meja. Srbi so s podpisom sporazuma dokončno pokopali idejo o Veliki Srbiji, saj so se z njim odpovedali avtonomni državi v vzhodni Slavoniji, ki bi se nato zagotovo združila s Srbijo. (Pirjevec 2003, 447–448)

7 OBOROŽENI SPOPADI V NASLOVNIH MESTIH

V nalogi so kot primeri oboroženih konfliktov ob razpadu Jugoslavije predstavljeni spopadi v večetničnih mestih, ki so simbolizirali »bratstvo in enotnost« skupne države. Ker so ti spopadi

potekali v urbanem okolju, so v nadaljevanju predstavljene specifike urbanega bojevanja, ki so prišle do izraza tudi v bojih za Vukovar, Sarajevo in Mostar. V bojih so sodelovale enote redne vojske (JLA, ki je nato postala VRS, HVO in Vojska BIH), paravojaške enote (HOS, Tigri, Škorpijoni, Beli orli, Patriotska liga, Zelene baretke itd.), razne prostovoljne enote, pa tudi kriminalne tolpe. To pomeni, da je bilo poveljevanje dejansko decentralizirano, vseeno pa lahko rečemo, da so bile uporabljene taktike skupne vsem trem mestom: obleganje in izpostavljenost mesta sistematičnemu topniškemu obstreljevanju, boji srednje do visoke intenzivnosti iz oči v oči, velik pomen ostrostrelcev, izčrpavanje in preganjanje civilnega prebivalstva ter etnično čiščenje območja. Posledica takšnega bojevanja je bilo veliko število civilnih žrtev in ogromna materialna škoda.

V literaturi lahko zasledimo o posameznem obravnavanem mestu njihov simbolni pomen. Vukovar je v bistvu sinonim za hrvaško osamosvojitveno vojno oziroma hrvaški upor, zato se ga je kmalu prijelo ime »Mesto heroj«. Sarajevo nosi predvsem političen pomen, saj se je dogajanje v njem uporabljalo predvsem za doseganje političnih ciljev na mednarodni ravni. Mostar pa je dejansko simboliziral večnarodnostni ideal, po katerem je slovela Bosna. Zrušenje Starega mostu je zatorej odsevalo tudi uničenje tega ideala.

Vse naštetu se je pri zbiranju literature pokazalo s tem, koliko kvalitetnih virov o dogajanju v mestih obstaja. O bitki za Vukovar in obleganju Sarajeva je na voljo veliko večje število literature kot o obleganju Mostarja. Za prva dva bi lahko rekla, da očitno vsak zase kot zaokrožena celota nosita večji splošni pomen, pri Mostarju pa je splošnega pomena predvsem uničenje Starega mostu. Ali je res tako, ne vem. Morda pa sem samo iskala na napačnih koncih.

7.1 URBANO BOJEVANJE

Pred analizo oboroženih medetničnih spopadov v izbranih mestih (Vukovar, Sarajevo in Mostar), velja omeniti še okoliščino, ki je pomembno vplivala na boje. In sicer dejstvo, da so ti boji potekali v urbanem okolju. Urbano okolje s svojimi značilnostmi namreč omogoča največ prednosti branilčevi lahki pehoti, ki lahko z učinkovito uporabo razpoložljivih sredstev nasprotniku zada visoke izgube, kljub njegovi številčni in tehnološki prednosti. Obrambne sile v

urbanem okolju so močno decentralizirane, zaradi česar je uspeh odvisen od individualnih sposobnosti posameznih nižjih poveljnikov in vojakov. Dobro poznavanje terena in njegovih zakonitosti namreč omogoča najboljšo uporabo vseh razpoložljivih virov in intenzivno vključevanje lokalnega prebivalstva.

Pri urbanem bojevanju gre za kopensko bojevanje v mestnem okolju, katerega cilj je zavzetje urbanega središča. Že same urbanistične značilnosti lahko odločilno vplivajo na uspeh napadalčevih enot v naseljih (npr. zgradbe kot utrjene točke obrambe lahko predstavljajo ovire za napredovanje nasprotnikovih enot, obrambne enote se lahko hitro premikajo iz položaja na položaj, branilci lahko s sistematičnim rušenjem stavb vzpostavijo težko prehodne ovire itd.). Zaradi boja iz oči v oči je pomembno, da so bojujoče se sile majhne, saj so kot take bolj prilagodljive na hitro spreminjajoče se razmere. Velike enote se namreč zaradi omejenega prostora ne morejo razviti, zaradi česar hitro postanejo odkrite tarče. Strnjeno naselje pa otežuje tudi logistično podporo sil in njihovo zavarovanje. Najpogosteje se v mestnem okolju uporablja partizanska taktika bojevanja (ne gre za frontalne napade), pomembni pa so tudi ostrostrelci, ki jih je težko locirati, zaradi svoje natančnosti pa lahko prizadenejo velike izgube enotam, ki jih imajo v dosegu. Veliko vlogo imajo tudi pri zbiranju informacij o sovražniku. Tovrstno bojevanje navadno zahteva številne žrtve na obeh sprtih straneh, močno pa prizadane tudi civilno prebivalstvo (oskrba in evakuacija prebivalstva sta v urbanem okolju zelo težki). (Primc 2010, 6–7) Kot v svojem poročilu navaja King, naj bi bile v primeru, ko potekajo spopadi tudi znotraj obleganih mest, za bojevanje od hiše do hiše potrebne bistveno močnejše sile, predvsem naj bi bilo potrebno večje število borcev in več streliva kot v spopadih na večino drugih terenov. (King 2009)

Pri urbanem bojevanju je potrebno še posebej izpostaviti pomen obleganja napadenega mesta, katerega namen je zavzeti trdnjavo ali utrjeno mesto z obkolitvijo in sistematičnim napadom. Pri obleganju imajo pomembno bojno vlogo artilerijska bojna tehnika (težko topništvo), letalske sile in oklepne enote, uporablja pa se strategija izčrpavanja (uničenje skladišč življenjskih potrebščin in lastne preskrbe v mestih, blokiranje dostopa do humanitarne pomoči itd.) z namenom, da bi se le-to karseda hitro predalo, saj je obleganje utrjenega mesta ponavadi sicer dolgotrajen proces. (Vojna enciklopedija 1970, 526)

Navzočnost civilnega prebivalstva v mestih v določeni meri omejuje uporabo nekaterih orožij, saj je zelo verjetno, da zaradi posledic zadetka oziroma eksplozije umrejo nedolžni civilisti, ki so se v trenutku napada zadrževali v okolici cilja. Tega se zavedajo tudi branilci, ki okoli ključnih objektov v mestih načrtno postavljajo »žive ščite« iz civilnega prebivalstva, kar naj bi odvrčalo napadalca, saj v očeh mednarodne javnosti ne želi postati morilec. Največkrat ni v mestih vnaprej ustrezno izdelanih operativnih pristopov in taktičnih postopkov, zaradi česar so spopadi v naseljenih območjih še vedno nepredvidljivi, dolgotrajni in skrajno brutalni.

Zaradi nepredvidljivih razmer redno prihaja tudi do kršenja določil mednarodnega prava o oboroženih spopadih (predvsem mednarodnega humanitarnega prava) ter etičnih pravil oboroženih spopadov. Med najstrožje kršitve sodi bombardiranje kemičnih tovarn, rafinerij in nuklearnih reaktorjev v bližini mest. Največjo grožnjo mestnemu prebivalstvu pa predstavljajo maščevali povračilni ukrepi vojskujočih se strani, ki imajo na voljo orožja za množično uničenje. Med kršitve lahko uvrstimo tudi uporabo zažigalnega orožja, aerosolnih eksplozivov, kasetnih bombic, načrtno stradanje civilnega prebivalstva v obleganih mestih in namerno uničevanje civilnih objektov. (Milovac 2001a, 48–51)

7.2 NARODNOSTNA SESTAVA OBRAVNAVANIH MEST PRED ZAČETKOM VOJNE

Narodnostna sestava obravnavanih mest se mi je v luči tematike, ki jo obravnavam v nalogi, zdela zelo pomembna za prikaz dejanskega razmerja med zastopanostjo različnih narodov na obravnavanem območju pred začetkom spopadov. Podatki o narodnostni sestavi so pridobljeni iz zadnjega Popisa prebivalstva leta 1991, ki se je izvajal na celotnem ozemlju SFRJ. Popis se je opravljal na podlagi prijavljenega stalnega prebivališča na dan 31. 3. 1991, izvedla pa sta ga Republiški zavod za statistiko Republike Srbije (podatki za Vukovar) in Državni zavod za statistiko Bosne in Hercegovine (podatki za Sarajevo in Mostar). (Popis Hrvatska 1991; Popis Bosna in Hercegovina 1991) Podatki iz popisa služijo kot zelo natančen prikaz nacionalne sestave posameznih obravnavanih mest tik pred izbruhom vojne, o njihovi multietničnosti pa zgovorno priča tudi odstotek mešanih zakonov med vsemi sklenjenimi zakoni v posameznem mestu leta 1991 (število mešanih zakonov se je do leta 1991 povečevalo). Kljub nacionalni

mešanosti, pa prebivalci teh mest navadno niso posvečali pretirane pozornosti nacionalni pripadnosti ali veroizpovedi svojih sokrajanov. (Judt 2007, 762)

Predvsem je začetno stanje pomembno za prikaz dejanskega vpliva vojne na spremembo etnične sestave obravnavanih mest po koncu sovražnosti.

Na tem mestu velja opozorilo, da so se v popisu leta 1991 prebivalci lahko izrekli tudi za Jugoslovane, kar pa se v popisih prebivalstva po vojni ne pojavlja več. Za Jugoslovane naj bi se opredeljevali prebivalci, ki so se čutili pripadnike skupne države (nacionalna pripadnost SFRJ), zaslediti je mogoče tudi teorijo, da so Jugoslovani v bistvu potomci mešanih zakonov (ker se ne morejo opredeliti ne za eno in ne za drugo nacionalnost po starših). V luči slednje bi lahko povzeli, da število mešanih zakonov vpliva na število opredeljenih Jugoslovanov v popisu. (Udruženje "Mi se sjećamo Genocida u Bosni, 1992–95" 2014; Bosna Press 2015)

7.2.1 POPIS PREBIVALSTVA LETA 1991

7.2.1.1 VUKOVAR

Po podatkih iz popisa je leta 1991 v Vukovarju živelo skupno 84.189 prebivalcev. Od tega:

- 253 Muslimanov (0,30 %)
- 31.445 Srbov (37,35 %)
- 36.910 Hrvatov (43,84 %)
- 6.124 Jugoslovanov (7,28 %)
- 9.457 ostalih (11,23 %)

Kot lahko razberemo iz zgoraj navedenih števil je bilo v Vukovarju večinoma hrvaško in srbsko prebivalstvo (prvih je bilo le za 6,49 % več kot slednjih), ostale narodnosti pa so bile maloštevilčne (vseh ostalih je bilo skupaj za 18,81 %, torej petina vseh prebivalcev). Zato je razumljivo, da je ob razpadu skupne države prišlo do etničnega konflikta za nadzor nad ozemljem med Srbi in Hrvati. Pomemben podatek o multikulturalnosti mesta je tudi število mešanih zakonov. Podatka o točnem številu mešanih zakonov v Vukovarju se ne zasledi, naj bi jih bilo 34 % (kar pomeni, da je bila dobra tretjina vseh zakonov narodnostno mešanih) in je

Vukovar postavljalo na prvo mesto v celotni SFRJ glede na število mešanih zakonov. (Jutarnji list 2009; Gligorijević in Stošić 2006)

7.2.1.2 SARAJEVO

Po podatkih iz popisa je leta 1991 v Sarajevu živel skupno 527.049 prebivalcev. Od tega:

- 259.470 Muslimanov (49,23 %)
- 157.143 Srbov (29,82 %)
- 34.873 Hrvatov (6,62 %)
- 56.470 Jugoslovanov (10,71 %)
- 19.093 ostalih (3,62 %)

Zgornje številke nam povedo, da je bilo Sarajevo narodnostno resnično zelo mešano. Največji etnični skupini so bili Muslimani in Srbi, čeprav je bilo prvih skoraj 50 % (torej polovica prebivalstva). Etnični spopadi so se zato vneli med Srbi in Muslimani, saj so si prvi želeli razdelitve na dva etnično čista, povsem ločena, dela mesta. Ostale etnične skupine so bile manj zastopane, pri čemer je zanimivo, da se je več ljudi opredelilo za Jugoslovane kot pa za Hrvate. Iz tega lahko sklepamo tudi, da je bilo Sarajevo pred vojno leta 1992 sinonim za BIH v malem, saj so ljudje čutili pripadnost skupni državi, ki je temeljila na medetnični toleranci in ni poznala etničnih razlik. Tudi v Sarajevu je bil leta 1991 odstotek mešanih zakonov zelo visok, kar 30 % (kar pomeni, da je bila slaba tretjina zakonov narodnostno mešanih), kar je Sarajevo postavljalo visoko na seznamu glede na število mešanih zakonov v SFRJ. (Gligorijević in Stošić 2006)

7.2.1.3 MOSTAR

Po podatkih iz popisa je leta 1991 v Mostarju živel skupno 126.628 prebivalcev. Od tega:

- 43.856 Muslimanov (34,63 %)
- 23.846 Srbov (18,83 %)
- 43.037 Hrvatov (33,99 %)
- 12.768 Jugoslovanov (10,08 %)
- 3.121 ostalih (2,47 %)

Glede na rezultate popisa je bil tudi Mostar narodnostno zelo raznolik. Praktično enak odstotek (okr. 34 %) prebivalstva je bilo muslimanske ali hrvaške narodnosti. Zaostajali niso niti Srbi, ki so predstavljali petino vsega mestnega prebivalstva. Narodnostna sestava povsem sovпада s tem, kar se je dogajalo med letoma 1992 in 1994. Najprej so se Hrvati in Muslimani združili v skupnih naporih, da so iz mesta izgnali Srbe, takoj za tem ali pa morda celo istočasno, pa so se obrnili eden proti drugemu in začeli s krvavimi spopadi za mesto. Ker sta obe strani želeli Mostar etnično očistiti, je mesto še danes razdeljeno na dva etnično skoraj popolnoma čista dela – hrvaškega (zahodni) in bošnjaškega (vzhodni). Tudi tukaj velja pogledati odstotek mešanih zakonov, katerih odstotek med različnimi viri zelo niha. Po podatkih članka v Jutarnjem listu naj bi bil glede na popis prebivalstva leta 1991 odstotek mešanih zakonov v Mostarju le okoli 10 %, po drugi strani pa prof. dr. Roko Markovina v svojem intervjuju za Tačno.net navaja, da naj bi bilo v Mostarju takšnih zakonov kar 42 %. (Jutarnji list 2009; Gligorijević in Stošić 2006; Tačno.net 2012)

7.3 VUKOVAR

Vukovar je mesto na hrvaško-srbski meji v vzhodni Slavoniji, ki leži ob reki Donavi, in je eno hrvaških največjih rečnih uvozno-izvoznih pristanišč. Na širšem območju potekata tudi avtocesta in železnica na relaciji Zagreb-Beograd. Kot tako je že skozi zgodovino predstavljalo pomembno prometno vozlišče, preko katerega je potekal promet od severozahoda proti jugovzhodu. V njem je leta 1991 živelo nekaj več kot 84.000 prebivalcev različnih narodnosti (kot je prikazano v poglavju o narodnostni sestavi prebivalstva leta 1991 so večino predstavljali Srbi in Hrvati). Da gre za miroljubno kozmopolitsko urbano jedro, so pričali številni mešani zakoni. V resnici je bila lokalna skupnost leta 1991 že močno prežeta s podtalnim sovraštvom med hrvaško večino in močbo srbsko manjšino bosanskega porekla. Slednja je bila po drugi svetovni vojni na to območje naseljena namesto Nemcev. (Dedaković in drugi 2000, 314)

Zaradi oživljanja ran iz druge svetovne vojne, se je napetost med novodobnimi »ustaši« in »partizani«, s podporo JLA v orožju, strelivu in živi sili (na tisoče vojakov so po potrebi brez težav dovažali iz Srbije; njihova slabost je bila, da niso poznali terena in da niso bili dovolj izurjeni, saj je šlo za vojaške obveznike) na strani slednjih, leta 1991 sprevrgla v tri mesečno

obleganje Vukovarja. JLA, ki se je na začetku vojne začela vse bolj transformirati iz večetnične v srbsko vojsko, se je srečala tudi s težavami pri vpoklicu oziroma novačenju na Hrvaškem (samo 25 % nabornikov se je odzvalo vpoklicu), kar je predstavljalo primanjkljaj 18 divizij.

Na strani JLA so bili tudi prostovoljci, ki so bili bodisi lokalnega izvora ali pa so na krizno območje prihajali celo iz celotne Srbije. JLA se je opirala tudi na krajevne policije, enote teritorialne obrambe ter paravojaške skupine, ki so jih spomladi leta 1991 po vzoru četnikov iz druge svetovne vojne s pomočjo upokojenih oficirjev JLA po posameznih območjih organizirale srbske nacionalistične sile in notranje ministrstvo. (Dedaković in drugi 2000, 28,100; Pirjevec 2003, 68; Vodušek 1996, 180,181)

Posledica oživljanja strahot iz druge svetovne vojne je bilo tudi postavljanje barikad in vaških straž v okoliških zaselkih Vukovarja, v katerih je živel pretežno srbsko prebivalstvo, hkrati pa tudi izseljevanje prestrašenega srbskega prebivalstva v Srbijo, zaradi česar se je JLA čutila dolžno, da zaščiti Srbe na Hrvaškem. JLA je tako napad in svoje posredovanje v Vukovarju opravičevala z izgovorom, da mora pomiriti sprte etnične strani, čeprav je bilo jasno, da je s svojim delovanjem podprla zgolj srbsko stran. Zaradi preseljevanja naj bi v mestu avgusta 1991 živela le še tretjina nekdanjih prebivalcev. V mestu naj bi ostali le tisti, ki so predstavljali narodnostno mešano jedro, ki je bila značilna za Vukovar pred izbruhom sovražnosti. Oboji, Hrvati in Srbi, so bili nato v enaki meri izpostavljeni artiljerjskemu obstreljevanju, saj so se zaradi nižinskega predela Panonske nižine, kjer leži Vukovar, in dobro razvejanih prometnih povezav na tem območju množično uporabljale motorizirane oklepne enote in raznovrstno težko orožje JLA. (Pirjevec 2003, 69; Silber in Little 1996, 193–194)

JLA se je tako v mestu lahko zanašala tudi na pomoč nekaterih lokalnih Srbov, ki so jim pomagali z javljanjem informacij o tarčah in korigiranjem artiljerijskega ognja. Med njimi je bilo tudi več aktivnih ostrostrelcev. Po drugi strani je imela v mestu tudi svojo vojašnico, ki je predstavljala že infiltriranega sovražnika v samem središču obrambe in je branitelje silila k delitvi že tako številčno podhranjenih sil (obramba navznotri in navzven). (Dedaković in drugi 2000, 312; Odak 2007)

Obleganje Vukovarja, ki sodi v sam začetek vojne na Hrvaškem, je imelo pomembno vlogo tudi za razvoj vojne na področju zahodne Slavonije, saj je vukovarska obramba z zadržanjem udarnih maneverskih sil JLA na svojem območju, omogočila učinkovito pripravo in organizacijo hrvaške obrambe v zaledju in tako preprečila vdor do Zagreba. Ker pa je bitka za Vukovar predstavljala tudi začetek odkrite srbske agresije nad Hrvaško, je mesto že v času bitke postalo simbol hrvaškega narodnoosvobodilnega boja, ki se ga je prijelo tudi ime »mesto heroj«. (Dedaković in drugi 2000, 50, 100, 312; Jerman 2001, 220; Silber in Little 1996, 193)

Kot nekakšno predfazo začetka bitke za Vukovar lahko štejemo dogodke v vukovarskem predmestju Borovo selo, kjer je 2. maja 1991 prišlo do pokola 12 hrvaških policistov, ki so padli v zasedo odporniških Srbov oziroma srbske paravojaške enote. Od tega dogodka dalje so srbske paravojaške sile ob pomoči JLA nato počasi zavzemale tudi ostala (narodnostno mešana) naselja okoli Vukovarja, tako da lahko rečemo, da je bilo mesto že od takrat dalje v vojnem stanju. (Primec 2010, 13)

Sprva so se v obrambo mesta povezali pripadniki Hrvaške narodne garde (HNG), ki so v zadnjih tednih pobegnili iz okoliškega območja, policisti ter okoli 1.100 lokalnih prostovoljcev. Slednji so bili zaradi dobrega poznavanja terena razporejeni tako, da je bil v vsaki enoti vsaj eden od njih. Ker je bila hrvaška vojska takrat šele v nastajanju, ne moremo govoriti o jasni sliki bojnega ustroja. Obrambne točke so organizirali po posameznih mestnih četrtih, krizni štab pa je bil organiziran v vukovarski bolnišnici v središču mesta. Ker je bila hrvaška vojska poleti 1991 šele v formiranju, so obrambne sile delovale neusklajeno in brez pravega vodstva nasproti dobro organizirani JLA, zaradi česar je še posebno izjemen dosežek, da so mesto uspeli braniti skoraj polne tri mesece. (Dedaković in drugi 2000, 337; Silber in Little 1996, 190; Odak 2007)

Pri obrambi mesta so prišla do izraza tudi načela SLO in DS. Tako se je tudi med prostovoljci vedno našel nekdo, ki je znal rokovati z zaplenjenim mitraljezom ali voziti zaplenjeni tank JLA. (Dedaković in drugi 2000, 337; Državni sekretariat za narodno obrambo 1968)

Prvi večji premiki enot JLA iz Beograda proti Zagrebu se je zgodil v začetku julija 1991, ko so se oklepno-mehanizirane enote JLA napotile proti hrvaško-srbski meji, da bi zasedle bojne položaje v okolici Vukovarja in se pripravile na napad. S tem je JLA začela uresničevati

dolgoročne politične cilje Beograda, ki so težili k združitvi vseh Srbov v eno državo. (Odak 2007; Primc 2010, 13)

Resnična bitka za zavzetje Vukovarja se je začela 24. avgusta, ko je hrvaška protiletalska obramba Borovega naselja nad Osijekom zrušila dve letali JLA. Dogodek je JLA seveda izkoristila za silovit napad na mesto in skupaj s srbskimi paravojaškimi enotami ob podpori topništva in letalstva v močni ofenzivi do konca avgusta zasedla celotno območje med desno obalo Donave in avtocesto Zagreb–Beograd. (Silber in Little 1996, 193; Odak 2007)

Na mesto naj bi med poletjem 1991 dnevno padlo povprečno 500 sovražnikovih granat (po nekaterih navedbah tudi 700), zato je bilo kmalu brez elektrike in vode. Ker je bil Vukovar že delno obkoljen, je v njem začelo primanjkovati tudi osnovnih življenjskih potrebščin. Sprva je oskrba potekala iz smeri Bogdanovcev in Vinkovcev preko Lužca, ki pa je septembra padla v srbske roke, zaradi česar je v mestu začelo primanjkovati hrane, zdravil in vojaškega materiala. Za pomoč so branilci večkrat zaprosili Zagreb, vendar je niso nikoli prejeli. Od jeseni dalje je tako zaradi popolne obkolitve mesta izrednega pomena postala t. i. koruzna pot, ki je preko polj edina vodila v in iz mesta. Po navadnih vukovarskega kriznega štaba naj bi ostrostrelci ubili vsaj 30 oseb, ki so po poti želele zapustiti mesto. Pomoč in oskrba se je izvajala tudi z letalskimi preleti. (Dedaković in drugi 2000, 30, 62; Odak 2007; Silber in Little 1996, 194)

Napadalci (ki naj bi jih bilo okoli 50.000) niso pričakovali posebnega odpora mesta in nanj tudi niso bili pripravljani, saj so računali na njegov takojšen padec, vendar se obramba mesta v skladu s pričakovanji ni hitro vdala. Obrambo je v začetku septembra 1991 prevzel profesionalni vojak Mile Dedaković - Jastrebović, kar je pripomoglo k uspešnemu odporu. Za obrambo mesta je takoj organiziral 204. brigado, ki so jo sestavljali pripadniki Hrvaške narodne garde, policisti in vukovarski prostovoljci, pri obrambi pa so sodelovali tudi pripadniki paravojaške skupine Dobrišlava Parage (hosovci), s čimer mu je uspelo pod eno poveljstvo spraviti vse obrambne sile za obrambo Vukovarja. Na splošno je bila oborožitev braniteljev zelo slaba in predvsem številčno podhranjena, saj ni bilo dovolj orožja za vse borce. Posedovali so nekaj avtomatskih in polavtomatskih pušk, strojnic in topov, od težkega orožja so imeli zgolj dva tanka ter skromno število min in protioklepni sredstev. Za obrambo so uporabljali tudi kmetijske in športne avione. Za vso oborožitev jim je primanjkovalo streliva. Dodatno oskrbovanje z vojaškimi

sredstvi je bilo zaradi srbskega obroča okoli mesta praktično nemogoče. Kar se tiče vojaške proizvodnje, so v mestu v tovarni Borovo organizirali izdelavo tankovskih ovir. Branitelji so kljub pomanjkanju orožja in streliva Vukovar vseeno hitro spremenili v pravo trdnjavo, ki so jo Srbi želeli osvojiti iz strateških, gospodarskih in psiholoških razlogov. (Pirjevec 2003, 94; Dedaković in drugi 2000, 30–36, 42, 198, 220–225, 337)

Pomembno je izpostaviti, da so se branilci Vukovarja prvi na omočju nekdanje Jugoslavije zaradi maloštevilčnosti in skromne oborožitve pričeli formirati v majhne stalne prehodne formacije, ki so zaradi značilnosti bojevanja v urbanem okolju kmalu postale osnovne nosilke obrambe posamičnih vpadnic v naseljena območja. Sestavljene so bile iz po treh borcev, oboroženih z ostrostrelsko puško, prenosnim protioklepnim orožjem (RPG, zolja ...) in mitraljezom. Takšna skupina je branila barikade, ki so bile postavljene za upočasnjevanje premika nasprotnikovih oklepnikov. Ostrostrelec je poskušal uničiti voznikov periskop in s tem začasno ustaviti vozilo, s čimer bi olajšal delo strelcu s protioklepnim orožjem. Posadka, ki je poskušala zapustiti poškodovano vozilo, je postala cilj mitraljezca. (Milovac 2001b, 57–58)

JLA v začetku septembra začel z novo ofenzivo na mesto. Postopoma je z boji do začetka oktobra zasedla posamezne predele mesta, s posamičnimi napadi želela predreti hrvaško obrambo in vstopiti v mesto. Najintenzivnejši srbski poskus prodora v mesto se je odvijal med 14. in 20. septembrom, ko je JLA z mehanizirano brigado ob pomoči pehote iz smeri Begoslavcec in enote iz obkoljene vukovarske vojašnice želela prebiti mestno obrambo na njenem jugovzhodu. Rezultat skupne akcije je bila deblokada vojašnice. Od tukaj so v prihodnjih dneh srbske sile poskušale prodreti proti centru mesta. V drugi polovici septembra naj bi bili napadi tako siloviti, da naj bi v vukovarsko bolnišnico dnevno prinesli od 16 do 80 ranjencev, med katerimi naj bi bilo vsaj tričetrst civilistov. Vendar pa Srbom preboj ni uspel kot načrtovano, za kar so zaslužne ravno majhne formacije branilcev mesta. Branilci so uspeli uničiti 12 sovražnikovih tankov (na Trpinjski cesti so jih npr. uspeli uničiti celo 60, zaradi česar je cesta dobila ime »grobišče tankov«). (Dedaković in drugi 2000, 79; Odak 2007; Silber in Little 1996, 194)

Srbska vojska je utrpela tudi velike izgube v moštvu in tehniki, zato se je po tem porazu odločila zamenjati taktiko in mesto izpostavila neprestanemu topovskemu in zračnemu obstreljevanju.

Postopoma je zavzela tudi predmestja na zahodni strani mesta in v začetku oktobra tako sklenila obroč okoli Vukovarja. Pod srbski nadzor padla tudi edina cesta, ki je vodila iz mesta v Bogdanovce, s čimer se je prekinila tudi edina še obstoječa povezava mesta s hrvaškimi območji. Boji so se od obkolitve dalje vse bolj stopnjevali. Poskusi srbskega preboja v mesto so se odvijali na posameznih točkah.

Vukovar se je tako postopno spreminjal v ruševine, tako da se je tako življenje kot zdravstvena oskrba odvijalo v kletih, improviziranih zakloniščih in podzemnih prostorih podjetja Borovo. Sam krizni štab je deloval iz protijedrskega zaklonišča pod bolnišnico. Slednji je v mestu organiziral razdeljevanje hrane, vode in zdravil med prebivalstvom, s čimer je poleg očitnega namena poskušal doseči tudi, da bi bilo na ulicah zaradi izpostavljenosti bojem čim manjše število ljudi. Vsako civilno zaklonišče je imelo oboroženo varstvo, ki ga je organizirala HNG in, če je bilo le mogoče, so vsakemu od skupnih zaklonišč dodelili tudi zdravstveno osebje (zdravnika in medicinsko sestro). Vukovarska bolnišnica naj bi v času obleganja v oskrbo vzela kar 1.850 ranjencev, večinoma civilistov. Za pokop žrtev (vukovarska policija naj bi jih naštel kar 520) so uporabljali improvizirane krste, ki so jih sestavljali iz lesa, ki je bilo pri roki. V ta namen so posekali tudi veliko dreves, parki in zelene površine pa so se kmalu spremenili v pokopališča. V zadnjih dnevih spopadov pa mrtvih (več sto njih) sploh nihče več ni pobiral, saj je bilo vsakršno gibanje po mestu zaradi intenzivnega obstreljevanja in bližine srbskih položajev praktično nemogoče in smrtno nevarno. (Silber in Little 1996, 195–197)

Za vzdrževanje morale v obleganem mestu je vsekakor veliko prispeval Radio Vukovar, ki je v mestu oddajal vse do zadnjega dne. Novinar Siniša Glavešević je preko radijskih valov bodril branilce na obrambnih položajih, napadalce pa demoraliziral s tem, da jim je sporočal, koliko kolegov in enot so vsak dan izgubili v spopadih. (Jerman 2001, 139)

Organiziranih je bilo kar nekaj operacij za deblokado obleganega mesta, vendar nobena ni bila uspešna, saj je hrvaškim silam v nasprotju z JLA primanjkovalo primernih enot za napad (srbske sile so vse poskuse uspešno odbile), problem je bilo tudi neizpolnjevanje ukazov znotraj samih enot (posebno znotraj tankovskih enot iz Varaždina), ki niso želele izvesti napada ne glede na ceno. Mesto je v prvi polovici oktobra zapustil tudi poveljnik obrambe Dedaković, ki je nato prevzel povejstvo nad celotnim območjem Vinkovci–Vukovar (Operativna skupina Vinkovci,

Vukovar in Županja), poveljstvo obrambe Vukovarja pa je prevzel Branko Borković - Mladi Jastreb. (Dedaković in drugi 2000, 79, 255; Odak 2007)

1. novembra 1991 se je srbski obroč okoli Vukovarja še dodatno okrepil. JLA je namreč za poveljnika operacije zavzetja Vukovarja postavila Životo Panića, ki je vzpostavil enotno strukturo (v strukturo JLA je namreč vključil tudi vse srbske paravojaške skupine in številne prostovoljce, ki so prihajali iz cele Srbije) in skupno poveljstvo nad vsemi enotami. JLA je nato z nanovo organiziranim poveljstvom začela t. i. zaključno operacijo za zavzetje mesta, ki ga je napadla z oklepnimi enotami in pehoto. (Odak 2007)

Naslednja dva tedna so boji v mestu potekali praktično iz oči v oči. Na položaje braniteljev, tudi na bolnišnico, naj bi v prvih dneh novembra dnevno padlo tudi do 8.000 granat, raket in letalskih bomb. Izvedenih naj bi bilo kar 65 preletov hrvaških obrambnih položajev, pehoti pa se je uspelo prebiti le na nekaj sto metrov od centra mesta. (Primc 2010, 13; Silber in Little 1996, 196)

Agresorju je 3. novembra uspelo zavzeti Lužac (severni del Vukovarja), ki je bil strateško pomemben za obrambo mesta, saj je njegovo zavzetje mestno obrambo v nekaj dneh preklalo na pol. Obramba Lužca se je po hudem oklepno-pehotnem napadu vdal šele, ko je braniteljem zmanjkalo protioklepnih sredstev in so se zatekli v srednje dele mesta. Padeč Lužca je v kombinaciji z neprihodom pomoči v orožju in živi sili s strani Hrvaške pomenil začetek padca Vukovarja. V prihodnjih dneh je JLA z zasedbo predela Budžak presekala obrambne položaje še na manjše dele, kar je 14. novembra pripeljalo do razpada vukovarske obrambe. (Dedaković in drugi 2000, 198,199; Odak 2007; Primc 2010, 13; Silber in Little 1996, 197)

Hrvaške sile so za 12. in 13. novembra pod Dedakovićevim poveljstvom sicer organizirale ponovni poskus deblokade Vukovarja iz smeri Nuštar–Marinci–Bogdanovci–Vukovar, ki pa se je zaradi slabe organizacije napada (ni bilo istočasnega napada, nekatere enote v napad sploh niso krenile, obljubljena pomoč s strani Hrvaške je bila ustavljena itd.) končal brez potrebnega napredka in osvoboditve mesta. (Odak 2007)

Za Vukovar naj bi bilo usodno tudi premirje, ki je bilo 10. oktobra 1991 podpisano v Haagu. Hrvaške sile so kot zgoraj napisano organizirale operacijo za deblokado Vukovarja in bi ob primerni pomoči hrvaške vojske mesto lahko osvobodile obleganja, vendar je 13. oktobra

Tudjman izdal ukaz o ustavitvi akcije. Že 16. novembra pa je Dedakovića na mestu poveljnika Operativne skupine zamenjal Vinko Vrbanac. (Odak 2007; Pirjevec 2003, 88; Vodušek 1996, 202)

16. novembra 1991 se je začel ponovni silovit napad na Borovo selo, z zavzetjem katerega je Vukovar izgubil še svojo zadnjo povezavo z zunanjim svetom – pot preko žitnih polj. Prestrašeno prebivalstvo (okoli 700 oseb) se je iz svojih zaklonišč začelo zgrinjati v vukovarsko bolnišnico, saj so sovražne sile mesto zavzemale praktično meter za metrom in ga pri tem tudi praktično porušile. Dan kasneje je bilo v mestu konec organizirane obrambe (del branilcev se je čez srbske položaje razkropljeno prebil v Vinkovce), ostalo je zgolj nekaj osamljenih žepov obrambe, od katerih je bil najbolj pomemben tisti okoli same bolnišnice, ki so se bile kmalu primorane vdati. (Silber in Little 1996, 196–197)

Vukovar je nato med silovitim srbskim napadom padel 18. novembra 1991. Območje vzhodne Slavonije, Baranje in Srema je nato ostalo pod srbskim nadzorom ves čas vojne, vse do leta 1995, ko je po sprejetju Erdutskega sporazuma območje postopoma ponovno začelo prehajati pod nadzor Republike Hrvaške, od januarja 1998 je ponovno postalo njen sestavni del. (Pirjevec 2003, 88; Vodušek 1996, 202)

Že 19. novembra je vojaški predstavnik JLA v Zagrebu pristal na pogajanja o vdaji mesta. Sporazumeli so se o evakuaciji civilnega prebivalstva ter 700 bolnih in ranjenih oseb iz vukovarske bolnišnice, ki naj bi bila izvedla pod nadzorom opazovalcev ES in Mednarodnega Rdečega križa. Slednji so za organizacijo evakuacije potrebovali kar tri dni in v končni fazi uspeli evakuirati le 500 ranjenih in bolnih. (Silber in Little 1996, 197–199)

Še predno so namreč mednarodni opazovalci in predstavniki Rdečega križa uspeli priti do mesta, je v bolnišnico, ki je predstavljala še zadnjo utrdbo hrvaške obrambe, vkorakala JLA. Tovornjaki Rdečega križa so se pripeljali šele ob šestih zvečer. Do takrat je JLA brez mednarodnega nadzora in v nasprotju s podpisanim sporazumom že začela z evakuacijo civilistov, bolnih ter ranjenih. Na ulice mesta so se iz svojih zaklonišč začeli zgrinjati tudi ostali preživeli civilisti. Mnogi od njih so bili pod zemljo ves čas obleganja, medtem ko so se nad njihovimi glavami odvijali boji. JLA je začela ločevati može od žensk in otrok. Ženske in otroke so nato vprašali, kam želijo biti

evakuirani – v Srbijo ali na Hrvaško. Tiste, ki so si izbrali Srbijo, so pustili oditi v miru, oziroma so jim v nekaterih primerih celo priskrbeli prevoz iz mesta. Tiste, ki so se odločili za Hrvaško, so z avtobusi prepeljali v Vojvodino, kjer so v šolah in telovadnicah prebili noč, naslednji dan kasneje so jih izročili hrvaškim oblastem.

Moški izročitve Hrvaški niso nikoli dočakali. Še isti dan so jih namreč odpeljali iz Vukovarja na Ovčaro, kjer so jih pobili in pokopali v množičnem grobišču. Moške, ki jih JLA ni posebej izločila za eksekucijo, so odpeljali v zapore v Sremski Mitrovici, kjer so jih mučili, pretepali in zasliševali. Nekaterim med njimi so med zasliševanjem obljubljali celo nagrade za informacije o drugih. Izpuščeni so bili šele januarja 1992. (Silber in Little 1996, 197–199)

Vukovar je padel po 86 dneh obleganja in za ceno okoli 4.000 (po nekaterih ocenah 1.600; med padlimi naj bi bilo 750 borcev) izgubljenih življenj na hrvaški in 6.000–8.000 (med njimi naj bi bilo 6.500 vojakov) na srbski strani. Po uradnih srbskih podatkih naj bi JLA izgubila tudi 205 tankov in oklepnih vozil. Preživelo je okoli 2.000 branilcev mesta (med njimi so bili tudi Srbi), ki so jih skupaj z mnogimi civilisti poslali v srbska vojaška taborišča (skupaj okoli 5.000 oseb). Okoli 400 preživelih je izginiło (njihova usoda še danes ni znana), 261 ljudi (ranjencev in zdravnikov iz vukovarske bolnišnice) so pobili na Ovčari in jih pokopali na smetišču, ženske in otroke pa so razselili v vse smeri. Zahodnim političnim voditeljem in Mednarodnemu rdečemu križu se ni zdelo vredno javno obsoditi strahot, ki so jih Srbi izvajali nad preživeliimi Vukovarci. Namerno javno neopažena je v zahodnem svetu ostala tudi izjava na beograjski televiziji, »da je Vukovar danes razrušeno, a svobodno mesto.« (Dnevnik 2013; Jerman 2001, 232; Pirjevec 2003, 95, 203)

Padec mesta je na Hrvaškem povzročil moralni zlom in notranja trenja, ki so resno ogrozila politično preživetje predsednika Tjudmana. Vse glasnejše so namreč postajale govorice, da je predsednik Tjudman namenoma žrtvoval Vukovar ter pomoč in orožje raje pošiljal v Hercegovino, saj je računal na vpliv, ki ga bo imel tragičen padec mesta na javno mnenje v zahodnih državah, in s tem dosegel mednarodno priznanje neodvisne Hrvaške. (Jerman 2001, 198; Pirjevec 2003, 96)

Zagrebsko vodstvo je trdilo, da so govorice sprožile srbske tajne službe in odločno nastopil proti vsem, ki so ga kritizirali. Govoricam se je pridružil celo legendarni branilec mesta Mile Dedaković - Jastreb, vodja Stranke prava Dobroslav Paraga, ki se je zavzemal za Veliko Hrvaško, vključno z BIH, in njegov namestnik. Slednje tri so po padcu mesta z izmišljeno obtožbo, da so želeli izvesti državni udar, zaprli, njihove pristaše (okoli 10.000 mož) pa vključili v redno vojsko. Vseeno je mogoče trditi, da je padeč Vukovarja prinesel koristi za Hrvaško, saj je naslednjega dne Senat ZDA sprejel izjavo o priznanju Hrvaške in Slovenije. (Pirjevec 2003, 96-97; Vodušek 1996, 204)

Srbi so po zavzetju mesta slavili, saj so bili prepričani, da popoln vojaški zlom Hrvaške ni daleč. Po padcu Vukovarja, ki jim je zagotovil nadzor nad celotno Donavo znotraj bivše Jugoslavije, so se želeli polastiti tudi Osijek in Vinkovcev, vendar je hrvaška vojska napade JLA odbila. (Pirjevec 2003, 96)

7.4 SARAJEVO

Sarajevo leži v dolini reke Miljacke, s treh strani pa ga obdajajo hribi, ki segajo nad 1.500 metrov. Zaradi demografske eksplozije, ki ga je zajelo po drugi svetovni vojni, je leta 1991 imelo že 526.000 prebivalcev. Njegovo urbano jedro je bilo etnično zelo mešano, vendar, kot je opisano v poglavju o njegovi narodnosti sestavi leta 1991, nobena od narodnosti ni imela absolutne večine. Zaradi majhne površine je bilo mesto zelo gosto poseljeno, prebivalci so živeli močno pomešani med seboj (praktično ni bilo etnično čistega predela razen Baščaršije). Dejstvo pa je, da se je večina srbskega prebivalstva v začetku spopadov iz mesta izselila na ozemlje pod nadzorom Bosanskih Srbov. Predmestja Sarajeva (Blažuj, Hadžići, Hrasnica, Ilidža in Vogošća) so predstavljala nekakšne industrijske cone, kjer so prevladovale pomembne vojaške tovarne. Temu je pripomogla predvsem strateška lega mesta, ki so ga ščitili hribi. Ravno lega mesta (v kotanji), se je leta 1992 izkazala za neugodno, saj je JLA iz zavzetih okoliških vzpetin začela z obleganjem in obstreljevanjem Sarajeva in ga stisnila v jeklen obroč vse do februarja 1996. Ker so v in iz mesta vodile le maloštevilne ceste, so Srbi zlahka vzpostavili kontrolo nad dostopi do mesta. V samem mestu so nato vse do leta 1995 potekali srednje do visoko intenzivni ulični spopadi, vključno z zelo aktivnimi ostrostrelci. Za opravičevanje svojih dejanj je JLA ponavljala

že obrabljene fraze, da s tem zgolj ščiti lokalne Srbe, ki naj bi jih po navedbah beograjskega tiska, množično preganjali iz domov in celo pobijali. Dejansko stanje pa je bilo precej drugačno, saj Srbi v začetku obleganja v resnici niso bili v nevarnosti. Nekateri Srbi so celo nasprotovali nacionalizmu Karadžića in so sodelovali v obrambi mesta. Na splošno pa velja, da so vse sprte strani spopade v Sarajevu uporabljale v propagandne namene za doseg svojih političnih ciljev na državni, predvsem pa na mednarodni ravni. Boji v Sarajevu so namreč ne glede na to, da je vojna zajela praktično celotno ozemlje BIH, ostali osrednji fokus mednarodne javnosti, mesto samo je postalo najbolj viden simbol vojne v BIH. (Pirjevec 2003, 116; King 2009)

V Sarajevu je bilo že pred izbruhom sovražnosti deset vojašnic JLA, spomladi 1992 se je število njenih pripravnikov iz 2.000 dvignilo na skupno 16.000 mož (kar je postavilo mesto na vrh seznama najbolj zastraženih mest v Evropi). Slednji so bili večinoma Bosanski Srbi, Srbi in Črnogorci. Že od leta 1984, ko so v Sarajevu potekale zimske olimpijske igre, je imela JLA pod nadzorom tudi postaje za radijsko komunikacijo, ki so mesto povezovale s Srbijo. Od jeseni 1991 je na celotnem območju BIH, in tako tudi v Sarajevu, potekalo načrtno razdeljevanje orožja s strani vojske prebivalcem srbske narodnosti, s čimer si je JLA za primer spopada v mestu skoraj podvojila število oboroženih mož za boj (zaradi doktirne splošne ljudske obrambe je večina civilistov znala ravnati z orožjem). V bojih so nato sodelovale tudi številne paravojaške enote (med 4.000 in 8.000 borcev). (King 2009; Pirjevec 2003, 117)

V začetku agresije v Sarajevu so bili torej Srbi od nasprotnikov številčnejši in tudi bolje oboroženi. Vsekakor so se lahko zanesli tudi na podporo JLA. Mnogi tuji vojaški izvedenci zato niso skrivali svojega stališča, da se sarajevska vlada ne bo zmožna dolgo upirati Srbom (po njihovih ocenah, naj bi zdržali okoli deset dni). (Pirjevec 2003, 140; Radaković 2003, 177)

Javna objava rezultatov referendumu o samostojnosti in razglasitev neodvisnosti BIH je 3. marca 1992 pripeljala do incidenta na Baščaršiji (staro mestno središče) v Sarajevu. Pravoslavni poročni spreved je prekinilo streljanje mladega Muslimana na ženinovega očeta, ki je umrl. (King 2009) Karadžić je v luči rezultatov referendumu incident izrabil za hujskanje srbskega naroda z izjavo, da ta umor kaže na to, kakšna bo njihova prihodnost v neodvisni Bosni. Ravno njegova izjava je mnoge Muslimane prepričala, da je bil spreved namenoma izzivalno organiziran, saj naj bi bosanski Srbi z incidentom želeli svetu dokazati, da sožitje med

različnimi narodi v BIH ni mogoče. Še istega dne ponoči se je sestal »Krizni komite srbskega naroda« in se odločil za postavitev več kot dvajsetih blokad v mestnem središču. To je sprožilo splošno streljanje, v katerem so sodelovale tudi Zelene baretke (muslimanska paravojaška enota, ki jo je v Sarajevu organiziral Jusuf-Juka Prazina), in je imelo za posledico več deset mrtvih, v mestu pa je zavladal strah (trgovine so bile zaprte, ulice so bile prazne, promet se je ustavil). Srbska demokratska stranka je zato zahtevala, da se ustavijo vse aktivnosti v zvezi z referendumom, dokler se predstavniki vseh treh etničnih skupin ne dogovorijo o prihodnji ureditvi države. Zahtevo je sprejel Izetbegović, ki se je želel izogniti oboroženim spopadam ter tako preprečiti uresničitev načrta JLA, ki je predvideval povzročitev nemirov v času referendumu, jih označiti za državljansko vojno in tako ustvariti pogoje za njeno posredovanje med sprtnimi stranmi. Izetbegović se je tudi trudil, da bi sarajevska vlada čim prej dobila mednarodno priznanje in dokazala, da je JLA napadla suvereno državo s tem, ko je pomagala Karadićevim paravojaškim enotam. (Pirjevec 2003, 126; Radaković 2003, 154)

Za posrednika med sprtnimi stranmi je bil določen general Miljutin Kukanjac (ker naj bi bil nevtralen), ki je dosegel dogovor, da bodo red in varnost v Sarajevu zagotavljale mešane patrulje iz vojakov in miličnikov. Prej kot v dveh dnevih so odstranili barikade in v mestu je, zgolj navidezno, ponovno steklo normalno življenje. Navidezno premirje so dobro izkoristile srbske paravojaške enote, ki so po hribih okoli mesta razporedile okoli 700 topniških postojank, jim razdelile koordinate za obstreljevanje v naprej določenih tarč, po hribih pa zgradile tudi nove ceste za premike težkega orožja. Počivali niso niti člani Patriotske lige, katerih 1.000–2.000 jih je v gozdu stražilo dostope do mesta preko hribov Igman in Bjelašnica. (King 2009; Pirjevec 2003, 116, 127)

Razmah vojne je nato s svojo akcijo povzročil prav general Kukanjac, ki se je v noči na 5. april 1992 s posebnimi enotami in tanki odločil zavzeti predsedniško palačo v centru Sarajeva, vendar jih je na Skenderiji zaustavila muslimanska jurišna skupina Ose. 5. aprila popoldan se je v centru mesta bralo 2.000 ljudi, ki so se odpravili proti skupščini mimo hotela Holiday Inn. V slednjem je imel svoj generalštab vodja bosanskih Srbov Karadžić. Na vrhu hotela so bili nameščeni ostrostrelci, ki so streljali na mimoidočo množico (nekaj jih je bilo smrtno ranjenih), istočasno so bile ulice starega mesta tudi tarča srbskih milic namešenih na okoliških hribih. Množica je kljub

temu uspela zasesti skupščino in organizirati dogodek (trajal je kar 36 ur brez premora), ki ga je v celoti prenašala televizija. Govorci so eden za drugim zahtevali vlado narodne enotnosti, saj so bili prepričani, da lahko živijo skupaj ne glede na narodnost (še vedno so verjeli v doktrino »bratstva in enotnosti«). (Pirjevec 2003, 137)

V podporo množici v skupščini se je v Sarajevo pripeljalo veliko število drugih manifestantov, med njimi tudi veliko rudarjev. Ko so želeli prečkati Vrbanski most, kjer je bila od prejšnje noči srbska barikada, ki naj bi ločevala Sarajevo na etnično čista sektorja, je po njih udaril ostrostrelec z židovskega pokopališča na Grbavici, od koder je lahko streljal na katerikoli cilj v mestnem jedru (zaradi česar so jo kasneje želele osvojiti vse sprte strani). Pod streli je padla študentka medicine Suada Dilberović, ki je postala tudi simbol vseh žrtev v Sarajevu. Najhujše se je zgodilo okoli dveh popoldan, ko so srbski miličniki iz najvišjih nadstropij Holiday Inna streljali na mimoidočo množico 50. do 60.000 ljudi in jih nekaj ubili. Zelene baretke so vdrle v hotel, da bi storilce ujeli, kar pa je povzročilo splošno streljanje, ki se je razširilo na celotno mesto, v katerem je umrlo 11 ljudi. Množica je JLA pozivala k posredovanju, ki pa tega ni storila, temveč je zgolj prevzela nadzor nad letališčem Butmir v bližini Sarajeva in s svojimi letali preletavala mesto. 6. aprila zvečer je bila nato sklicana izredna seja kolektivnega predsedstva, ki se je v vlogi posrednika udeležil tudi general Kukanjac, na kateri je bilo sklenjeno, da se razglasi policijska ura, imenovana pa je bila tudi komisija za ugotovitev, katera stran je incident povzročila. (King 2009; Pirjevec 2003, 138)

Srbske paravojaške enote so nato 7. aprila iz postojank na okoliških hribih, na dan, ko so ZDA priznale BIH, začele močan topniški napad na Sarajevo. Z njim so želele Sarajevo zajeti v obroč, mesto in njegove prebivalce postopoma izčrpati ter tako posledično streti muslimanski odpor. Blokirale so tudi sarajevsko letališče Butmir in vzpostavile več nadzornih točk za dostop v mesto. (Repe 2008, 31. julij; Radaković 2003, 166) Muslimanske sile so v odgovor na napad v mestu postavile številne barikade in cestne zapore za nadzor prometa v mestu. (King 2009)

Kot je že navedeno, je Izetbegović aprila 1992 ponovno mobiliziral TO in policijske rezerviste, da so skupaj z muslimanskimi paravojaškimi skupinami (Patriotska Liga, Zelene baretke) in prostovoljci oblikovali obrambo napadenega mesta. Še posebnega pomena so bili slednji, saj so kot domačini dobro poznali vsak kotiček mesta, kar jim je ob sicer izredno slabi oborožitvi

(večinoma doma izdelano orožje in muzejski eksponati) prineslo kar nekaj prednosti v urbanem bojevanju. Imeli so tudi močno motivacijo, saj so branili svoje domove in soseske. Močne so bile tudi muslimanske kriminalne združbe, ki so edine posedovale nekaj orožja (in ga seveda za dober denar preprodajale vladnim silam). Zaradi razdrobljenosti obrambne sile niso imele centraliziranega poveljstva. Sredi aprila je bila nato ustanovljena Vojska BIH pod poveljstvom Seferja Halilovića. Njegova namestika sta bila Stjepan Šiber (Bosanski Hrvat) in Jovan Divjak (Bosanski Srb). Vsi trije so bili bivši pripadniki JLA. (King 2009)

22. aprila 1992 je bil na Sarajevo izveden težak topniški napad, v katerem je bil poškodovana tudi radiotelevizijska postaja. Kljub napadu in srbski blokadi letališča se je Izetbegović odločil, da odleti na Portugalsko in se udeleži sestanka, ki ga je za rešitev vprašanja BIH ponovno sklicala Evropska skupnost. Ob povratku iz Lizbone je Izetbegović na sarajevskem letališču, kljub zagotovitvi oficirjev Unproforja o varnosti pristanka, doživel presenečenje. Takoj po izkrcanju so ga namreč ugrabili srbski vojaki in ga odpeljali v kasarno Lukavica. Izpustili so ga šele po pogajanjih generala MacKenzieja, v katerem so Srbi dosegli zamenjavo predsednika za generala Kukanjca, ki je bil s svojo enoto ujet v vojašnici v jedru starega mesta. Do incidenta je prišlo, ko je konvoj JLA zapustil vojašnico, ki so ga vladne sile napadle in presekale na dvoje, da bi se polastile orožja, ki jim ga je primanjkovalo. General in okoli 200 mož se je uspelo rešiti, ostalih 200 so po pogovorih naslednji dan izročili Srbom. (King 2009; Radaković 2003, 166)

Incident je rezultiral v prvem resnem razkolu med Muslimani in Unproforjem, saj je bil predsednik prepričan, da so ga prav slednji na letališču prevarali in predali Srbom. Poveljnik modrih čelad, je po drugi strani napad na konvoj označil za zahrbtno dejanje in Muslimane obtožil, da niso držali obljube. Nezaupanje prebivalcev v modre čelade se je nato v nekaj tednih spremenilo v sovraštvo, poimenovali so jih celo Srbofor. Stanje ni bilo nič boljše na srbski strani, saj so bili jezni zaradi napada na vojaški konvoj, kar jih je dokončno prepričalo, da se na Muslimane, kot tudi na Unprofor, ne morejo zanesti. (Pirjevec 2003, 149–150)

2. maja je JLA napadla mesto, katerega cilji so bili zavzetje predsedniške palače ter izolacija muslimansko-hrvaških okrajev od srbskih. Karadžić je omenjal celo postavitev zidu, kot so to storili v Berlinu. Srbske enote, ki so bile nameščene na okoliških hribih in tiste, ki so bile blokirane v dveh vojašnicah v mestu, so prešle v napad s tanki in oklopniki s treh različnih strani.

Nepričakovano so jih na mostu preko Miljacke (v bližini predsedniške palače) odločno ustavile vladne sile. Uspehu slednjih je botrovalo dejstvo, da so tanki in oklopniki preveč neokretni za bojevanje v urbanih središčih. Srbsko kolono so muslimanske sile namreč ustavile tako, da so v ozkem predelu (na mostu) onesposobile tank na čelu kolone, zaradi česar ostala kolona ni mogla nadaljevati poti in so se umaknili. (Pirjevec 2003, 148–149; Silber in Little 1996, 256)

Zaradi dogodkov v preteklih dveh dneh je Izetbegović 4. maja obtožil Zvezno republiko Jugoslavijo, da je napadla njegovo državo in za zaščito zahteval poseg mednarodne skupnosti. Zaostril je tudi svoj odnos do JLA, s katero je do sedaj skušal ohranjati dialog, in 800 ljudem prepovedal odhod iz še blokirane vojašnice v mestu, dokler ne predajo vsega orožja. V odgovor na to je JLA 16. maja organizirala ponoven napad na mestno središče z namenom združitve s četami iz blokirane vojašnice in razdelitve mesta na dvoje, ki je propadel. Vladne sile so se do takrat že toliko organizirale, da so bile sposobne pod svojim nadzorom ohraniti velika urbana jedra (kamor je spadalo tudi Sarajevo). (Pirjevec 2003, 150)

ZDA so poskušale prekiniti srbsko obleganje Sarajeva s pomočjo mednarodnega mnenja, ki je za neznosne razmere v BIH obtoževalo Srbijo (Srbi so zavzeli letališče in blokirali pritek humanitarne pomoči). K akciji so želeli spodbuditi tudi evropske kolege, ki so imeli na bosansko krizo različne poglede. Na tiskovni konferenci v Lizboni maja 1992 je zato ameriški državni sekretar Baker obtožil zaveznike ravnodušja in Beogradu dal jasno vedeti, da so proti Srbom pripravljene uporabiti tudi silo, če ne bodo prenehali z obleganjem Sarajeva. (Pirjevec 2003, 157)

Bakerjeva grožnja v Beogradu ni imela posebnega odmeva. Mladić je s svojimi četami še vedno vztrajal v obleganju Sarajeva. V sredini maja je bila uničena zbirka arabskih, perzijskih in turških rokopisov (dokaz turške kulturne dediščine), konec maja je prišlo do pokola pred pekarno, kjer je okoli 200 ljudi čakalo na kruh (verjeli so v premirje, ki sta ga obljubili ZDA in Srbska demokratska stranka), ko so mednje prileteli trije izstrelki havbice in ubili 16 ljudi, več deset je bilo ranjenih. Nato so na ranjene (in na tiste, ki so jim želeli pomagati) streljali še ostrostrelci, tako da je število žrtev naraslo na vsaj 20. Pokol je posnela sarajevska televizija in ga brez cenzure objavila v mednarodnih občilih. Odziv srbskih medijev je bil, da so atentat organizirali Muslimani, zato da bi pridobili sočutje mednarodne skupnosti. Srbske navedbe je podprl tudi

poveljnik modrih čelad MacKenzie (čeprav ga takrat ni bilo v Sarajevu), da bi s tem očrnil Izetbegovića in njegove vlade. (King 2009; Pirjevec 2003, 158)

Dan po incidentu pred pekarno, ko se je obstreljevanje mesta še nadaljevalo, se je Evropska skupnost odločila za ponovno uvedbo gospodarskih sankcij proti Srbiji in Črni gori. Konec maja so se ZDA odločile za zamrznitev vsega premoženja Miloševićeve Jugoslavije v ZDA. Uvedbo sankcij je še istega dne potrdil tudi Varnostni svet, kar je utemeljil z dejstvom, da se JLA ni umaknila iz BIH. V Varnostnem svetu je bila izglasovana Resolucija 757 (podprle so jo celo Rusija, Grčija in Romunija, ki so bile sicer prosrbske), s katero je bila Srbija izločena iz mednarodne skupnosti dokler ne bo končala z boji. Obenem je bilo okrog Sarajeva (skupaj z letališčem) določeno varnostno območje za dotok humanitarne pomoči. V veljavi je ostal tudi embargo na orožje za celotno bivšo Jugoslavijo. (Pirjevec 2003, 158–160)

Območja nadzora v Sarajevu so bila kmalu razdeljena med Srbe in Muslimane. Prvi so nadzorovali Ilidžo, kjer so se nahajale naprave za nadzor elektrike, plina in vode, drugi pa staro mestno jedro in rezidenčna okraja Dobrinja in Butmir v bližini letališča. Frontna črta, ki je bila dolga 46 km, se je v centru mesta že leta 1992 oblikovala ob reki Miljacki, tako ena kot druga stran je imela svoje postojanke v neposredni bližini. Črta se do leta 1995 ni dosti premaknila, saj sta obe strani vztrajali v pozicijskih bojih. (Silber in Little 1996, 257)

Sarajevo, ki je bilo kmalu razdeljeno na več med seboj sovražnih si enklav, je postalo igrišče za ostrostrelce obeh strani, ki so postali strah in trepet meščanov. Ostrostelstvo naj bi se razvilo v dobro plačan posel, saj naj bi bilo, po informacijah, ki so krožile, plačilo za vsako zadeto tarčo od 100 do 500 takratnih nemških mark. Najbolj znana ostrostrelska ulica je dobila ime »aleja ostrostrelcev« in je vodila od Ilidže na zahodu pa vse do Baščaršije na vzhodu mesta. To je bila obenem tudi glavna prometnica skozi mesto, po kateri je potekala tudi proga za tramvaj. Slednji je bil praktično edini javni prevoz v mestu, ki med obleganjem zaradi visoke izpostavljenosti dela proge strelskim položajem ni delovala prav velikokrat. Še največkrat so se vagoni tramvaja uporabili kot ovire ali barikade. (King 2009; Pirjevec 2003, 139–140) Po podatkih v poročilu strokovnjakinje za demografijo Mednarodnega sodišča za vojne zločine na območju bivše Jugoslavije (ICTY) Ewe Tabeau in njenih kolegov so v času obleganja mesta ostrostrelci zadeli 3.810 ljudi, od katerih jih je 69 umrlo. (Tabeau in drugi 2002, 3–4)

V mesecih, ki so sledili, je mesto sistematično obstreljevalo od 600 do 1.000 topov, katerih delovanje je bilo usmerjeno predvsem v uničenje infrastrukture, telefonskih zvez, bolnišnic ter obratov za oskrbo z mlekom in kruhom, ob enem pa tudi v uničenje simbolnih stavb, ki so bile kulturno in religiozno pomembne, da bi se tako tudi psihično strlo branilce. V času obleganja Sarajeva je v mirnih dneh na mesto padlo od 200 do 300 grant, v intenzivnejših pa od 800 do 1.000. (Pirjevec 2003, 140) V poročilu ICTY iz leta 2002 je navedeno, da so granate v mestu ubile 2.160 ljudi, 8.009 so jih poškodovale (skupaj 10.160 ljudi). (Tabeau in drugi 2002, 3-4)

Maja in junija 1992 so se razmere v Sarajevu slabšale iz dneva v dan, na pomoč Unproforja pa so prebivalci še vedno zaman čakali. Pasivnost Unproforja je izhajala iz samega vodstva OZN, ki se mu ni zdelo potrebno zapravljati sredstev za reševanje balkanske krize. Sredi maja 1992 je generalni sekretar OZN celo preselil poveljstvo modrih čelad iz Sarajeva v Beograd, saj naj bi bilo njegovo osebje v smrtni nevarnosti. V mestu je za pomiritev sprtih strani ostalo le okoli 100 pripadnikov modrih čelad. Kmalu po odhodu večine modrih čelad, so Sarajevo iz strahu za svoja življenja zapustili tudi predstavniki Visokega komisariata za begunce, Mednarodni Rdeči križ in Evropska skupnost. (Pirjevec 2003, 163–164)

V začetku junija so se enote modrih čelad vrnilo v Sarajevo, da bi odprle letališče za dovoz humanitarne pomoči, na kar so Srbi odgovorili z granatiranjem mesta. 20. junija 1992 je bilo predsedstvo BIH (po 3 mesecih obleganja) tako prisiljeno razglasiti vojno stanje in splošno mobilizacijo. Ker so bosanski Srbi nadaljevali tudi z napadi na druga muslimanska mesta v BIH, so evropski voditelji 27. junija 1992 na srečanju v Lizboni sprejeli resolucijo 761, s katero se je ponovno vzpostavil dotok humanitarne pomoči v mesto. Srbske čete so se namreč umaknile iz letališča, nadzor pa so prevzele kanadske modre čelade. (King 2009; Silber in Little 1996, 278–279)

Letalski most za oskrbo Sarajeva se je na letališču Butmir vzpostavil 29. junija 1992, ko je na njem pristalo prvo francosko letalo s humanitrano pomočjo (hrana, voda, zdravila), in se je v zgodovino zapisal kot najdaljši letalski most za oskrbo (vzpostavljen več mesecev, čeprav z mogimi prekinitvami). V akciji, ki se je imenovala Provide Comfort, so z 12.951 leti (večinoma Natova letala) v mesto pripeljali več kot 160 ton hrane in ostalih potrebščin ter slabih 16 ton zdravil. Humanitarna pomoč je žal postala tudi vir vojnih dobičkarjev. (Pirjevec 2003, 169, 190)

Pomembno je izpostaviti tudi, da letališča nobena od sprtih strani ni uporabljala v vojaške namene, temveč predvsem za politične, saj je predstavljalo dostop do humanitarne pomoči in zaradi tega možnost interakcije z mednarodno skupnostjo (z blokado razdeljevanja pomoči ali z zadrževanjem pripadnikov modrih čelad kot talcev so se hitreje dosegli politični cilji). (King 2009)

Na splošno je potrebno izpostaviti solidarnost meščanov, ki so si kljub nevzdržnim razmeram v mestu (pomanjkanje vode, elektrike, hrane, zdravil itd.), delili hrano, ki je še ostala. (Pirjevec 2003, 140) Kot v svojih spominih navaja gospa Spomenka v knjigi Panorama se je življenje v mestu večinoma odvijalo v mraku ali ponoči (da so bili čimbolj neopazni in tako manj izpostavljeni ostrostrelcem), dneve pa so preživljali v zatemnjenih stanovanjih ali kletah. Prav tako navaja, da so v mestu izginila praktično vsa drevesa in ostale lesene stvari, ki so jih prebivalci lahko uporabili za kurjenje (plina ni bilo), bodisi za pripravo obrokov bodisi za gretje pozimi (zaradi česar naj bi po njenem navajanju zunaj ves čas dišalo po borovcih). Enako se je zgodilo tudi s knjigami, ki so jih meščani premogli. Tisti, ki so bili s knjigami bolj založeni, so jih v mrzlejših mesecih celo menjali za hrano, obleko in obutev. Ker je primanjkovalo tudi vode, so jo za kuhanje čaja pridobivali tudi s topljenjem snega ali pa se kar direktno z njim umivali. Spominja se tudi, da v mestu ni bilo več moč kupiti ničesar, vse izložbe so bile namreč razbite in izropane, zaradi česar so v mestu cveteli tihotapski posli (tukaj je morda najbolj zanimivo to, da se je večina stvari plačevala z ameriškimi dolarji, kar naj bi nakazovalo na Unproforjevo vpletenost v posle). (Šarotar 2014, 100-117) Muslimanski vojni dobičkarji, ki naj bi izdelke kupovali od Hrvatov in Srbov, so namreč na sarajevski črni borzi blago prodajali po nerazumno visokih cenah. (Silber in Little 1996, 325) V svojem poročilu pa King navaja, da se je v času obleganja mesta dvorana Zetra, ki je bila zgrajena za potrebe olimpijskih iger leta 1984, spremenila v mrtvašnico, mrtve pa so nato pokopavali na sosednjem hribu, kjer je bilo pokopališče (pokopališče se je do leta 1995 povečalo kar za štirikrat). Ironično, veliko žalujočih je med pogrebom postalo žrtev ostrostrelcev. V bližini Zetre je bil na hribu postavljen tudi oddajnik bosanske televizije, ki je čudežno, oddajala veš čas obleganja. (King 2009)

V drugi polovici leta 1992 so vladne sile na severovzhodu države srbskim silam prizadejale nekatere neuspehe, zato so si slednje vse bolj želele zavzeti oblegano mesto. Sarajevo se je tako

vse bolj spreminjalo v »simbol žilavosti bosanske države«. Njegov padec sicer ne bi imel posebnega strateškega pomena, naznanjal pa bi skorajšen poraz Muslimanov in zmago Srbov, okrepil pa bi tudi Miloševićev ugled v Srbiji. (Pirjevec 2003, 200)

Junija 1993 so srbske sile še vedno bombardirale Sarajevo, čeprav je bilo eno izmed »zaščitenih območij« (Pirjevec 2003, 259). Na mesto je povprečno padlo 1.000 izstrelkov na dan, usmerjeni pa so bili na območja s civilnim prebivalstvom z namenom povzročitve številnih žrtev. (Pirjevec 2003, 259)

Razmere v Sarajevu so bile julija 1993 obupne. Bosanski Muslimani v mestu so bili še vedno brez vode, hrane, elektrike in plina. Ljudje so v vrstah za pitno vodo stali tudi po deset ur in več, kar pa je bilo seveda povezano tudi z izpostavljenostjo sovražnim izstrelkom. Edini uspeh, ki so ga Muslimani v mestu dosegli v zadnjih mesecih, je bila prekinitev dobave električne energije srbski tovarni v severnem delu mesta, ki je izdelovala izstrelke tipa Orkan, s katerimi so Srbi obstreljevali mesto. (Pirjevec 2003, 267-269)

Razmere v mestu so se še poslabšale, ko so Srbi med 1. in 4. avgustom 1993 organizirali močno ofenzivo, v kateri jim je uspelo zavzeti tudi hriba Igman in Bjelašnico (ki so ju sicer že ves čas obvladovale vladne sile in s topništvom na vrhu obvladovale sarajevsko letališče), s čimer se je po več mesecih obleganja sklenil obroč okrog mesta, prekinila pa se je tudi edina pot iz obleganega mesta na svobodno območje. (King 2009; Pirjevec 2003, 270)

Pod sarajevskim letališčem (ki je bil na doseg srbskega ognja) je bosanska vlada namreč spomladi leta 1993 zgradila 675 metrov dolg tunel, preko katerega je potekalo oskrbovanje mesta z orožjem, živežem in ostalimi potrebščinami. Po tunelu so bili speljani tudi vodi za elektriko, plin in telefon. Tukaj je kot zanimivost potrebno izpostaviti dejstvo, da je bila gradnja in uporaba tunela ena redkih podzemnih operacij v času obleganja mesta. Sarajevo namreč ni imelo podzemne železnice, kanalizacijski sistem pa je bil premajhen, da bi si z njim lahko pomagali. Predor pa je izgubil svojo funkcijo, ko so srbske enote zasedle Igman in Bjelašnico, saj je vodil od vasi Hrasnića na pobočju Igmana do hiše na Dobrinji (primestni strani letališča). Izguba oskrbovalne poti (in z njo povezanih prihodkov) pa je bila močna motivacija za bosansko protiofenzivo. (King 2009; Pirjevec 2003, 271)

Srbi so ofenzivo na Igman in Bjelašnico prekinili takoj po letalski vaji zveze Nato nad tem območjem, ki jo je slednja izvedla 18. avgusta 1993 zaradi zagotavljanja pripravljenosti na morebitno neposredno pomoč modrim čeladam. Srbi so namreč v tej vaji zaznali tudi možnost neposrednega letalskega napada. Umaknili so se s položajev na omenjenih hribih ter jih prepustili francoskim modrim čeladam (le-te so namreč ščitile Srbe), še prej pa požgali vse vasi in komunikacijsko infrastrukturo. (Pirjevec 2003, 272-273)

Umik Srbov z Igmana in Bjelašnice je nekoliko izboljšala razmere v mestu, saj se je tunel pod letališčem (t. i. tunel spasa) ponovno odprl za dobavo dobrin. Preskrbovalno pot so poimenovali tudi »modra cesta«, ker je potekala na območju pod nadzorom modrih čelad. Muslimanske čete so z izgubo teh dveh strateško pomembnih hribov izgubile pot za dobavo orožja, ki so ga potrebovali za obrambo mesta. (King 2009; Pirjevec 2003, 273)

Razmere v Sarajevu so se zaradi srbske in hrvaške blokade konvojev s humanitarno pomočjo oktobra 1993 ponovno močno poslabšale. Razmere so bile tako kritične, da so vse humanitarne organizacije v mestu podpisale skupen dokument, ki je zahteval takojšnjo uvedbo gospodarskih sankcij proti Hrvaški, v kolikor njene enote ne bodo prenehale z blokado cest, ki so vodile iz Dalmacije v notranjost. Rezultat groženj je bil sporazum o potrebnih ukrepih za zavarovanje konvojev OZN, ki so ga vse tri sprte strani podpisale v Ženevi, 18. novembra 1993. Podpis sporazuma ni pomenil veliko, saj ga je bilo zaradi samovolje lokalnih poveljnikov na terenu težko implementirati. (King 2009; Pirjevec 2003, 288)

Govorimo lahko o tem, da je bilo Sarajevo že od samega začetka v primežu dvojnega obleganja: prvega so izvajali Srbi, drugega pa lokalne kriminalne združbe. Slednji so sicer mesto branili, vendar pa so po drugi strani prebivalcem vsilili svoja pravila in miselnost. Pri nečednih poslih (tihotapstvo, prostitucija, preprodaja mamil) tolpa so pogosto sodelovale tudi modre čelade. Sarajevska vlada se je konec oktobra 1993 odločila, da s kriminalci obračuna. S tajno operacijo Trebević je okoli 600 policistov in vojakov aretiralo vodje kriminalnih združb in njihovih najtesnejših sodelavcev (eden od vodji tolpa je bil celo ubit med poskusom bega). Čistka se je nato nadaljevala tudi znotraj poveljniških kadrov bošnjaške vojske. (King 2009; Pirjevec 2003, 282–283)

22. januarja 1994 so srbske sile granatirale delavsko četrt v Sarajevu in ubile šest otrok (tri pa ranile). Srbi so za napad obdolžili Muslimane, ki naj bi po njihovem mnenju sami namenoma pobijali svoje ljudi, da bi pridobili naklonjenost mednarodne skupnosti. Njihove obtožbe je na tiho podprl tudi Unprofor, ki je trdil, da ni mogoče ugotoviti, iz katere smeri so priletele granate. Obtožbe in namigovanja je mednarodno javno mnenje povsem prezrlo, saj je bilo že preveč protisrbsko nastrojeno, prav tako je bila vsa njihova pozornost usmerjena predvsem na Sarajevo. Tako je mednarodna javnost naprimer prezrla dejstvo, da so bili že naslednji dan (23. januarja) v Mostarju ubiti štirje (in dva ranjena) hrvaški otroci, nekaj dni za tem pa v muslimanskem delu mesta še trije tuji novinarji (skupaj jih je med vojno v BIH do januarja 1994 umrlo kar 60, kar je več kot v Vietnamu). (King 2009; Pirjevec 2003, 303–304)

Ko sta Sarajevo konec januarja 1994 obiskali turška in pakistanska predsednica vlade, da bi poudarili zanimanje islamskega sveta za dogajanje v Bosni, je to za bosanske Srbe pomenilo kršitev dogovora iz leta 1992, po katerem naj bi se tuje osebnosti lahko izkrcale na sarajevskem letališču le po predhodnem skupnem dogovoru, zato so na muslimansko kršitev 4. februarja odgovorili z granatiranjem bivšega olimpijskega predela mesta, v katerem je umrlo deset ljudi (sedem odraslih in trije otroci), ki so stali v vrsti za hrano, ranjenih pa je bilo še osemnajst oseb. Naslednji dan so Srbi na tržnico Markale v centru mesta odvrgli možnarsko granato (posebna prirejena granata jugoslovanske vojske, ki eksplodira 3 do 4 metre nad zemljo, razpršenost šrapnelov pa povzroči smrt na površini 1.000–1.200 kvadratnih metrov) in ubili 68 ljudi, ranili pa so jih kar 197. Odgovornost so Srbi ponovno zanikali in za pokol obtožili Muslimane (po srbskem mnenju naj bi Muslimani pokol uprizorili s trupli že mrtvih ljudi), ki naj bi s tem želeli doseči odpravo embarga na orožje. Mednarodnim balističnim izvedencem tudi v tem primeru ni uspelo določiti smeri, iz katere je priletela granata. (King 2009; Pirjevec 2003, 304)

Februarja 1994 je prišlo do dogovora o prekinitvi ognja, ki so jo Srbi sprejeli le zaradi dogovora med Moskvo in Beogradom, da bo prva v demilitarizirani coni okrog Sarajeva, ki jo je predlagal Nato, namestila 400 ruskih padalcev, ki bodo prevzeli nadzor nad srbskim orožjem. Mladić je zato 17. februarja 1994 po ukazu, ki je prihajal iz Beograda, začel umikati orožje s hribov okrog Sarajeva, sprte stani so istega dne pod okriljem OZN podpisale dogovor o odprtju »modrih cest«

in vrbanjskega mostu, kar je prebivalstvu omogočalo delno kroženje med centrom mesta in predmestji. (King 2009; Pirjevec 2003, 212)

Maja 1994 so bošnjaške enote pod vodstvom generala Delića začele z operacijo Svoboda 94. Šlo je predvsem za frontale napade (prej so v glavnem vodili obrambno vojno) na 1.600 kilometrov dolgi fontni črti (predvsem v osrednji in severovzhodni Bosni), ki so jo na drugi strani branili številčno šibkejši Srbi. Njihov namen je bil predvsem zlomiti obroč okoli Sarajeva in prevzeti nadzor nad cesto povezavo med Tuzlo in Sarajevom. Pri tem se niso ozirali niti na številne izgube, ki so jih utrpeli (padlo naj bi tudi po 1.000 mož na teden). Bošnjaškega kršenja sklenjenega premirja pa general Roseu ni mirno gledal, ampak jih je obtožil, da netijo vojno na območju Sarajeva in jim zagrozil z napadi Natovih letal. (Pirjevec 2003, 345–346)

3. oktobra 1994 so bošnjaške sile napadle goro Igman, da bi si zagotovile pot do enklav v vzhodni Bosni. Ustavili jih niso niti Unproforjevi pozivi niti Natove grožnje z letalskimi napadi. 24. oktobra je zato v izključitveni coni na Igmanu prišlo do oboroženega spopada med vladnimi enotami in modrimi čeladami, katerega posledica je bil skoraj popoln umik prvih. (Pirjevec 2003, 353–354)

Srbski napadi so se nato kljub premirju na vseh frontah nadaljevali vse do začetka februarja 1995, ko so s pomočjo tankov, topov, raket in letal iz Srbije prerasli v splošno ofenzivo, katere tarča je postalo tudi Sarajevo. Na prebivalce so ponovno prežali tako srbski kot bošnjaški ostrostrelci. V začetku aprila so nato bosanski Srbi zaprli letališče Butmir, nekaj dni za tem pa s pomočjo iz Beograda v živi sili, predvsem pa v orožju, strelivu in nafti, okoli Sarajeva postavili rakete zemlja-zrak, ki bi jih uporabili v primeru letalskega napada s strani Nata. Nepripravljene pa niso ostale niti bošnjaške enote. Na nove spopade so se pripravile z vzpostavitvijo logistične infrastrukture in poti za premike in preskrbo svojih enot ter organizacijo prenosnih bolnišnic. (Pirjevec 2003, 375, 378)

Boji v BIH so se kljub premirju nadaljevali še celo poletje 1994, vendar za spopade niso bili več krivi samo Srbi. Sredi septembra so namreč bošnjaške čete napadle srbske položaje, saj so srbski ostrostrelci še vedno streljali na ljudi v Sarajevu. V povračilo na bošnjaški napad so srbske enote mestu ponovno prekinile oskrbo z električno energijo, pitno vodo in plinom, s čimer so se

življenski pogoji v mestu bistveno poslabšali. Kmalu za tem so nato propadli tudi vsi ostali dogovori, ki so jih za izboljšanje življenjskih razmer v Sarajevu pod okriljem Unproforja sklenili Srbi in Bošnjaki. (Pirjevec 2003, 349, 351)

Življenske razmere so se v Sarajevu izboljšale šele v začetku leta 1995, ko se je nemška vlada odločila, da bo s pomočjo Siemens Sarajevu zagotovila vir električne energije, ki ne bo odvisen od srbskega nadzora (kar jim je tudi uspelo uresničiti v prvi polovici leta 1995). (Pirjevec 2003, 369)

Uspeh hrvaške operacije Blisk 1. maja 1995 v zahodni Slavoniji je močno demoraliziralo Bosanske Srbe. Slednji so iz jeze 7. maja začeli z močnim obstreljevanjem Sarajeva (na mesto naj bi v roku 24 ur padlo okoli 2.000 iztrezkov različnega kalibra), pri čemer jim je z bombo uspelo zadeti tudi vhod v bošnjaški preskrbovalni predor pod mestnim letališčem, pri čemer je bilo ubitih 11 ljudi. Ker OZN ponovno ni naredila ničesar konkretnjšega, da bi ustavila srbsko nasilje, so le-ti poleg Sarajeva svoje napade razširili tudi na druga mesta, občasno pa tudi na enote modrih čelad. (King 2009; Pirjevec 2003, 383–385)

Kljub srbskemu obstreljevanju so bošnjaške enote sredi maja 1995 zasedle pomembne strateške položaje na jugovzhodu Sarajeva, s čimer je bila pretrgana glavna povezava med vzhodno Hercegovino in srbskimi enotami v mestu (npr. vojašnico v Lukovici je bilo povsem nemogoče preskrbovati, saj so Bošnjaki obstreljevali celo cesto, ki je vodila proti Palam). To je Mladića in njegove enote spodbudilo k še močnejšim napadom na mestno središče in dodatnim povračilnim ukrepom, kar pa predstavnikom OZN še vedno ni bilo dovolj za sprožitev postopka za začetek Natovih letalskih napadov. (Pirjevec 2003, 385)

22. maja so nato bosanski Srbi napadli skladišča, kjer je bilo pod nadzorom Unproforja shranjeno njihovo težko orožje (tanki in topovi), in z njim ponovno začeli tolči po Sarajevu. Njihovemu zgledu so sledili tudi Bošnjaki in si iz skladišč prilastili okoli 30 topov in minometov. General Smith je obema stranema postavil ultimat, da morata do 25. maja do 12. ure vse težko orožje umakniti iz demilitarizirane cone okoli Sarajeva ali ga izročiti pod nadzor njegovih enot, v nasprotnem primeru bodo namreč postali tarča Natovih letal. Srbi so po svoji stari navadi ultimat povsem prezrli, zato so Natova letala popoldan na dan poteka ultimata napadla njihovo skladišče

streliva v bližini Pal (kar je pomenilo veliko gmotno škodo za Srbe, vendar mrtvih ni bilo). (King 2009; Pirjevec 2003, 387)

Bosanski Srbi so kljub končno odločnejšemu odzivu mednarodnih akterjev onemogočile vse dostope do in v Sarajevo, bošnjaškemu prebivalstvu pa ponovno odklopile dobavo električnega toka, pitne vode in pilna. Srbske enote so zavzele tudi še preostala skladišča orožja pod nadzorom modrih čelad, skupno je bilo v tistem trenutku več kot 400 pripadnikov Unproforja srbskih talcev. Nekatere od njih so nato uporabili za človeški ščit na strateško pomembnih postojankah in mostovih, da bi s tem preprečili nove Natove letalske napade. Srbi so s pomočjo ukane zavzeli tudi postojanko, ki je v centru Sarajeva nadzirala vrbanjski most. (Pirjevec 2003, 389)

Sredi junija 1995 so se bošnjaške enote (že petič) osredotičile na osvoboditev Sarajeva. Mesto je bilo obdano z bunkerji, okopi in trdnjavami, v katerih se je nahajalo od 20.000 do 30.000 srbskih vojakov. Ker se je zdelo, da je pričakovana skupna akcija Unproforja in Sile za hitro reakcijo propadla, so bošnjaške enote (okoli 30.000 mož) z Operacijo T prešle v ofenzivo in poskusile skleniti obroč okrog srbskih položajev ter jim s tem prekiniti vsakovrstno oskrbo (s čimer so Bošnjaki kršili resolucijo OZN, ki je prepovedovala vsakršne vojaške operacije v demilitarizirani coni okrog Sarajeva). Operacijo so sicer Bošnjaki načrtovali že vse od konca leta 1994, ko so na severnem in južnem delu mesta začeli z zavzemanjem strateško pomembnih postojank, sredi junija 1995 pa so srbske položaje severno od Sarajeva napadli še s pehoto. Ofenziva ni prinesla željenega rezultata, saj so imeli Srbi premoč v težkem orožju, pa tudi vremenske razmere (močno deževje) niso bile v prid improviziranim muslimanskim potem, ki so do fonte vodile skozi gozdove in so zaradi razmočenega terena kmalu postale neprevozne. Medtem je v mestu zaradi obstreljevanja dnevno umrlo med pet in deset ljudi, kar je sarajevsko vlado prisililo k prepovedi objave osmrtnic v tisku, da se morala prebivalstva ne bi še poslabšala. (King 2009; Pirjevec 2003, 394–395)

Za preskrbo mesta je z zvijačo poskrbel general Smith (nadrejenim je potožil, da so začele kopneti že zaloge Unproforja), ki je dosegel, da se je s pomočjo Sile za hitro reakcijo 2. julija 1995 znova odprla cesta čez Igman, preko katere je iz Dalmacije končno začela v mesto spet

prihajati humanitarna pomoč (Srbi so sicer vztrajno streljali na konvoje s pomočjo, vendar so spremljajoče enote na ogenj odgovarjale). (Pirjevec 2003, 395)

V drugi polovici julija 1995 so srbske enote nadaljevanje z obstreljevanjem Sarajeva ter enot in postojank modrih čelad. General Smith je zato svojim enotam v Sarajevu ukazal, da z granatami udarijo po srbskih položajih, na gori Igman pa je že obstoječo četo okrepil s Silo za hitri poseg in težkim topništvom ter jim dal dovoljenje, da z njim odgovorijo na morebitne nadaljnje napade na enote, postojanke in konvoje OZN. (Pirjevec 2003, 411)

Avgusta 1995 pa je bilo Sarajevo še vedno pod srbskim obstreljevanjem in z blokiranimi skoraj vsemi dostopi do mesta, edina pot, ki ga je povezovala z ostalim delom Muslimansko-hrvaške federacije je namreč vodila preko gore Igman. 28. avgusta 1995 je prišlo do še enega pokola na tržnici Markale, ko je izstreljek iz havbice ubil 39 ljudi, 90 pa jih je ranil. Pokol naj bi po mnenju nekaterih opazovalcev zagrešile najbolj fanatične srbske skupine, ki so nasprotovale sprejetju washingtonskega mirovnega sporazuma (ki je delil BIH po ključu 51:49), katerega so do konca avgusta 1995 na posredovanje ZDA sprejele vse tri sprte strani. Po mnenju drugih naj bi bil pokol na tržnici povračilni ukrep za srbske izgube, ki so jih dan prej povzročili bošnjaški ostrostrelci. Potihnile niso niti govorice o tem, da naj bi Bošnjaki sami namenoma povzročali incidente. (King 2009; Pirjevec 2003, 426–427)

Drugi pokol na tržnici Markale je poveljnika Nato in OZN (pod pritiskom ZDA) prepričal v to, da sprožila postopek za Natov letalski poseg, ki so se z operacijo Preudarna sila začel 30. avgusta 1995. Podporno delovanje je nudilo težko topništvo Sile za hitro reakcijo, nameščeno na gori Igman, ki je proti vojašnici Lukovica izstrelilo več kot 600 granat, njihova tarča so bile tudi druge strateške točke v srbskih rokah. (King 2009; Pirjevec 2003, 428)

Operacijo so nato 1. septembra ob petih zjutraj na zahtevo generala Janviera (Unprofor) prekinili za obdobje 24 ur, uradno zaradi slabih vremenskih razmer, dejansko pa se je omenjeni general v Malem Zvorniku medtem sestal z Ratkom Mladićem. Na sestanku se je slednji seznanil z vsebino ultimata, ki sta ga postavila Nato in OZN: do 23. ure 4. septembra morajo bosanski Srbi umakniti vse težko orožje okoli Sarajeva, odpreti letališče Butmir ter zagotoviti Unproforju in

osebju ostalih humanitarnih organizacij polonoma nemoteno gibanje, v nasprotnem primeru se bodo letalski napadi nadaljevali. (Pirjevec 2003, 431–432)

Mladić in njegovi privrženci so z napadi kljub ultimatu nadaljevali, zaradi česar je Nato slabih 14 ur po zapadlosti ultimata 5. septembra 1995 malo pred 13. uro z 90 letali ponovno napadel srbske postojanke na Palah in v Sarajevu. Naslednjega dne so se letala z bombami in granatami težkega kalibra osredotočila tudi na druge pomembne cilje v širši okolici Sarajeva in drugod po državi. Z napadi je Natu uspelo ohromiti Mladićeve enote in jih prisiliti k prekinitvi ognja. 13. septembra podpisani sporazum o prekinitvi ognja naj bi prinesel končanje obleganja Sarajeva in odprtje njegovega letališča ter prometnih povezav. (Pirjevec 2003, 432-439)

V začetku oktobra so se boji ponovno začeli, saj so Bošnjaki zahtevali, da se Sarajevo ponovno priključi na električno in vodovodno omrežje. Spopadi v mestu so nato kljub novembra 1995 podpisanemu mirovnemu sporazumu, potekali še skoraj do konca februarja 1996, ko so se srbske enote dokončno umaknile iz hribov okoli Sarajeva. (Pirjevec 2003, 441)

V Sarajevu je bilo v času 22 mesečnega obleganja povprečno dnevno ubitih vsaj 10 ljudi, ranjenih pa med 20 in 30. Po izračunih Američanov naj bi na mesto v tem času padlo 300.000 izstrelkov. 12. februar 1994 je predstavljal prvi dan od začetka sovražnostil, ko v Sarajevu ni bilo civilnih žrtev. Po umiku težkega orožja z okoliških hribov so se v mestu izboljšale tudi življenjske okoliščine, saj je bilo mogoče popraviti električne in vodovodne napeljave, organizirati preskrbo prebivalstva in zagotoviti delovanje drugih nujnih služb. Normalnega življenja v mestu po podpisu premirja ni bilo enostavno vzpostaviti, saj je bilo ubitih večina izobražencev, mesto se je soočalo s splošnim propadom. (Pirjevec 2003, 313)

Obleganje Sarajeva, ki je začelo 2. maja 1992 in je trajalo skoraj polna 4 leta (bilo celo daljše od obleganja Leningrada v drugi svetovni vojni), se je končalo 25. februarja 1996, čeprav naj bi se boji prenehali že s podpisom Daytonskega sporazuma. (Pirjevec 2003, 368) V njem naj bi življenje izgubilo več kot 10.000 ljudi. (BBC News 2012)

7.5 MOSTAR

Mesto Mostar se nahaja v Hercegovini in predstavlja pomembno povezavo med Osrednjo Bosno in jadransko obalo. Leži ob reki Neretvi, njena struga že stoletja ločuje samo središče mesta. Že leta 1566 je dal turški sultan zgraditi most (t. i. Stari most), da bi z njim povezal ločena dela mestnega jedra. Čuvajev mostu se je nato prijelo ime »mostari«, od koder tudi izhaja ime mesta. Most je stoletja predstavljal simbol večetnične BIH, v kateri so katoličani, pravoslavni in muslimani živeli vsak po svoji prepričanji, vendar tesno prepleteni in v sožitju. Ob razpadu SFRJ so simbolnost mostu v propagandne namene začeli izkoriščati hrvaški nacionalisti (ki sicer niso živeli v mestu), saj so želeli izbrisati vpliv, ki ga je v preteklosti imela turška oblast na razvoj tega območja. Zato ni presenetljivo, da so most, ki je preživel zaton Otomanskega imperija in obe svetovni vojni, 9. novembra 1993 porušile prav hrvaške sile. (Silber in Little 1996, 319)

Mostar je do pomladi 1992 štel skoraj 127.000 prebivalcev, katerih narodnostna sestava je bila glede na popis leta 1991 močno mešana, kot je opisano v enem izmed prejšnjih poglavji. Takoj ob začetku vojne je mesto zapustila večina Srbov, njihova bivališča so zasedli muslimanski begunci (okoli 16.000), ki so se v mesto zatekli iz preostalih delov BIH. Od sredine novembra 1991 pa je bil Mostar tudi glavno središče novoustanovljene Hrvaške skupnosti Herceg Bosne, ki je bila močno povezana s Hrvaško. (Pirjevec 2003, 251; Silber in Little 1996, 330)

Mesto je bilo eno glavnih žarišč spopadov v BIH, saj si je Karadžić želel mejo svoje nove države vzpostaviti vzdolž reke Neretve vse do jadranske obale (kar je sovpadalo tudi s strateškim načrtom JLA, ki je imel reko za naravno mejo okrnjene Jugoslavije). V kolikor bi se načrt dejansko uresničil, bi bil Mostar razdeljen na dva dela, katerega vzhodni del bi spadal pod Republiko Srbsko. (Silber in Little 1996, 281, 321)

Boji za Mostar so se začeli 1. aprila 1992, ko so enote HVO napadle mostarsko letališče in začele obstreljevati vojašnice JLA. Enote HVO so bile v tistem času že formirane, sestavljali so jih tako Muslimani kot Hrvati (večina hrvaških borcev ni bila domačinov, pač pa so prihajali iz notranjosti Hrvaške, kar implicira na to, da so se tam borile tudi redne hrvaške enote). JLA je na napad odgovorila z letalskim napadom na zaledje HVO. V naslednjih dneh so nato potekali boji za nadzor nad južnim Mostarjem, Hrvati pa so začeli tudi s postavljanjem barikad. Srbi so

zasedli vzhodni del mesta, hrvaško-muslimanske sile pa zahodnega. S čimer se je že takoj v začetku vojne vzpostavila razdelitev Mostarja na dva dela. (Jerman 2001, 256; Radaković 2003, 168)

13. aprila je JLA začela s topniškim obstreljevanjem mesta in ga nato skoraj dva meseca sistematično obstreljevala s težkim topništvom, ne da bi pri tem izbirala cilje, mestne ulice pa so budno spremljali tudi ostrostrelci. Ker so bili srbski položaji nad mestom, niso imeli težkega dela, saj so imeli vse ulice takorekoč na dlani. Njihova tarča je postalo vse, kar se je premikalo. (Jerman 2001, 264; Radaković 2001, 169)

Že maja so se enote JLA delno umaknile z zaledja vzhodnega dela mesta, 17. julija je nato hrvaškim silam uspelo Srbe dokončno potisniti iz mesta in zavzeti vzhodno obalo Neretve (s čimer so imele pod nadzorom celotno mesto), kjer so svoje položaje obdržali vse do sovražnosti leta 1994. Srbi so takrat doživeli prvi resen poraz od začetka vojne. (Silber in Little 1996, 322)

Prvi konflikti med Hrvati in Muslimani so se nato začeli pozno poleti 1992. Boban je namreč po vzpostavitvi nadzora nad mestom iz odgovornih položajev v javnem življenju odstavil praktično vse Muslimane, nanje pa postavil Bosanske Hrvate. Herceg Bosno je namreč želel spremeniti v etnično homogeno območje. Policija je zato okoli mesta postavila več cestnih zapor in kontrolnih točk, da bi Muslimanom preprečila prosto prehajanje. Napeto ozračje je stopnjeval tudi val beguncev, ki so se v oba dela mesta začeli zgrinjati iz preostalega območja Hercegovine in Osrednje Bosne. (Silber in Little 1996, 322)

Na začetek hrvaško-muslimanskega spora pa je vplivalo tudi dejstvo, da sta poleti 1992 na območju Hercegovine obstajali dve vojaški sili. To sta bili HVO in Vojska BIH. Med njima je konec oktobra prišlo do spopada v Prozoru, s čimer se je končalo hrvaško-muslimansko vojaško zavezništvo. Muslimanski borci, ki so do takrat sodelovali v enotah HVO, so zato v začetku leta 1993 začeli množično prestopati na stran Vojske BIH. To pa je korenito spremenilo tudi razmere v Mostarju, kjer sta obe strani začeli utrjevati svoje položaje. (Silber in Little 1996, 323)

Spomladi 1993 je v mestu prišlo do prvih ostrostrelskih napadov. HVO je od muslimanskih sil zahteval prodajo orožja, na kar pa slednji seveda niso pristali. HVO je zato 15. aprila 1993 prepovedal, da bi se novi begunci zatekli v Mostar, v katerega je sicer že dalj časa preprečeval

dotok humanitarne pomoči tistim, ki so se v mesto že zatekli. Slednje je pozval naj ga zapustijo najkasneje do 9. maja. Iz mesta so se na poziv HVO (in iz strahu pred napadom) umaknile tudi enote modrih čelad. (Pirjevec 2003, 251)

10. maja so nato enote HVO z močnim topništvom, minometi in težkim orožjem napadle Mostar in v napadu vztrajale vse do 18. maja. V napadu so med drugim uporabile celo fosforne bombe. Po radiu Mostar so Muslimane pozivali, naj v znak predaje izobresijo bele zastave. Sistematično so pregledovali vse stavbe v tem delu Mostarja, da bi pregnali oziroma ubili še preostale Muslimane (ki niso uspeli zbežati). Okoli 2.000 so jih zaprli v improvizirane ječe ali koncentracijska taborišča, z izgovorom, da gre za njihovo lastno varnost. Opustošili so vse, kar je bilo muslimanskega: staro turško četrt, številne džamije itd. Okoli 50.000 ljudi (Muslimanov, Srbov in Romov, a tudi Hrvatov) pa so s silo pregnali v vzhodni del Mostarja, kjer je zaradi hrvaškega obleganja iz vseh strani in popolne blokade humanitarne pomoči (humanitarne organizacije niso imele dostopa do tega dela mesta celih 10 tednov), kmalu prišlo do hudega pomanjkanja. (Bosnia facts 2016; Radaković 2001, 169)

Vendar pa muslimanska stran ni ostala povsem brez povračilnih ukrepov: takoj so napadli hrvaško vojašnico v zahodnem Mostarju, nad ulicami Mostarja so prežali muslimanski ostrostrelci, borci pa so se znašali tudi nad hrvaškimi ujetniki (npr. tako da so jih uporabljali za človeški ščit na mostu čez Neretvo). Hudi ulični boji so nato potekali do 16. maja, ko je enotam HVO uspelo zavzeti delček vzhodnega Mostarja. (Pirjevec 2003, 251)

Zaradi poročil o dogajanju v Mostaju, je Varnosti svet 10. maja 1993 od Zagreba zahteval, da prekine z oboroženimi spopadi, saj bo Hrvaška v naprotnem primeru podvržena gospodarskim sankcijam. 18. maja sta nato Boban in Izetbegović v Medjugorju sicer podpisala premirje, ki pa ga strani niso spoštovale. (Pirjevec 2003, 253–254)

Muslimanske sile so se nato že v začetku junija organizirale in prešle v ofenzivo, v kateri jim je uspelo zasesti hrvaško vojašnico v vzhodnem delom Mostarja. Za to so bili zaslužni predvsem borci HVO muslimanske narodnosti (ki do takrat še niso zapustili enot HVO), ki so svoje orožje med bojem enostavno samo uporabili proti preostalim enotam HVO. Z napadom so si zagotovili nadzor nad hidroelektrarno in glavni dostop do mesta na njegovem severnem delu. Brez milosti

so se znašali nad lokalnim prebivalstvom, prizanešeno pa ni bilo niti verskim objektom. Mostar se je počasi spreminjal v strogo etnično razdeljeno mesto. (Pirjevec 2003, 261)

Sredi septembra so bošnjaške sile prešle v vojaško operacijo imenovano Neretva 93, ki je bila namenjena osvoboditi večjega ozemlja v Hercegovini, ki je spadalo pod Republiko Herceg Bosno. Operacija je predvidevala tudi preboj obroča okoli vzhodnega Mostarja. Vojska BIH je napadla iz treh smeri, vednar brez posebnega uspeha (zasedli so le severovzhodni del mesta). V odgovor na muslimanski napad, pa je HVO okrepil obstreljevanje vzhodnega dela mesta, ki potekalo vse do 4. oktobra. Hudi boji so se nato na celotnem mostarskem območju nadaljevali še cel oktober. (Historija.ba 2016)

9. novembra 1993 je enota HVO pod poveljstvom Slobodana Praljaka (zagrizen nacionalist) s topniškim obstreljevanjem zrušila Stari most (ki je bil sicer zaradi granatiranja poškodovan že prej), ki je povezoval hrvaški in muslimanski del mesta preko reke Neretve. Zrušitev je za muslimansko prebivalstvo (okoli 55.000 ljudi; večinoma žensk in otrok) pomenila hudo izgubo, saj je preko mostu vodila edina (vsi ostali mostovi so bili porušeni), čeprav zaradi ostrostrelcev izredno nevarna, pot do pitne vode, ki se je nahajala v hrvaškem delu mesta. Stari most je imel poleg oskrbovalne tudi posebno psihološko vlogo. Simboliziral je namreč večnarodno simbiozo v mestu in s tem idejo multikulturne BIH, za katero se je tedaj zdelo, da ni več uresničljiva. (Pirjevec 2003, 287; Silber in Little 1996, 319)

Konec leta 1993 so bile razmere v Mostarju tako vse slabše. Poleg vsesplošnega pomanjkanja je začel vse bolj pritiskati tudi mraz, nadaljevali so se tudi konstantni napadi in blokade hrvaški in srbskih enot na konvoje humanitarne pomoči, ki so bili namenjeni predvsem muslimanskemu prebivalstvu. (Pirjevec 2003, 287–288)

Spopadi v Mostarju so se nato čez zimo vse do februarja nadaljevali brez posebnih uspehov ene ali druge strani. Končali so se 23. februarja 1994, ko sta poveljnika HVO in Vojske BIH podpisala sporazum o prekinitvi ognja, ki so ga potem prvič spoštovali (kljub občasnim kršitvam) tudi na terenu. Marca 1994 je bil nato podpisan še Washingtonski sporazum, s katerim je bila ustanovljena Muslimansko-hrvaška federacija. Mostar je s posebnim memorandumom nato prišel začasno upravo EU za dve leti. Administracija Evropske unije je bila vzpostavljena

23. julija 1994 in je trajala vse do julija 1996. V tem času so začeli z obnovo in združevanjem ločenih delov mesta ter vzpostavitev civilnih oblasti. Washingtonski sporazum je bil nato potrjen tudi znotraj Daytonskega sporazuma, novembra 1995. (Pirjevec 2003, 447; Silber in Little 1996, 353)

Med granatiranjem je bilo v Mostarju močno poškodovanih in porušenih večina zgodovinskih opomnikov nekdanje turške oblasti. Kot v svojem poročilu navajata Ewa Tabeau in Arve Hetland naj bi v bitki za Mostar skupno izgubilo življenje 524 prebivalcev Mostarja. (Tabeau in Hetland 2006, 368)

7.6 NARODNOSTNA SESTAVA MEST PO KONCU VOJNE

Etnični konflikti so v Vukovarju, Sarajevu in Mostarju močno spremenili narodnostno sestavo prebivalstva. V vojni v BIH naj bi po nekaterih ocenah namreč umrlo okoli 300.000 ljudi, več milijonov pa je bilo izgnanih. Število prošenj za zatočišče v Evropski skupnosti naj bi se namreč med letoma 1988 in 1992 povečalo skoraj za trikrat (samo Nemčija naj bi leta 1991 prejela 256.000 prošenj), saj naj bi v prvih letih vojne v tujini zatočišče iskali kar trije milijoni jugoslovanskih beguncev. (Judt 2007, 770)

7.6.1 POPIS PREBIVALSTVA PO LETU 1995

V Republiki Hrvaški je bil po letu 1991 popis prebivalstva izveden dvakrat, prvič leta 2001 in drugič leta 2011. Izvedel ju je Državni zavod za statistiko Republike Hrvaške. Ker je bil prvi popis prebivalstva po osamosvojitveni vojni izveden leta 2001, sem se odločila, da za prikaz narodnostne sestave prebivalstva v Vukovarju po vojni uporabim podatke iz tega popisa. (Državni zavod za statistiko Republike Hrvaške 2001)

Prvi, in hkrati tudi edini, popis prebivalstva v Republiki BIH po letu 1991 je bil izveden šele oktobra 2013. Izvedla ga je Agencija za statistiko BIH v sodelovanju s statističnima zavodoma Republike Srbske in Federacije BIH. Za pripravo, izvedbo in obdelavo podatkov popisa je bil zadolžen Evropski statistični urad Eurostat. Na rezultate je bilo potrebno čakati vse do 30. junija

2016, ko je Agencija za statistiko BIH rezultate končno javno objavila. Objavljeni rezultati so uporabljeni za prikaz narodnostne sestave prebivalstva v Sarajevu in Mostarju po vojni. (Večer 2015; Agencija za statistiko Bosne in Hercegovine 2016)

Več kot dve leti in pol trajajoči obdelavi s popisom pridobljenih podatkov v BIH so botrovale težave oziroma nestrinjanje glede skupnega števila prebivalcev v BIH. Skupno naj bi bilo leta 2013 v državi nekaj manj kot 3,8 milijonov prebivalcev (kar je 13 % manj kot leta 1991). S to številko se niso strinjali na Statističnem zavodu Republike Srbske in vztrajali, da v državi dejansko živi le 3,3 milijone ljudi (izločiti so želeli tiste državljane BIH, ki so bili med vojno pregnani z domov in živijo drugje, vendar imajo še vedno lastnino in stalno prebivališče v BIH – ta poskus so nekateri označili za dokončanje etničnega čiščenja). Marca 2016 je nato tožilstvo BIH sprožilo preiskavo, da bi ugotovili, ali v primeru popisa iz leta 2013 obstajajo elementi kazenske odgovornosti, saj uradni rezultati popisa do takrat še niso bili znani. Agencija za statistiko Bosne in Hercegovine je nato rezultate popisa javno objavila 30. junija 2016, le en dan predno se je iztekel rok za objavo rezultatov. (Večer 2015; Regional Obala 2013; STA 2016)

7.6.1.1 VUKOVAR

Po podatkih iz popisa je leta 2001 v Vukovarju živelo skupno 31. 670 prebivalcev. Od tega:

- 39 Bošnjakov (leta 1991 se je za njih uporabljal naziv Muslimani) (0,12 %)
- 10.412 Srbov (32,88 %)
- 18.199 Hrvatov (57,46 %)
- 3.020 ostalih (9,54 %) (znotraj tega se jih kar 1.098 ni opredelilo o svoji nacionalni pripadnosti)

(Državni zavod za statistiko Republike Hrvaške 2001)

Iz podatkov je razvidno, da je bila leta 2001 v Vukovarju večina prebivalstva še vedno hrvaškega (slabih 60 %). Srbi so predstavljali le močno narodno manjšino (okoli 33 %), kar pa je dovolj, da so bili v mestu po hrvaškem ustavnem zakonu o pravicah narodnih manjšin obvezni tudi dvojezični napisi v latinici in cirilici. (Dnevnik 2013) Dvojezične napise so z javnih ustanov v skladu z novospregitim Statutom mesta Vukovar odstranili avgusta 2015. (Bradarić 2015)

Podatka o številu mešanih zakonov v mestu za leto 2001 sicer nisem zasledila, po podatkih objavljenih v Večjernem listu je bilo leta 2014 v Vukovarju sklenjenih 217 zakonov, od česar jih je bilo 35 mešanih (kar predstavlja 16,13 %). (Bradarić in Kovačević 2014)

7.6.1.2 SARAJEVO

Po podatkih iz popisa je leta 2013 v kantonu Sarajevo v Federaciji BIH živel skupno 413.593 prebivalcev. Od tega:

- 346.575 Bošnjakov (83,79 %)
- 13.300 Srbov (3,22 %)
- 17.520 Hrvatov (4,24 %)
- 36.198 ostalih (8,75 %) (znotraj tega se jih kar 7.250 ni opredelilo o svoji nacionalni pripadnosti)

(Agencija za statistiko Bosne in Hercegovine 2016)

Številke nam pokažejo, da je skoraj vso prebivalstvo v Sarajevu Bošnjaške narodnosti (84 %). Srbi in Hrvati so zastopani le v majhnem procentu (3–4 %), iz česar je razvidno, da se je etnična sestava mesta po vojni bistveno spremenila. Največji upad odstotka prebivalstva beležijo Srbi (pred vojno jih je bilo v mestu 30 %), kar je verjetno mogoče pripisati dejstvu, da je po Daytonskem sporazumu Sarajevo sicer nedeljivo glavno mesto, vendar znotraj Federacije BIH. Glede na to, da so bili med etničnimi spopadi prav Srbi tisti, ki so bili protagonisti teh spopadov nad drugimi etnijami v mestu, je mogoče upad odstotka srbskega prebivalstva pripisati tudi izseljevanju Srbov po koncu spopadov. Podatka o številu mešanih zakonov po vojni v literaturi ni zaslediti.

7.6.1.3 MOSTAR

Po podatkih iz popisa je leta 2013 v Mostarju v Federaciji BIH živel skupno 105.797 prebivalcev. Od tega:

- 46.752 Bošnjakov (44,19 %)

- 4.421 Srbov (4,18 %)
- 51.216 Hrvatov (48,41 %)
- 3.408 ostalih (3,22 %) (znotraj tega se jih kar 1.312 ni opredelilo o svoji nacionalni pripadnosti)

(Agencija za statistiko Bosne in Hercegovine 2016)

Iz številke je razvidno, da sta v Mostarju prevladajoča hrvaški in bošnjaški narod. Vendar ne gre za manjšine, pač pa vsak od njiju predstavlja slabo polovico prebivalstva. Je pa močno padel odstotek srbskega prebivalstva, ki je pred vojno znašal okoli 19 %, sedaj pa le 4 %. To je mogoče pripisati dejstvu, da je bil Mostar z dogovorom iz Dayton na znotraj Federacije BiH razdeljen na občine z večinskim hrvaškim ali večinskim hrvaškim prebivalstvom ter centralno cono. Po pisanju Jutranjega lista naj bi bilo leta 2008 v Mostarju od vseh sklenjenih zakonov 1,6 % mešanih. (Jutarnji list 2009)

Sporazum je določil tudi občino Vzhodni Mostar, ki spada pod oblast Republike Srbije, in se nahaja vzhodno od mesta Mostar. V njej je po popisu leta 2013 živel 257 prebivalcev, od katerih je 65 % Srbov, 30 % Bošnjakov in le 4 % Hrvatov. Ostalih nacionalnosti pa praktično ni (1 %). (Agencija za statistiko Bosne in Hercegovine 2016)

8 ZAKLJUČEK

Naj za začetek sklepnih besed moje diplomske naloge uporabim citat bosansko-hercegovskega pesnika Abdullaha Sidrana, saj zelo zgovorno opisujejo realno stanje medetnične tolerance v Bosni in Hercegovini pred začetkom etničnih konfliktov leta 1991: »Brez Srbov bi ne mogel dihati; brez Hrvatov ne bi mogel pisati; in če ne bi bil to, kar sem, bi ne mogel živeti z njimi.« (pesnik Abdullah Sidran v Pirjevec 2003, 138)

Zgornji citat je pomemben v luči prve hipoteze, ki sem si jo v raziskavo zastavila v mojem diplomskem delu. In sicer gre za preverjanje trditve, da je bila Jugoslavija sestavljena iz različnih narodov, ki so si na nekaterih območjih delili življenjski prostor, zato je njen razpad povzročil krvave boje predvsem v večetničnih mestih (Vukovar, Sarajevo, Mostar), ki so do takrat

predstavljali simbol večetnične tolerance, saj so se narodi začeli boriti za prevlado nad do takrat skupnim prostorom oziroma ozemljem in ga želeli etnično homogenizirati. Po mnenju Radakovića sta namreč prav Sarajevo in Mostar predstavljala srce narodnostno mešane BIH in ju je bilo potrebno zaradi tega za uresničitev velikosrbskih in velikohrvaških povsem etnično očistiti pripradnikov druge narodnosti. (Radaković 2003, 178)

Prebivalci večetničnih mest Vukovarja, Sarajeva in Mostarja si leta 1991 niso mogli predstavljati drugačnega vsakdanjega življenja kot takšnega, ki se je na vsakem koraku prepletal s sosedi, prijatelji in znanci druge narodnosti. V Sarajevu je bilo na primer v razdalji 500 metrov moč videti katoliško katedralo, muslimansko mošejo in pravoslavno cerkev. Bili so navajeni takšnega sobivanja, zato so spoštovali tudi kulturne in verske razlike med ljudmi. Ko pa se je leta 1991 začel razpad skupne države, katere simbol večetnične tolerance so predstavljali, so se etnično obarvani konflikti, ki so bili politično motivirani, najbolj silovito izrazili ravno v teh mestih.

O večetničnosti obravnavanih mest zgovorno priča tudi narodnostna sestava le-teh v letu 1991. V Vukovarju je bilo prebivalstvo sestavljeno iz 44 % Hrvatov in 37 % Srbov, preostale narodnosti so predstavljale preostalih 19 % (odstotek Muslimanov je izjemno nizek). Narodnostno mešani zakoni so predstavljali kar 34 % vseh sklenjenih zakonov. V Sarajevu so večino predstavljali Muslimani (49 %), sledili so jim Srbi (30 %), ostale narodnosti so predstavljale 21 % (odstotek hrvaškega prebivalstva je majhen, zato je vključen med ostale narodnosti). Tudi tukaj je bil odstotek mešanih zakonov precej velik, saj je bilo takšnih 30 % zakonov. Prebivalstvo Mostarja pa je bilo sestavljeno iz 35 % Muslimanov, 34 % Hrvatov in 19 % Srbov. Ostale narodnosti so predstavljale 12 % prebivalstva. Glede odstotka mešanih zakonov se v literaturi navaja različno. Po navedbah članka v Jutranjem listu naj bi bilo takšnih zakonov zgolj 10 %, po drugi strani pa prof. dr. Roko Markovina v svojem intervjuju za Tačno.net navaja, da naj bi bilo v Mostarju takšnih zakonov kar 42 %. (Jutarnji list 2009; Gligorijević in Stošić 2006; Tačno.net 2012)

Glede na popis prebivalstva in odstotek mešanih zakonov v obravnavanih mestih lahko torej povsem potrdimo svojo prvo hipotezo. V potrditev hipoteze lahko navedemo tudi trditev Kržišnik-Bukićeve, in sicer da je imela BIH znotraj Jugoslavije ter na širšem evropskem področju »... ugled široko tolerantne večetnične, mnogoverske in multikulturne dežele. Bila je

zgled sožitja narodnostno in kulturno heterogene družbene skupnosti, v nekem smislu je bila nekakšen primerek združene Evrope v malem.« (Kržišnik-Bukić 1996, 56)

O multikulturalnosti piše tudi Pirjevec: »Sarajevo, kjer je bilo pred vojno nevljudno vprašati, katere vere je kdo, je začelo spoznavati etnična in religiozna nasprotja, o katerih se je v preteklosti zdelo, da o njih ni več sledu.« (Pirjevec 2003, 164)

Na podoben način pa Mostar in Vukovar v svojem intervjuju za Tačno.net opisuje tudi dr. Roko Markovina, ki govori o tem, da sta bili mesti v Jugoslaviji tipična šolska primera za prikaz sožitja med ljudmi različnih narodnosti, kulture in veroizpovedi. (Tačno.net 2012)

V diplomskem delu pa sem preverjala tudi hipotezo, da so nasilje v večetničnih mestih izvajale sile, ki so prihajale iz drugih območji SFRJ (Hrvaške, Srbije ter Bosne in Hercegovine), ne iz samih večetničnih mest.

Po navedbah Pirjevca se je Beograd ob razpadu SFRJ zavedal, da za dosego svojih velikosrbskih načrtov potrebuje JLA, česar tudi niso skrivali. JLA je bila sredi leta 1991 namreč edina še delujoča federalna struktura, ki je imela legitimno pravico in/ali dolžnost, da brani zvezno državo in v luči le-te poseže, po potrebi tudi s silo, proti republikam s secesionističnimi vzgibi. JLA je zato oktobra 1991 javno zagotavljala, da na območjih etničnih spopadov zgolj brani srbsko prebivalstvo pred uničenjem s strani drugega naroda. Kot navaja avtor so se nato znotraj JLA pojavile zahteve po tem, da naj bi se le-ta preoblikovala v srbsko vojsko, so se med njenimi generali pojavili ugovori, da JLA v primeru takšnega preoblikovanja ne bi mogla več upravičeno delovati zunaj Srbije, saj bi jo obravnavali kot agresorja, kar bi pomenilo tudi javno nasprotovanje in poseg OZN, posledično pa tudi izgubo vojne. To pa Beograda ni zaustavilo v njegovih namerah za uporabo zvezne vojske v lastne nacionalistično-osvajalske namene na Hrvaškem in v BIH. (Pirjevec 2003, 93, 103)

Srbske nacionalistične sile so svojo agresijo leta 1991 najprej usmerile na hrvaški Vukovar in Krajino. Branilci prvega so bili maloštevilni in slabo oboroženi, zato je bilo celo hvale vredno, da so srbsko obleganje (na strani katerih se je z vsemi svojimi bojnimi sredstvi in enotami borila tudi JLA, ki je bila v SFRJ zaščitnica vseh narodov v državi) vzdržali tri mesece. Njegov padec

je pomenil vojaško zmago za Beograd, vendar pa je Zagrebu prinesel moralno podporo mednarodne skupnosti in nato tudi mednarodno priznanje Republike Hrvaške.

Etnični konflikt, do katerega je prišlo v Vukovarju, je v beg pognal več kot 22.000 ljudi, terjal pa približno 10.000 življenj, med katerimi je bilo v glavnem civilno prebivalstvo. Nekaj tisoč Hrvatov so po padcu mesta odpeljali v srbske zapore in taborišča, okoli 260 ujetnikov in ranjencev iz vukovarske bolnišnice so pobili na bližnji kmetiji Ovčara. Še vedno pa ni znana usoda več kot 400 izginulih ljudi. (RTVSLO 2006)

Ko se je JLA leta 1991 začela umikati iz vojašnic na Hrvaškem, je svoje vojaške zmogljivosti premaknila na območje BIH (in ne v Srbijo), da bi jih lahko tam uporabila v oboroženih spopadih. Aprila 1992 je nato JLA s temi bojnimi sredstvi vkorakala na ozemlje Republike srbske v BIH, da bi bosanskim Srbom pomagala pri zaščiti ozemlja in etničnem čiščenju. Etnični konflikti so vzplamteli takorekoč po celi BIH.

Boji za Sarajevo so se s srbskim obstreljevanjem Sarajeva s težkim topništvom JLA začeli maja 1992 in se po dobrih treh letih obleganja končali s premirjem, ki je bilo jeseni leta 1995 sklenjeno v mestu Dayton v ZDA. V času obleganja je najbolj trpelo civilno prebivalstvo, saj je bilo ves čas izpostavljeno silnemu granatiranju in ostrostrelcem, preskrba z osnovnimi življenjskimi potrebščinami pa je bila zelo slaba. Konvoji humanitarne pomoči, ki jih je organizirala mednarodna skupnost pod okriljem OZN, so zaradi blokad vojaških enot vseh sprtih strani le redko dosegli civilno prebivalstvo, kateremu so bili namenjeni. V mesto, ki je bilo večino časa brez vode, elektrike in plina, je preskrba prihajala tudi preko predora rešitve, ki so ga spomladi leta 1993 muslimanske enote zgradile pod sarajevskim letališčem Butmir do vznožja gore Igman, ki edina ni bila pod srbskim nadzorom (oziroma le za kratek čas). Srbsko agresijo so poleti 1995 zaustavili šele Natovi letalski napadi na srbske položaje in aktivna politika ZDA, ki je sprte strani pripravila do pogajanj za vzpostavitev miru.

V Mostarju se je srbska agresija začela že januarja 1992, ki je uničila tudi vse mostove (ostal je le Stari most), ki so povezovali dva kulturno in versko zelo raznolika dela mesta, hrvaškega in muslimanskega. Zaradi skupne obrambe mesta, v katero so se organizirali bosanski Hrvati in Muslimani, se je srbska vojska morala iz tega območja umakniti že maja 1992. Skoraj istočasno

z umikom srbskih enot, so se začeli spopadi med nekdanjimi zavezniki, bosanskimi Hrvati in Muslimani. Na strani prvih so poleg enot HVO sodelovale tudi redne hrvaške čete, ki jih je hrvaški predsednik brez predhodnega odločanja v Saboru, pošiljal na pomoč rojakom v BIH. Hudi boji so potekali do leta 1994, ko je bilo z washingtonskim sporazumom dogovorjeno premirje in ustanovitev Muslimansko-hrvaške federacije.

Zaradi oborožene agresije na ozemlju BIH je moralo deželo zapustiti več stotisoč Bošnjakov, pa tudi mnogi bosanski Hrvati in Srbi, ki so se naselili v Srbiji, na Hrvaškem ali drugod v Evropi. Tisti, ki so ostali, so se razdelili v dve skupini (ne glede na narodnost): tisti, ki niso imeli kam iti, in tisti, ki so na vsak način želeli ostati v BIH. (Kržišnik-Bukić 1996, 78)

Glede na zgoraj navedena dejstva lahko potrdimo tudi drugo hipotezo. Kot je razvidno, spopadi, ki so potekali v Vukovarju, Sarajevu in Mostarju, namreč niso bili posledica etničnih trenj, ki bi nastala med prebivalstvom samega mesta, pač je do njih privedla nacionalistična ideologija tako srbskega kot hrvaškega predsednika in njuna sposobnost, da sta za svoje cilje uspela mobilizirati veliko število ljudi. Vodilno vlogo oboroženih sil so, vsaj v začetku spopadov, odigrale enote JLA in redne hrvaške enote, oboje okrepljene s člani nacionalistično obarvanih paravojaških enot. Obojim so se pridružile številne prostovoljnje enote, katerih člani so prihajali iz cele Srbije oziroma Hrvaške.

Za končno potrditev druge hipoteze navajamo navedbe Judta, da je ne glede na vse razlage in dileme o tem, kaj je privedlo do balkanske tragedije, največjo odgovornost za krvavo tragedijo, ki je doletela Jugoslavijo ob njenem razpadu, mogoče pripisati politikom v Beogradu in njihovi spretni politični manipulaciji s srbskim prebivalstvom. Kot piše avtor so etnično čiščenje v bojih izvajale vse strani, vendar naj bi ga srbske sile izvajale najintenzivnejše. (Judt 2007, 761, 770)

V BIH se je po koncu sovražnosti spremenila tudi verska sestava posameznih predelov države. Če so prej pripadniki različnih verskih praks živeli pomešani med seboj, so sedaj ločeni na skoraj "čiste" verske skupnosti (v skladu z etnično opredelitvijo). U.S. Department of State namreč v svojem mednarodnem poročilu o svobodi veroizpovedi iz leta 2008 navaja, da naj bi etnično čiščenje v BIH med letoma 1992 in 1995 povzročilo segregacijo prebivalstva v ločena nacionalno-religiozna območja. Posledično naj bi večina pravoslavnih vernikov živela v

Republiki Srbski, večina muslimanov in katoličanov pa v Federaciji BIH. Slednji naj bi bili nato tudi znotraj Federacije ločeni na posamezna versko enotna območja, od katerih večina katoličanov živi v Hercegovini, večina muslimanov pa v osrednji Bosni. Pripadniki ostalih verskih skupnosti, denimo židovske in protestantske, večinoma živijo v Sarajevu. (International Religious Freedom Report 2008)

Diplomsko delo bom sklenila s svojim mišljenjem glede trenutnega stanja v BIH, ki sem jo z namenom pridobivanja informacij za nalogo tudi obiskala v letu 2015. Če bi na svoje potovanje gledala zgolj iz turističnega vidika, lahko rečem, da je dežela res lepa, ljudje prijazni in dobrovoljni. Ker sem na pot odšla strogo z namenom preverjanja zgodovinskega dogajanja med letoma 1991 in 1996, sem nehote začutila tudi medetnično netoleranco. Slednja je prisotna na vsakem koraku tudi pri mladih ljudeh, čeprav znajo to zelo spretno prikriti. Njihova prava etnična opredelitev se pokaže, ko začneš spraševati po dogodkih v vojnih letih. Tako sem na obeh vodenih turah po položajih oboroženih sil po samem Sarajevu in okoliških hribih doživela nacionalistične izlive vodičev, ki so vsak po svoje želeli dokazati, kdo je začel z bojem, oziroma kdo je prava žrtev. Taka razmišljanja potrjujejo tudi napisi na spominskih obeležjih. Nič drugačno ni vzdušje v Mostarju, kjer že ob prihodu nate prežijo dobičkarske tolpe. Očitno so se sedanji prebivalci mesta usmerili zgolj v preživljanje s turizmom na račun zadnje vojne. Vsak vodič namreč opisuje samo svoje videnje dogajanja v času vojne. Tudi sama politična ureditev oziroma delitev BIH pa etnična nasprotja še pogloblja. Posledično sem mnenja, da je za rešitev BIH potrebna korenita reforma. V nasprotnem primeru lahko namreč naslednja vojna izbruhne prav iz ustvarjenih medetničnih razlik. Vojna bo namreč še bolj uničujoča, če bo izbruhnila med someščani, prijatelji, znanci, o čemer govori tudi verz iz Korana: »Varuj se svojega sovražnika, toda prijatelja se varuj stokratno. Kajti, če ti prijatelj postane sovražnik, te lahko toliko bolj rani, ker pozna poti do tvojega srca.« (Silber in Little 1996, 322)

9 LITERATURA

1. Agencija za statistiko Bosne in Hercegovine. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni I Hercegovini, 2013*. 2016. Dostopno prek: www.popis2013.ba (13. julij 2016).
2. Antić, Čedomir. 2012. *Kratka zgodovina Srbije 1804–2012*. Ljubljana: UMco d.d.
3. BBC News. Europe. 2012. *Sarajevo 1992–1995: looking back after 20 years*. Dostopno prek: <http://www.bbc.com/news/world-europe-17617775> (6. avgust 2016).
4. Borozan, Đorđe. 2003. *Demografski identitet Srba i Hrvata u Jugoslaviji prema popisima stanovništva od 1921. do 1991. godine*. Dostopno prek: <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7238.pdf> (10. maj 2010).
5. Bosna Press. 2015. *I popis 1991. je bio fabrikovan, brojevi Srba su vještački napuhani*. Dostopno prek: <http://bosnapress.net/148175-2/> (2. maj 2016).
6. Bosnia Facts. 2016. *Siege of Mostar*. Dostopno prek: <http://www.bosniafacts.info/video-holder/siege-of-mostar> (1. avgust 2016).
7. Bradarić, Branimir. 2015. *Gradsko vijeće Vukovara: Bez ćiriličnih ploča na objektima javne namjene*. Dostopno prek: www.vecernji.hr/hrvatska/gradsko-vijece-vukovara-bez-cirilicnih-ploca-na-objektima-javne-namjene-1019763 (5. avgust 2016).
8. Bradarić, Branimir in Kovačević, Radmila. 2014. *U Vukovaru ove godine 35 mješovitih brakova*. Dostopno prek: www.vecernji.hr/hrvatska/u-vukovaru-ove-godine-35-mjesovitih-brakova-975195 (14. marec 2016).
9. Čepič, Zdenko, Filip Čuček, Jure Gašparič, Damijan Guštin, Božo Repe in Uroš Svete. 2010. *Prikrita modra mreža*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Zveza policijskih veteranskih društev Sever.
10. Čirković, Sima. 2009. *Srbska zgodovina*. Ljubljana: Društvo Slovenska matica.
11. Ćurak, Nerzuk. 1998. *Zlo jedinstva*. Dostopno prek: www.bhdani.ba/portal/arhiva-67-281/68/tekst368.htm (13. marec 2016).
12. *Daytonski sporazum – Dayton Agreement*. 1995. Dostopno prek: http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf (10. marec 2016).

13. Dedaković, Mile, Mirković Nađ in Runtić, Davor. 2000. *Bitka za Vukovar*. 2. izdaja. Zagreb: Pauk Cerna.
14. Domazet, Davor – Lošo. 2002. *Hrvatska I veliko ratište*. II. Izdaja. Zagreb: Udruga Sv. Jurja.
15. Državni sekretariat za narodno obrambo. Uprava za civilno zaščito. 1968. *Kako se zaščitimo v vojni*. Beograd: Narodna armija.
16. Državni zavod za statistiko Republike Hrvaške. 2001. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 31. ožujka 2001*. Dostopno prek: www.dzs.hr (24. junij 2016).
17. Državni zavod za statistiko Republike Bosne in Hercegovine. 1993 *Popis stanovništva, domačinstava, stanova I poljoprivrednih gazdinstava 1991. Nacionalni sastav stanovništva*. Statistički bilten 234. Dostopno prek: <http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/nacionalni-sastav-stanovnistva-po-naseljenim-mjestima-bilten-234.pdf> (10. marec 2016).
18. Dnevnik. 2013. *V spominskem sprevodu v Vukovarju obstrukcija državnega vrha*. Dostopno prek: www.dnevnik.si/1042613549/svet/v-spominskem-sprevodu-v-vukovarju-obstrukcija-drzavnega-vrha-foto (2. maj 2016).
19. Duraković, Nijaz. 1993. *Prokletstvo Muslimana*. Sarajevo: Oslobođenje.
20. Gligorijević, Jovana in Stošić, Anita. 2006. *Kćeri moja, dal' Jašaru da te dam*. Dostopno prek: www.vreme.com/cms/view.php?id=450984 (14. maj 2016).
21. Hafner Fink, Mitja. 1994. *Sociološka razsežja razpada Jugoslavije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
22. Hepe, Boštjan, Katarina Janjič, Stanislav Mikuž in Ivan Živko. 2011. *Zgodovina carine na slovenskem od antike do slovenske osamosvojitve*. Ljubljana: Carinska uprava Republike Slovenije.
23. Historija.ba. 2016. *Počela operacija "Neretva '93"*. Dostopno prek: <http://www.historija.ba/d/575-pocela-operacija-neretva-93/> (1. avgust 2016).
24. *International Criminal Tribunal for former Yugoslavia. Outreach Programme*. 2004. View from the Hague. They allegedly carried out the ethnic cleansing plan. Dostopno prek: www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/balkan_040407_en.pdf (7. avgust 2016)
25. Jerman, Marjan. 2001. *Iz pekla*. Ljubljana: Maxinel.
26. Judt, Tony. 2007. *Povojna Evropa 1945–2005*. Druga knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga.

27. *Jutarnji list*. 2009. U našem braku vide bratstvo i jedinstvo pa nemamo mira. Dostopno prek: www.jutarnji.hr/vijesti/u-nasem-braku-vide-bratstvo-i-jedinstvo-pa-nemamo-mira/2865548 (14. maj 2016).
28. Kempin Reuter, Tina. 2015. *Encyclopaedia Britannica. Ethnic conflict*. Dostopno prek: <https://www.britannica.com/topic/ethnic-conflict> (27. maj 2016).
29. King, Curtis S. 2009. *The Siege of Sarajevo, 1992–1995*. Dostopno prek: www.globalsecurity.org/military/library/report/2002/MOUTKing.htm (20. maj 2012).
30. Kladnik, Tomaž, Boris Bolfek, Albin Mikulič, Ana Brodnik, Gregor Kastelic, Matjaž Ravbar, Rok Filipčič, Martin Premk, Blaž Torkar, Mladen Horvat, Simona Pörš in Zvezdan Marković. 2011. *Vojaška obramba Slovenije 1990/1991*. Ljubljana: Defensor.
31. Krestić, Vasilije Đ. 1983. *Srpsko-hrvatski odnosi i Jugoslovenska ideja (1860–1873)*. Beograd: Narodna knjiga.
32. Kržišnik–Bukić, Vera. 1996. *Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
33. Marković, Zvezdan. 2007. *Jugoslovenska ljudska armada 1945–1991*. Ljubljana: Založba Defensor.
34. Mikulič, Albin. 2005. *Uporniki z razlogom*. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo RS, Slovenska vojska, PDRIU – Vojaški muzej.
35. Milovac, Blaž. 2001a. Vojaške operacije v urbanem okolju (1.del): Dovoljeno je vse, kar je prepovedano. *Revija Obramba* 33 (9): 48–51.
36. --- 2001b. Vojaške operacije v urbanem okolju (2.del): Spopadi za prevlado. *Revija Obramba* 33 (12): 56–58.
37. Odak, Dinko. 2007. *Bitka za Vukovar*. Dostopno prek: <http://povijest.net/sadrzaj/hrvatska/rh/domovinski-rat/3-najdrazi-grade.html> (5. avgust 2010).
38. Pirjevec, Jože. 1995. *Jugoslavija: [1918–1992]: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Založba Lipa.
39. Pirjevec, Jože. 2003. *Jugoslovenske vojne 1991–2001*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
40. Primc, Blaž. 2010. *Bojevanje v urbanem okolju*. Dostopno prek: <http://dk.mors.si/IzpisGradiva.php?id=150&lang=slv> (27. julij 2016).

41. Prisega. 1990. *Slovesna prisega*. Novo mesto: interno gradivo.
42. Prunk, Janko. 2008. *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana: Založba Grad.
43. Radaković, Ilija. 2003. *Besmiselna Yu-ratovanja: 1990–1995*. Beograd: Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji (1941–1945).
44. Repe, Božo. 2008. Usodna dvoličnost. *Mladina* (31). Dostopno prek: www.mladina.si/44341/usodna-dvolicnost/ (25. julij 2016).
45. Republiški zavod za statistiko Republike Srbije. 1991. *Popis 1991 Hrvatska*. Dostopno prek: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1991/pdf/G19914018.pdf> (11. marec 2016).
46. RTVSLO. 2006. *Spomin na krvav padec Vukovarja*. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/spomin-na-krvav-padec-vukovarja/63117> (9. maj 2008).
47. Regional Obala. 2013. *Popis prebivalstva v BiH razkriva 13-odstoten padec po vojni*. Dostopno prek: www.regionalobala.si/novica/popis-prebivalstva-v-bih-razkriva-13-odstoten-padec-po-vojni (28. april 2016).
48. Rizman, Rudi. 2016. *Kako razumeti narode in nacionalizem*. Dostopno prek: www.delo.si/znanje/znanost/kako-razumeti-narode-in-nacionalizem.html (10. februar 2016).
49. Silber, Laura in Little, Allan. 1996. *Smrt Jugoslavije*. Ljubljana: Co Libri.
50. Smith, Dan. 2001. *Trends and Causes of Armed Conflict*. Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management.
51. STA. 2016. *Tožilstvo BiH zaradi popisa prebivalstva sprožilo preiskavo*. Dostopno prek: www.sta.si/2242799/tozilstvo-bih-zaradi-popisa-prebivalstva-sprozilo-preiskavo (28. april 2016)
52. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 2000. Dostopno prek: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (10. februar 2016).
53. Šarotar, Dušan. 2014. *Panorama: pripoved o poteku dogodkov*. Ljubljana: Beletrina.
54. Švajncer, Janez J. 1992. *Teritorialna obramba Republike Slovenije*. Ljubljana: Viharnik.
55. Tačno.net. 2012. *Roko Markovina za Tačno.net: Vratite Mostar Mostarcima*. Dostopno prek: <http://www.tacno.net/interview/roko-markovina-za-tacnonet-vratite-mostar-mostarcima/> (23. april 2016).

56. Tabeau, Ewa, Żoltkowski, Marcin in Bijak, Jakub. 2002. *Population Losses in the »Siege« of Sarajevo 10 September 1992 to 10 August 1994*. Dostopno prek: www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/en/galic_sarajevo_020510.pdf (29. april 2016).
57. Tabeau, Ewa in Hetland, Arve. 2006. *Killed persons related to The siege of Mostar: A statistical analysis of the Mostar war hospital books and the Mostar death Registries*. Dostopno prek: <http://www.helsinki.org.rs/doc/testimonies33.pdf> (8. avgust 2016).
58. Udruženje "Mi se sjećamo genocida u Bosni, 1992-95". 2014. *Putem etnički mješovitih brakova, 1 million bošnjaka na balkanu izgubilo svoj identitet*. Dostopno prek: <https://popisstanovnistvaubih2013.wordpress.com/2014/10/13/putem-etnicki-mjesovitih-brakova-1-million-bosnjaka-na-balkanu-izgubilo-svoj-identitet/> (10. maj 2016).
59. United Nations. 1994. *Final Report of the Commission of Experts established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992)*. Dostopno prek: www.icty.org/x/file/About/OTP/un_commission_of_experts_report1994_en.pdf (7. avgust 2016).
60. --- 1996. *United Nations Protection Force. Background*. Dostopno prek: www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unprof_b.htm (27. julij 2016).
61. --- 2003. *Bosnia and Herzegovina - UNMIBH – Background*. Dostopno prek: www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmibh/background.html (7. maj 2016).
62. U.S. Department of State. 2008. *Bosnia and Herzegovina. International Religious Freedom Report 2008*. Dostopno prek: www.state.gov/j/drl/rls/irf/2008/108438.htm (3. marec 2015).
63. Večer. 2015. *Popis prebivalstva deli BIH*. Dostopno prek: www.vecer.com/clanek/201506096121720 (28. april 2016).
64. Vodušek, Vladimir. 1996. *Tretja balkanska vojna: dosje 1989–1996*. Ljubljana: Slon.
65. *Vojna enciklopedija*. 1970. Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije.
66. Weber, Tomaž in Novak, Drago. 1996. *20. stoletje v virih, besedi in sliki*. Ljubljana: DZS.
67. Zulfikarpašić, Adil. 1994. *Bošnjak*. Zürich: Bošnjački institut.